

VILNIAUS UNIVERSITETAS
ISTORIJOS FAKULTETAS
KULTŪROS ISTORIJOS IR ISTORIJOS TEORIJOS KATEDRA

Giedrė Jarulaitienė

**Tradicinių dailidystės technologijų
ir medinio paveldo apsauga**

Protection of Traditional Carpentry Techniques and Wooden Heritage

Magistro darbas

Darbo vadovas
Prof. Jonas Rimantas Glemža

Vilnius
2006

Turinys:

Įvadas	3
I. Medinis palikimas bei tradicinė dailidystė paveldosauginės minties raidoje	17
1. Nuo Antikos besitęsianti dailidystės tradicija	18
2. Tradicinė dailidystė ir industrializacija.....	22
3. Moderniosios paveldosaugos užuomazgos ir medinis paveldas	25
4. Lietuvos paveldosaugos formavimasis: modernizacijos bei tradicionalizmo priešpriešos	30
II. Medinis paveldas bei tradicinė dailidystė šiandieninėje teorinėje bei teisinėje paveldosaugoje	33
1. Nematerialiojo paveldo apsaugos galimybės	34
2. Materijos ir proceso autentiškumas	38
III. Senųjų medinės statybos technologijų pritaikomųjų darbų pavyzdžiai: nematerialusis paveldas materialiojo apsaugai	43
1. Tradicinė dailidystė Rytų ir Vakarų paveldotvarkoje.....	43
2. Bandymai gaivinti tradicinę dailidystę Lietuvoje	50
IV. Technologinės rekomendacijos medinio pastato <i>ilgaamžiškumui</i> išlaikyti XVI – XIX a. architektūros veikaluose	64
1. Patarimai, kaip nepasiklysti medienos rūšių bei savybių įvairovėje	67
2. Medienos paruošimo paslaptys	72
3. Konstrukcinių sprendimų galimybės	75
4. Kaip išvengti grėsmingiausio priešo – gaisro?.....	78
Išvados	81
Santrauka	83
Summary	84
Literatūra	85
Šaltiniai	91

Ivadas

Problemos aktualumas

Šių metų gegužės 14 d. „Lietuvos ryto“ virtualios svetainės pirmajame puslapyje politines bei kriminalines dienas aktualijas nustelbė vakarėjančios saulės nutviekstos medinės Platielių Šv. Apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčios vaizdas. (Pav. 1.) Straipsnio antraštė kvietė skaitytojus trumpai ekskursijai po krašto medinės bažnyčias.¹

Žiniasklaidos susidomėjimas mediniu krašto paveldu iš tiesų savalaikis, mat šių metų pavasarį pavojaus varpais garsiau pradėta skambinti ir profesionaliosios paveldosaugos. Balandžio mėnesį į konferenciją Rumšiškėse rinkosi srities specialistai, norėdami pasidalinti aktualiomis medinio paveldo apsaugos problemomis. Šį kartą nuspręsta neapsiriboti „padūsavimais“ bendraminčių rate, o imtis praktinių

veiksmų susidariusiai padėčiai pagerinti. Kaip vienas iš medinio paveldo apsaugos problemos sprendimų būdų, pasiūlytas rekomendacinio pobūdžio leidinių paveldosaugininkams bei suinteresuotai visuomenei išleidimas.

Patariamojo pobūdžio veikalų poreikis yra sąlygotas pakitusios paveldo sampratos. Mat šiandien medinis paveldas jau nėra suvokiamas kaip paskiri reliktai. Į paveldosaugos diskursą yra įvesta istorinės sociokultūrinės aplinkos sąvoka, o paveldo koncepcija suvokiama santykyje su aplinkos, kraštovaizdžio, atlikimo technikos autentiškumu.² Mediniame paveldo objekte šiandien slypi vietinių tradicijų bei gyvenimo būdo, užsienio madų bei stilių, amatininkystės žinių bei įgūdžių istorija.

Šiuolaikinė paveldosaugos samprata remiasi atsigręžimu į tradicines praktikas, kurios iki šiol yra išsaugotos Rytų šalyse. Globalizacijos, tolerancijos įvairioms kultūroms, o galbūt ir Vakarų apėmusios orientacijos pasėkoje, ieškant alternatyvių kelių moderniai paminklosaugai, kristalizavosi postmoderni istorinio tęstinumo samprata. Po refleksyvių paveldosaugos istorijos studijų, naujame kokybiniame lygmenyje, sugrįžta prie kūrybiško paveldo apsaugos kelio.

¹ Buitkutė A. „Miestelių turtas – unikalios medinės bažnyčios“//*lrytas.lt*. 2006-05-14 11:05.

² *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 24 (b) (i).

Susirūpinimas tradicine dailidyste Lietuvoje - dar gana naujas, tačiau vis didesnio dėmesio susilaukiantis reiškinys. Pirmieji pastarųjų metų medinio paveldo apsaugos projektai visgi daugiau dėmesio teikė materialiajai mūsų paveldo sričiai, o dailidžių žinios buvo „importuotos“³. Tačiau, jei ne mūsų pačių sąmoningumas, tai užsieniečių pavyzdys padeda keisti požiūrį į savąjį paveldą. Iš Vakarų ateinančios tendencijos skatina atsigręžti į medinės statybos tradicijas pačią visuomenę. Atsiranda profesionalių architektų, kurie pasikliaudami taisykle „nauja yra gerai pamiršta sena“, kviečia verslininkus investuoti į „autentiškų rąstinių namų statybą“⁴

Šiandienos paveldosaugininkų užduotis – aktyvinti kylantį visuomenės susidomėjimą mediniu paveldu, o ypač tradicinėmis statybos technologijomis, atgaivinti baigiančią užgesti dailidystės tradiciją ir padėti išsaugoti autentiškus jos bruožus.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Atsižvelgiant į paveldosaugininkų ir visuomenės dėmesio mediniam paveldui bei tradicinėms dailidystės žinioms augimą, šiuo darbu yra siekiama prisidėti prie iškylančių teorinių paveldosauginių klausimų sprendimo bei praktinių paveldotvarkinių rekomendacijų rengimo.

Teoriniai medinio paveldo apsaugos klausimai pradėti kelti tik paskutiniais dešimtmečiais, o jų pobūdis žymi naują lūžinį etapą visoje paveldosaugoje. Kad būtų galima atsakyti į šiandienos klausimus, būtina:

1. Įvertinti medinio paveldo išsaugojimo sąlygas tradicinėje ir modernioje Vakarų visuomenėje, nustatyti kritinius tarpsnius bei šiuolaikinės sampratos inspiracijas.

Dėl nesavalaikių istorinių procesų vyksmo, medinio paveldo apsaugos raida Lietuvoje reikalauja atskiro tyrimo, kuris turėtų padėti:

2. Įvertinti Lietuvos medinio paveldo apsaugos procesus Vakarų pasaulio patirties atžvilgiu; nustatyti išorines socio-ekonominės bei vidines kultūrinės sąlygas, lėmusias požiūrį į materialųjį medinį bei tradicinį dailidystės paveldą.

Šiuolaikinė paveldosaugos teorija yra kūrimosi stadijoje, tačiau jau stipriai įtakoja naujų kategorijų bei matų sistemos diegimą šioje srityje, todėl šiandien turime:

3. Nustatyti, kokia linkme krypsta postmodernioji paveldosauga bei išsiaiškinti materialaus medinio bei nematerialaus tradicinės dailidystės paveldo išsaugojimo galimybes bei būdus ateityje.

³ Mackonis V. „Medinių namų restauratoriams – užsienio meistrų pamokos“. „Sostinė“//*Lietuvos rytas*. 2005 m. gegužės 5 d., Nr. 103. P. 6.

⁴ Narkeliūnienė A., Ganusauskienė V. „Misija – lietuviškas kaimas“//*Statyba*. 2004. Nr. 8 (19).

Tradicinės dailidystės apsauga Vakarų pasaulyje – šiuolaikinis reiškinys, tačiau skirtingų kultūrų bei civilizacijų istorinis patyrimas lėmė įvairų šio palikimo traktavimą, todėl:

4. Būtina pasitelkti ne tik būdingus, bet ir išskirtinius tradicinės amatininkystės pritaikymo paveldosaugoje pavyzdžius, ir tik tada nustatyti tinkamiausią kelią tradicinių amatų, o būtent dailidystės, išsaugojimui Lietuvoje.

Pripažįstant jog, tradicinė dailidystė yra vienintelis medinio paveldo išlimo garantas, darbe siekiama:

5. Aktualinti tradicinę paveldotvarkinę praktiką, išanalizuojant bei koncentruotai pateikiant XVI – XIX a. architektų, dvarininkų žinias, kaip užtikrinti medinio pastato *ilgaamžiškumą*.

Tyrimo objektas

Nors darbo pavadinimas suponuoja, jog tyrimui pasirinkti du objektai – tradicinė dailidystė bei medinis paveldas, būtina pabrėžti, jog iš tiesų viskas ne taip paprasta, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Visų pirma kyla klausimas dėl medinio paveldo apibrėžtumo, mat paveldo sąvoka paskutiniaisiais dešimtmečiais itin išsiplėtė. Jei anksčiau medinis paveldas galėjo būti siejamas tik su kaimo bei etnografiniu paveldu, tai vėliau pripažintas ir medinis miesto, dvaro aplinkos paveldas. Be to, šiame darbe nebuvo galima pasikliauti ir griežtu architektūrinio, etnografinio, istorinio ir pan. paveldo skirstymu, mat tuomet medinis paveldas būtų įspraustas į perdėm ankštus rėmus.

Atsakymas į klausimą, ką darbe laikome mediniu paveldu, slypi pačioje pavadinimo sandaroje. Didžiausias ir pirmaeilis dėmesys yra skiriamas tradicinės dailidystės objektui, o medinis paveldas aktualus tik tiek, kiek jis susijęs su pirmuoju sandu. Darbe laikomasi pozicijos, jog būtent tradicinės dailidystės išsaugojimas laiduoja medinio paveldo išlikimą, todėl analizuojami procesai paveldosaugos istorijoje taip pat vertinami iš amatininkystės tęstinumo/ išsaugojimo/ atgaivinimo/ panaudojimo perspektyvos.

Taigi, į tyrimo akiratį patenka ne tik įpaveldinimo procesų analizė, apimanti moderniosios paminklosaugos kūrimosi bei klestėjimo laikotarpį, šioje studijoje atidesnis dėmesys atkreiptas ir į tradicinės praeities relikto apsaugos klausimus. Nors aktualūs darbe moderniosios paveldosaugos istorijos metmenys, tačiau dar įdomesnis tradicinių apsaugos būdų ir postmoderniosios paveldosaugos santykis. Paveldosaugos raidos tyrimas neapsieina be įprastų istorinei studijai klausimų kėlimo: *kas* iš plačios istorinio palikimo skalės buvo pasirinkta saugoti, *kokie* pasirinkimo motyvai? Visgi klausimas, *kaip* paveldas saugotas - išlieka pagrindiniu matu, vertinant medinio paveldo ir tradicinės dailidystės apsaugos procesus laiko bei erdvės perspektyvoje.

Tyrimo metodai

Darbo eigos etapus galima suskirstyti į dvi dalis. Pirmoji, daugiau susijusi su teorine bei istorine medžiaga, formuoja studijos ašį. Antrąją dalį, labiau orientuotą į praktinę paveldosaugos pusę, galima laikyti ir pagalbiniu arba iš pirmosios dalies plaukiančiu etapu.

Paveldosaugos raidą atskleidžia istorijos metodo pagalba atlikta kintančių paveldo sampratų bei praktikų rekonstrukcija. Paveldosaugos istorijai analizuoti pasitelkta tiek pirminė, tiek antrinė mokslinė literatūra. Šiuolaikinė teorinė perspektyva pristatoma jau naudojant komparatyvistinį metodą, kuris padeda išryškinti esminius skirtumus ir panašumus su tradicine ar modernia paveldosaugos laikysena.

Lyginamasis metodas tampa esminiu analizuojant ir skirtingus medinių relikvų paveldotvarkos modelius. Būtent šio metodo pagalba galime įvertinti Lietuvos medinio paveldo apsaugos pobūdį, o taip pat ir prognozuoti ateities procesus. Būsimų pokyčių numanymas, įgalina koncentruotis ties rekomendacijų formulavimu.

XVI – XIX a. architektūros veikalų pristatymas atliktas remiantis kokybinės atrankos, pirminių šaltinių analizės bei sintezės metodais. Pasitelkus tiek istorinį, tiek komparatyvistinį metodus, išryškinti tradicinės amatininkystės žinių bei praktikų vystimosi požymiai.

Šaltiniai

Nors tradicinis žinių bei įgūdžių perdavimas paprastai vyksta žodiniu bei praktiniu būdu, šiandien turime kalbėti apie tradicijos atgaivinimą. Mat nors ir yra išlikę tradicinės dailidystės amatai išmanančių senolių, visgi nėra atliktos nuodugnios studijos įvertinant šių žinių autentiškumą bei grynumą. Dar daugiau, visuomenėje šių liaudies meistrų patirtimi yra nebeprisitaikoma, jų žinios nuvertintos, todėl turime mažai tradicinės dailidystės įgūdžių panaudojimo paveldotvarkoje pavyzdžių.

Tam, kad dailidystės žinios būtų „reabilituotos“, būtina atlikti pirminių šaltinių, kalbančių medinės architektūros statybos bei tvarkymo klausimais, tyrimą. Į abejones, kiek mokslinių traktatų informacija atitinka liaudies patirtį, galima atsakyti pasiūlymu susipažinti su atliktos analizės medžiaga. Iš tiesų, XVI – XIX a. architektai savo darbuose visų pirma rėmėsi savo aplinkoje gyvavusia praktika, ir tik vėliau, kada dailidystės amatas buvo išparceliuotas, vis didesnis dėmesys buvo teikiamas tikslųjų mokslų tyrimams, pramonės gaminiams. Taigi iki pat XIX a. architektas jungė dvi patirtis, visų pirma pristatydamas amatininkų žinias ir tik tada išsprausdamas jas į žymiausių architektų nustatytus teorinius rėmus.

Praktinės patirties ir teorinių siūlymų sintezę atskleidžia jau XVI a. Krokuvoje išleistas leidinys. Tai – Andrzej Trzycieski, protestantiškų pažiūrų poeto ir vertėjo, nuo 1548 m. komplektavusio ir Žygimanto Augusto biblioteką Vilniuje⁵, išversta Piotr Crescentyn (Petrus de Crescentiis) knygelė. Autoriaus, 1230-1310 m.⁶ gyvenusio Bolonėje, knygelė buvo populiari ir išversta į daugelį Europos šalių kalbų. Lenkiškas jos vertimas pasirodė 1549 m. Krokuvoje. Teorinis veikalas apie ūkininkavimą turi atskirą skyrių, kuriame kalbama dvaro statybos klausimais. Šiame skyriuje sprendžiami praktiniai statybų uždaviniai, tačiau kartu remiamasi antikos architekto teoretiko Marcus Vitruvius Pollio patarimais. Leidinys taip pat gausiai papildytas renesanso architektūros teoretiko Andrea Palladio pastebėjimais ir rekomendacijomis, o tai jau knygelės vertėjo pėdsakas. Įdomus veikale išreiškimas požiūris į medinę statybą. Ji, anot autoriaus, yra tiesiogiai susijusi su miškininkystės klausimais, todėl miškų priežiūrai ir medžių auginimui yra skiriamas ypatingas dėmesys.

Ypatingas požiūris į medį atsispindi ir kitoje XVI a. knygelėje apie ūkininkavimą. Dvarininko Anzelm Gostomski 1588 m. Krokuvoje spausdintame veikale bereikalingas ir neteisėtas medžio nukirtimas prilyginamas valstiečio žmogžudystei, o grėsmė miškui, anot autoriaus, yra šimteriopai skaudesnė nei pavojus derliui.⁷

XVII a. patariamojo pobūdžio veikalus apie statybą taip pat leido dvarininkai. 1675 m. Krokuvoje pasirodė dvarų valdytojo Jakub Kazimierz Haur žymus veikalas, kuriame greta praktinių statybinių klausimų, išplėtotą ir miškininkystės temą. Šis, kaip ir anksčiau minėtieji veikalai, daugiau akcentavo empirinę statybos technologijų pusę, nes visų pirma tarnavo kaip rekomendacinio pobūdžio knygos. Svarbiausi klausimai ano meto dvarininkui buvo pastato ilgaamžiškumas, patogumas, o estetiniai kriterijai užėmė šalutinę poziciją ir buvo suprantami daugiau praktiškai: „svarbu nors ir kukliai, tačiau tvarkingai gyventi“⁸.

Praktinių medinės statybos klausimų sprendimai pristatyti ir kitoje vertingoje 1690 m. Krokuvoje išleistoje knygelėje, kurios autorius – jėzuitas Stanisław Solski⁹. Autorius laikomas vienu iš pažangiausių laikotarpio Lietuvos ir Lenkijos tikslųjų mokslų atstovu. Jis susirašinėjo su visoje Europoje garsėjusiu žymiu matematiku jėzuitu Athanasius Kircher. Taigi, pristatydamas įvairius statybos reikmėms tarnaujančius įrenginius (Pav. 2.), S. Solski naudojosi ne tik plačiai praktikoje paplitusiomis patirtimis, bet ir pažangiaisiais laikmečio tikslųjų mokslų atradimais.

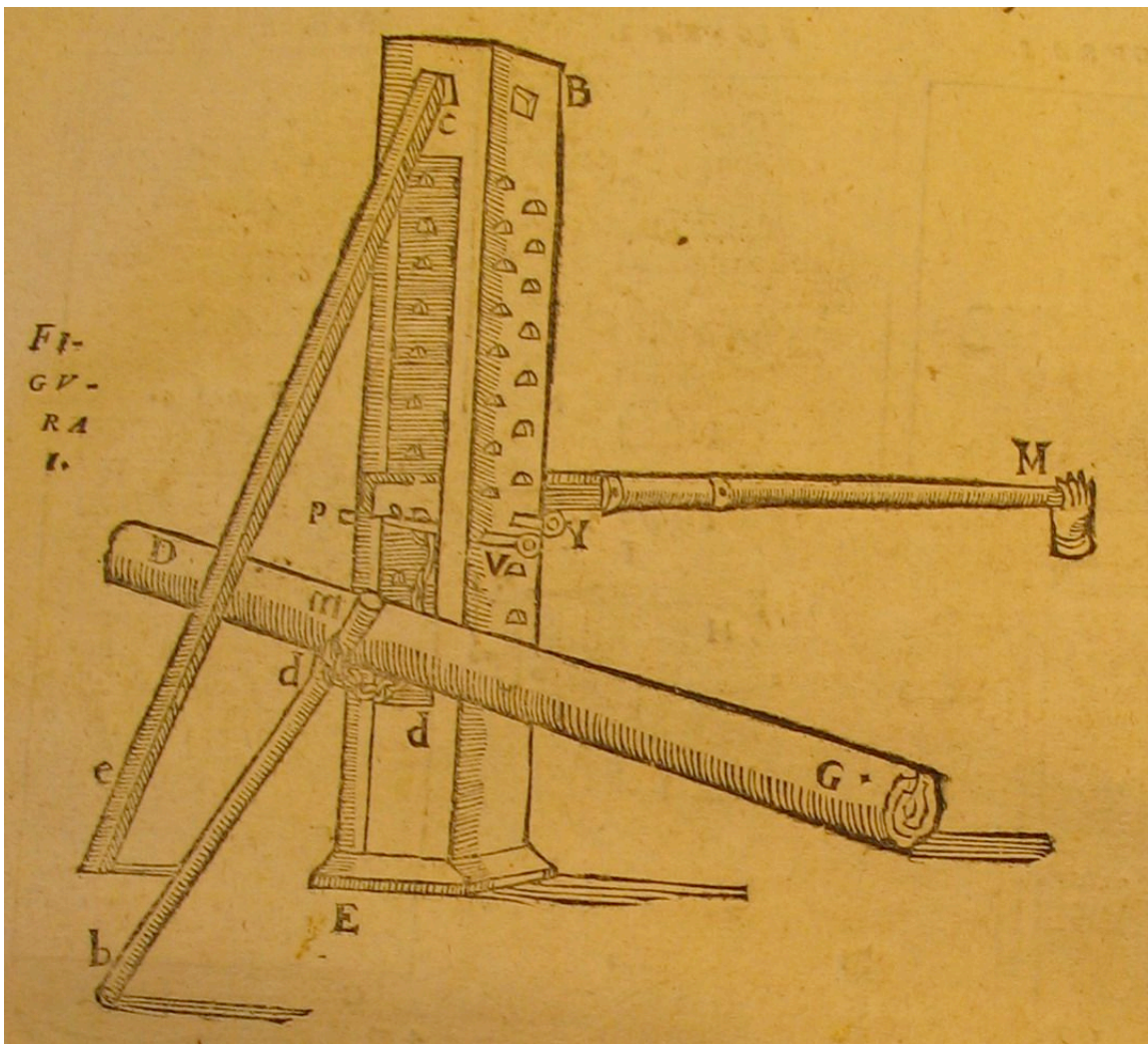
⁵ Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. P. 147.

⁶ Levandauskas V. „Architekto Andrea Paladijaus poveikis Lietuvos klasicizmui“, *Konferencija „Statyba ir architektūra“*. P. 39.

⁷ Gostomski A., *Gospodarstwo*. P. 12.

⁸ Haur J.K., *ekonomika ziemiańska generalna*. Kraków, 1675. P. 3.

⁹ Solski S. *Architekt Polski*. Kraków, 1690.

Pav. 2 XVII a. architektas teoretikas siūlė naudoti įrenginį sunkiasvorės medienos kėlimui, kuris plačiai paplito krašte ir buvo taikomas statyboms darbams iki XX a. vidurio. (Solski S. *Architekt Polski*. Kraków, 1690. P. 16-17)

Vėlesni, XVIII a. architektūros knygių autoriai, kurie taip pat daugiausia buvo jėzuitai, architektūros klausimus įliejo į teorinį diskursą, buvo plačiau naudojami ne tik ankstesnių architektūros teoretikų praktiniais patarimais, statybos problemos iškeltos jau į teorinį lygmenį. Wojciech Bystrzonowski savo 1747 m. išleistoje knygelėje aktualina bei įtvirtina Vitruvius iškeltus tris svarbiausius architektūros kriterijus: *ilgaamžiškumą*, *patogumą* bei *estetiškumą*¹⁰. Šiuo etalonu sekė renesanso architektai, tie patys kriterijai vadovavo ir baroko laikotarpio architektūrai, o XIX a. jie taps ir pagrindiniu klasicizmo ramsčiu. Taigi, antikinė tradicija, kiekvienoje epochoje įgaudama savitą išraišką, vilnijo iki pat klasicizmo architektūros įsigalėjimo ir palietė ne tik išskirtinį visuomenės sluoksnių bei miestiečių statybos tradicijas, kai kur ryškiau, kai kur blankiau, buvo įsisavinta užmiesčio dvaro, o kartu ir kaimo architektūroje.

¹⁰ Bystrzonowski W., *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka świat cały, niebo i ziemię i co na nich jest w trudnych kwiestiach i praktyce jemuż ulatwiająnce*. Liublin, 1747

Kita jėzuito Kadetan Zdzanski 1749 m. Lvove išleista knygelė¹¹, sudaryta pagal matematiko-architekto Faustyn Igancy Grodzicki paskaitas. Knygelėje vėlgi sujungiamos dvi sferos: praktinė-statybinė vietos žmonių patirtis ir žymiausių Europos architektūros teoretikų rekomendacijos. Remiamasi Vitruvius pagrindinėmis architektūros teorijos kategorijomis ir praktiniais patarimais, Leon Battista Alberti, renesanso mokyklos atstovo, patirtimi, A. Kircher stebėjimais. Architektūra suvokta kaip integralus gamtos mokslų dalykas, todėl pabrėžiama, jog sumanus architektas turi ne tik puikiai išmanyti fizikos, matematikos, bet ir biologijos, astronomijos dalykus, mat šie turi praversti atliekant medinės statybos darbus.

1788 m. Varšuvoje išspausdinta garsaus jėzuito, civilinės ir karinės architektūros teoretiko Ferenc Rausch (de Traubenberg) knygelė¹², o 1793 m. pasirodė ir jo sekėjo jėzuito lenko Piotr Świtkowski leidinys¹³. Abi knygos skirtos tik architektūros klausimų nagrinėjimui, didelis dėmesys atkreiptas į kaimo statybos problemas. Architektūrai skirtuose veikaluose jau buvo jaučiamos Apšvietos idėjos, naudojamosi Georges-Louis Leclerc grafo de Buffon, tyrinėjimų išvadomis.

Prancūzas grafas de Buffon laikomas tikru gamtos mokslų revoliucionieriumi, dar šimtmečiu anksčiau už anglą Charles Robert Darwin, iškėlusiu gamtos kismo bei žmogaus ir beždžionių bendros kilmės idėją. Šios mintys iš tiesų buvo Apšvietos epochos žmogaus apmąstymų išdava, mat to laikotarpio mokslininkas jau nebepasitikėjo išankstiniais paaiškinimais apie jį supančią aplinką ir siekė tiksliųjų mokslų pagalba atsakyti į iškylančius klausimus. XIX a. architektai ypač atkakliai ėmė vadovautis grafo atliktais medienos tyrimais. Grafas de Buffon pirmuosius bandymus atliko savo dvarui priklausančiuose miškuose Burgundijoje, kur ištyrė medienos savybes bei jų patobulinimo galimybes. Mokslininko darbas buvo įvertintas tiek gimtojoje, tiek užsienio šalyse. Grafas buvo paskirtas karališkojo botanikos sodo Jardin du Roi prižiūrėtoju, jo žinias apie medieną siūlyta taikyti plėtojant Prancūzijos laivų statybą.

Šiuos grafo de Buffon mokslinius darbus papildė jo amžininkas prancūzas H. L. Duhamel, kuris ne tik tęsė medienos tyrinėjimus, siekdamas atskleisti jų tvirtumo ir ilgaamžiškumo paslaptis, bet ir taikė šiuos atradimus praktikoje. Į medienos panaudojimo statyboje problemą jis žvelgė nuodugniai ir buvo vienas iš šalininkų pradėti miško atsodinimo programos Prancūzijoje. Be to, būdamas vyriausiuoju laivyno inspektoriumi, jis prižiūrėjo medienos panaudojimą Prancūzijos

¹¹ Zdzanski K. *Elementa architektury domowey*. Lwów, 1749.

¹² Rausch F., *Budownictwo wiejskie do gospodarskich potrzeb stosowane a do użycia krajowego podane*. Warszawa, 1788.

¹³ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie dziedzicom dobr i possesorom też wszystkim jakąkolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane*. Warszawa, 1793.

laivyno statyboje, taikė savo mokslinių eksperimentų rezultatus ir siekė patobulinti laivų konstrukcijas.

Grafo de Buffon bei H. L. Duhamel darbai rado atgarsį ir architektų darbuose, ypač tų architektų, kuriuos domino medienos savybės. Mokslininkų tyrinėjimai buvo plačiai taikomi ir Lietuvos teritorijoje dirbusių architektų – K. Podczaszyński bei Michał Szulc. Prancūzų mokslininkų atlikti eksperimentai dažnai patvirtindavo anksčiau įgytas žinias, tačiau mokslinių tyrimų rezultatai nuo Apšvietos epochos buvo laikomi vieninteliais patikimais duomenimis. Galima teigti, jog šių gamtos mokslininkų atlikti tyrimai bei jų populiarinimas per architektūros mokslo traktatus įtakojo naujų technologinių mokslo šakų atsiradimą. Štai M. Szulc susidomi grafo de Buffon bei H. L. Duhamel medžio rievlių tyrinėjimais bei jų prasmės išaiškinimu.¹⁴ Šis interesas galėtų būti laikomas impulsu dendrochronologijos mokslui atsirasti, kuris šiandien tampa aktualus medinio paveldo tyrinėjimuose. Tačiau tuo metu mediniu palikimu, kaip ir medine architektūra apskirtai, domėtasi vis mažiau, ieškota kitų sprendimų naujiems architektūros kriterijams įgyvendinti. Siekiant taikyti statyboje pramoniniu būdu pagamintas medžiagas, naudoti naujas technologijas, senosios tradicinės žinios vis labiau slydo iš architektų akiračio. Galima teigti, jog XIX a. pradžios architektų veikalai buvo paskutiniai darbai, kuriuose dar buvo atsižvelgiama į praėjusių šimtmečių patyrimą.

Teorinių prieigų metmenys

Šiandien mokslinė literatūra, sprendžianti medinio paveldo bei tradicinės dailidystės apsaugos klausimus, yra iš tiesų negausi nei Lietuvoje, nei užsienio bibliotekose. Aktualios problematikos tyrinėjimų trūkumas pateisinamas tuo, jog ši sritis yra gana nauja - apie tradicinės amatininkystės indėlių saugant materialųjį paveldą pradėta aktyviau kalbėti tik pastaraisiais dešimtmečiais, apie medinio paveldo ir tradicinės dailidystės santykį dar vėliau.

Kita priežastis, kodėl dar trūksta integralių šios tematikos studijų, tai tarpdisciplininių tyrimų praktikos naujoviškumas. Ši problema itin ryškiai jaučiama Lietuvoje, kur iki šiol istorijos, architektūros, etnografijos, archeologijos darbai menkai integravo paveldosauginius klausimus. Tačiau šiandien, analizuojant paveldo apsaugos problematiką, būtina atkreipti dėmesį į praeities relikтус aprašiusias studijas ir pažvelgti į atliktų mokslinių tyrimų medžiagą paveldosaugos disciplinos perspektyvoje. Taigi, remiantis išdėstyta argumentacija, pirmąją mokslinių darbų kategoriją būtų galima vadinti deskriptinėmis paskirų istorijos, etnografijos, architektūros disciplinų studijomis.

¹⁴ Szulc M., *Architektura cywilna*. P. 197.

1. Aprašomojo pobūdžio darbai, nagrinėję medinę architektūrą, pradėti spausdinti dar XX a. pradžioje. Patys pirmieji darbai buvo atlikti užsienio mokslininkų ir apsiribojo tik fragmentiškais Lietuvos medinės architektūros tyrimais. Tarp jų reiktų paminėti Richard Dethlefsen studiją *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*, kuri 1995 m. buvo išversta ir išspausdinta, remiantis 1911 m. originalu *Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreußen*. Minėtina ir Hans Soeder 1918 m. išleista disertacija apie Tryčiūnų kaimo medinius pastatus *Das Dorf Tritschuny im litauisch-weißruthenischen Grenzgebiet : ein Beitrag zur Geschichte des Holzbaues*.

Anksčiausi lietuvių autorių medinės architektūros tyrinėjimai taip pat pasirodė XX a. pirmojoje pusėje, tačiau jau įpusėjus Nepriklausomybės laikotarpiui. Pauliaus Galaunės knyga *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai* žymėjo panašaus pobūdžio sintezių pradžią Lietuvoje. Nepriklausomybės laikotarpio tyrimai apsiribojo kaimo medine architektūra, medinis dvaras, miesto palikimas buvo neįsisąmonintas ir neįvertintas. Tokia pozicija perimta buvo ir sovietiniu laikotarpiu, tačiau jau dėl kitų politinių priežasčių. Taigi, pirmoji solidi Lietuvos medinės architektūros studija taip ir vadinosi *Lietuvių liaudies architektūra. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji pastatai*. Visgi, negali likti neįvertintos netrukusios pastangos apimti kuo platesnį medinės architektūros tyrimų mastą. Antrasis knygos *Lietuvių liaudies architektūra* tomas jau atkreipė dėmesį ir į miesto, visuomeninius, ūkinius ir pramoninius pastatus, netgi dvarų sodybas. Vietos šioje studijoje rado netgi straipsnis apie medinių bažnyčių architektūrą. Prie tomų leidimo prisidėjo ryškiausi to meto architektai, architektūros istorikai – Kazys Šešelgis, Juozas Baršauskas, Klemensas Čerbulėnas.

Pastarojo mokslininko darbai¹⁵ žymėjo naują etapą medinės architektūros tyrimuose, sujungė neišskiriamus medinio paveldo dėmenis – patį objektą bei tradicinės dailidystės technologijas. Jo straipsniai prasikalė iš vyravusių seklaus aprašomojo stiliaus rėmų, todėl jų indėlis pritaikant paveldotvarkinių rekomendacijų rengime – neįkainojamas. Visgi šio autoriaus darbai bendrame to meto mokslinių darbų fone buvo išskirtiniai, tiek sovietinėje Lietuvoje, tiek išėivijoje buvo koncentruojamasi į medinės architektūros formų aprašymą.

Emigracijoje medinio paveldo tyrumus tęsė Jurgis Gimbutas¹⁶, Alfredas Kulpa-Kulpavičius¹⁷. Dirbdami išėivijoje jie badė užpildyti sakralinių pastatų tyrinėjimų spragą, kuri dėl

¹⁵ Čerbulėnas K., „Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija“, *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*. Vilnius, 1958; „Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų pastatų genezės klausimu“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. T. I. Kaunas, 1960.

¹⁶ Gimbutas, Jurgis. „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos metraštis*. T.5. Roma, 1970.

¹⁷ Kulpa-Kulpavičius, Alfredas. „Lietuvių liaudies medinių bažnyčių proporcijų apžvalga“, *Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai*. T. 8. Roma, 1974.

netinkamų ideologinių sąlygų susidarė Lietuvoje. Jurgis Gimbutas nepasiribojo vien bažnyčių formų aprašymais, dar 1948 m. jis apgynė disertaciją ir jos pagrindu išleido knygą *Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert: ein Beitrag zur Geschichte des Holzbaues*, o jau Lietuvos nepriklausomybės metais išspausdino gausiomis iliustracijomis praturtintą veikalą *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*, kuris turėjo skatinti platesnį visuomenės susidomėjimą mediniu paveldu.

Išsivadavus iš sovietinio laikotarpio ideologinių pančių, kaip ilgai lauktas lietus pasipylė studijos apie sakralinę, dvaro, miesto medinę architektūrą. Pasikeitus politinei situacijai, gausiai leidžiami Algės Jankevičienės per ilgus metus sukauptos medžiagos bei atliktų tyrimų rezultatai apie medines krašto bažnyčias¹⁸. Nemenkesni kitų konfesijų medinių kulto pastatų tyrimų vaisiai¹⁹. Dalė Puodžiukienė atkreipė visuomenės bei specialistų dėmesį į nykstantį medinį dvaro paveldą²⁰. Entuziastai neleidžia pamiršti ir romantiškų miestų medinukų kvartalų²¹.

Medinės architektūros tyrimo objektas iš tiesų plečiasi, kaip ir pati paveldo sąvoka, įpindama naujas vertes įgavusius medinius objektus. Tačiau kol kas medinio paveldo tyrimai Lietuvoje apsiribojo formų, medžiagos, stiliaus aprašymais. Mums gi aktualus tradicinės dailidystės matmuo į medinio paveldo studijas dar nėra įvestas. Deja, tenka pripažinti, jog nėra atliktų netgi atskirtų dailidystės istorijos studijų. Jei kitos amatininkystės rūšys, kurios vienaip ar kitaip įtakojo architektūros vystymąsi, ir susilaukė dėmesio²², dailidystės raida nagrinėta tik fragmentiškai²³.

Nors medinio paveldo tyrinėjimai yra vystomi gana plačiai bei palyginti sparčiai, visgi pasigendama ne tik tradicinės amatininkystės vaidmens įvertinimo, bet ir medinio paveldo analizės paveldosaugos aspektu. Dažnas architektūros istorikas primena, jog medinis paveldas yra nuolat naikinamas arba nyksta pats savaime, tačiau vengiama ieškoti išskylančių problemų sprendimo. Tiesa, pastaruoju metu pasigirsta pavieniai raginimai išryškinti tradicinės amatininkystės vaidmenį medinio paveldo išsaugojime²⁴, o šiuo darbu ir siekiama prisidėti prie išsakyto kvietimo.

¹⁸ Jankevičienė, A. „Lietuvos TSR medinių varpinių architektūra“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. III. Vilnius: Mintis, 1966; *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra; Lietuvos medinė sakralinė architektūra*; „Lietuvos medinių koplyčių architektūra“, *Menotyra*. 1998, Nr. 2; „Liaudiškų bažnyčių architektūros raida Lietuvoje“, *Menotyra*. 1999, Nr. 2(15). Jankevičienė, A. „Medinės barokinės bažnyčios Lietuvoje“, *Urbanistika ir architektūra*. 1999, XXIII tomas, Nr. 4.

¹⁹ Rupeikienė M. „Medinės Lietuvos sinagogos“, *Medinė architektūra Lietuvoje*

²⁰ Puodžiukienė D. „Medinė dvarų sodybų architektūra“, *Medinė architektūra Lietuvoje*

²¹ Ptašek M. „Medinė architektūra Vilniaus Žvėryno rajone“, *Medinė architektūra Lietuvoje*.

²² Stravinskas, A. *Lietuvos kalvystė: straipsnių rinkinys*; Drėma V. „Senoji technologija Lietuvoje“, *Architektūros paminklai* 4, Vilnius: Mokslas, 1977; Levandauskas V. „Lietuvos renesansinių pastatų mūro medžiagos ir technika“, *Architektūros paminklai* 4, Vilnius: Mokslas, 1977; „Statybos technikos istorija ir architektūros paveldas Lietuvoje“//*Kultūros paminklai*. Kn. 4, 1997.

²³ Samalavičius, S. *Vilniaus statybininkų cechai 1595-1795 m.*; „Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII – XVIII amžiais“, *Architektūros paminklai* 4, Vilnius: Mokslas, 1977; Makovska, K. „Statybų meistras XV-XVI amžių sandūroje: sąvokos ir socialinė padėtis“, *Menotyra*. 1999, Nr. 4(17).

²⁴ Bertašiūtė R. „Tradiciniai amatai architektūroje“, *Lietuvos medinis paveldas*.

2. Postmodernistinės paveldosaugos sampratų besąlygiškas priėmimas primintų vienadienės „mados“ vaikymąsi. Siekiant išvengti nerefleksyvaus pritarimo bei seklaus nuostatų suvokimo, būtina giliau suvokti šiandieninių pozicijų turinį, išsiaiškinti jų ištakas. Jau vien postmodernios paveldosaugos sąvoka kelia diskusinius klausimus, o jiems išsiaiškinti nebepakanka moderniosios paveldosaugos raidos tyrimų, turi būti atkreiptas dėmesys į tradicines praeities relikvų apsaugos praktikas.

Iki šiol užsienio autorių paveldosaugos istorijos tyrimai apsiribojo daugiau mūrinio paveldo apsaugos raidos analize, visgi jų atmesti ir pripažinti niekiniais medinio paveldo apsaugos istorijos atžvilgiu - nevalia. Atliktos paveldosaugos istorijos studijos šiandien tarnauja kaip informacinė bazė, kviečianti pasitelkus naujas kategorijas brėžti atitikimų bei prieštaravimų kreives.

Bene pirmasis paveldosaugos kismą laiko bei erdvės aspektu pripažino bei išanalizavo Alois Riegl. Jis išryškino verčių, įprasminančių praeities relikvų apsaugos veiksmus, vaidmenį. A. Riegl paveldosaugos istoriją nuo Antikos išvelgė memorialinės intencijos sąlygoje, o nuo Renesanso pastebėjo istorinės vertės dominavimą. XIX a. II pusė – vėlgi lūžio momentas, kada iškyla senoviškumo vertės kriterijus. A. Riegl spėjo, jog būtent šis matas dominuos XX a. Teoretiko mintys, nors ir pranašiškos, buvo nesavalaikės ir platesnių svarstymų susilaukė tik XX a. antroje pusėje, kada vėlgi buvo pasiektas kritinis paveldosaugos istorijos etapas.

Būtent XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, kada imta abejoti vieninteliu teisingu moderniosios paveldosaugos keliu, atsirado daugiau veikalų, kur buvo bandoma apžvelgti praėjusių amžių pasiekimus ir pradimus tiek teorinėje, tiek praktinėje paveldosaugos srityje. Įdomu tai, jog pirmosios nuoseklios paveldosaugos istorijos studijos laiko atžvilgiu sutapo su pagrindinių teisinių dokumentų paskelbimu, žymėjusių naują kokybinį šuolį šioje srityje.

Štai UNESCO leidžiamoje serijoje *Museums and Monuments* 1972 m. išspausdinami įvairių autorių straipsniai apie paveldo apsaugos istoriją skirtingose pasaulio šalyse²⁵, o 1986 m. pasirodo Cevat Erder nuosekli studija, skirta Vakarų paveldosaugos raidai. Disciplinos istorija tyrinėjama nuo jos ištakų Antikos laikais iki Venecijos chartijos priėmimo²⁶. Venecijos chartija žymi ir kito iškilaus paveldosaugos istoriko – Jukka Jokilehto tyrimo rėmus. Negalima kaltinti autorių, jog jie nesistengė perteikti šiuolaikinės paveldosaugos skirtumų ir panašumų, gi jų tyrimo objektas – paveldosaugos istorija, o Venecijos chartijos priėmimas buvo ta riba, kada pradėjo ryškėti distancija tarp praeities - moderniosios paveldosaugos, bei šiuolaikinių postmodernių sampratų.

²⁵ *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings. Monuments and Sites*. XIV. Paris: UNESCO, 1972.

²⁶ Erder, Cevat. *Our Architectural Heritage: from Consciousness to Conservation. Museums and Monuments*. XX. Paris: UNESCO, 1986.

Lietuvos paveldosaugos istorija nagrinėta etapais, bendros vizijos, siekiančios paveldosaugos ištakas ir kartu reflektuojančios šiandieninę situaciją dar neturime. Tačiau, reikėtų paminėti glaustą Jono Rimanto Glemžos disciplinos raidos aprašymą²⁷, ir išsamų Rasos Čepaitienės darbą²⁸. Pastarojo darbo indėlis į Lietuvos paveldosaugos istorijos studijas itin novatoriškas bei aktualus, mat iki šiol trūko refleksyvios paveldosaugos situacijos analizės, paremtos solidžia teorinių veikalų baze, gausiais empiriniais šaltiniais. Svarbiausia, jog autorė jungia skirtingų disciplinų tyrimo metodus, atsižvelgdama į paveldosaugos – istorijos – antropologijos mokslų kategorijas.

3. Šiandieninė paveldosaugos teorija yra kūrimosi stadijoje, nors jos ištakas žymi konkretūs tarptautiniai dokumentai bei rekomendacijos, visgi galutinai ji nėra, o galbūt net negali būti, suformuluota. Šiandien, kaip niekad anksčiau, kiekvieną kartą sprendžiant paveldosaugines problemas išryškinama tolerancijos skirtingoms pozicijoms sąvoka bei rekomenduojama atsižvelgti į savo krašto, aplinkos patirtį. Pasigirsta netgi abejonės dėl „universalių paveldo vertinimo kriterijų“²⁹. Tuo pat metu, paveldosaugoje neišvengiamai atsispindi globalizacijos procesai, pasireiškiantys vieno išeities kelio bei bendrų kokybės standartų paieškomis. Šios tendencijos atsispindi kuriant tarptautines paveldosaugos organizacijas, tarptautinius reglamentus, organizuojant tarptautines konferencijas, kurių metu siekiama atsižvelgti į skirtingų šalių bei skirtingų civilizacijų praktikas.

Modernios paveldosaugos pamatus sudrebinusia bei postmodernioms idėjoms kelią atvėrusia reikėtų laikyti mintį, jog paveldosaugos objekto kitimas – neišvengiamas. Taigi, XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais pripažinta, jog pilnas pirminės medžiagos išsaugojimas – neįmanomas. Naujai įvertinti autentiškumo sąvoką, kuri jau nebegalėjo būti siejama su originalumu, pirmine medžiaga, buvo surengta tarptautinė konferencija Naroje, Japonijoje³⁰.

Bene aktyviausiai neišvengiamo nuolatinio kismo idėją išplėtojo David Lowenthal³¹. Jo teigimu, „autentiškumas nebegali būti tapatinamas su pirminiu šaltiniu, pradiniu momentu, pirmąją struktūra. Autentiškumas siejamas su pilnu istoriniu palimpsestu bei dabartiniu vystimosi dinamiškumu. Tiesa jau nebeslypi seniausiose griuvėsiuose, pirminėse formose, nekintančiame

²⁷ Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: VDA, 2002.

²⁸ Čepaitienė, Rasa. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas: 2003.

²⁹ Lowenthal D. „Changing Criteria of Authenticity“, *Nara Conference on Authenticity*. P. 132-133.

³⁰ *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. Preparatory Workshop. Bergen, Norway, 31 January – 2 February 1994; *Nara Conference on Authenticity in Relation to World Heritage Convention*. Nara, Japan. 1-6 November 1994.

³¹ Lowenthal D. „*The Past is a Foreign Country*“; „*The Heritage Crusade and the Spoils of History*“

tęstinume; ji slypi visoje laiko tėkmės pilnatvėje, kuri nuolat keičia kiekvieną artefaktą bei idėją, struktūrą ir simbolį.³²

Neišvengiamų pokyčių pripažinimas lemia ne tik autentiškumo sampratos skirtingą recepciją, bet ir dvejonę pačia materialaus paveldo apsauga, kaip pagrindiniu modernios paveldosaugos padiktuotu keliu. Tarptautinėje paveldosaugos arenoje bei pavienių postmoderniosios paveldosaugos šalininkų darbuose vis plačiau kalbama apie Rytų³³, o ypač Japonijos patirtį³⁴, kur vyrauja daugiau tradicinis praeities relikto išsaugojimo būdas, didesnis dėmesys skiriamas nematerialiam paveldui – tradicinės amatininkystės technologijoms, bei jų taikymui paveldotvarkos darbuose. Vis plačiau diskutuojamas alternatyvusis kelias – proceso autentiškumo išsaugojimas, įteisinantis kūrybinę paveldo recepciją.

Anot paveldosaugos teoretikų, būtent kūrybinis paveldo įsisavinimas įgalina istorinį tęstinumą, kuris buvo nutrauktas triumfuojančio modernumo³⁵. Lanksčiai traktuojama praeitis suteikia dabarčiai įkvepiančių pavyzdžių, o taip pat išlaiko komunikaciją su ateitimi³⁶. Visgi, kad ir kaip modernus pasaulis būtų bėgęs nuo tradicijos, šiandien pripažįstamas tokių pastangų bergždumas. Architektas S. Fehno teigia: „Aš visuomet manydavau, kad sugebu išvengti tradicinės Norvegijos architektūros formų, tačiau pastaruoju metu suvokiau, kad manoji vietos, šviesos ir medžiagų interpretacija turi labai glaudų ryšį su tradicijomis“³⁷. Taigi, postmodernioji paveldosauga tarytum išsilaisvino nuo modernaus paminklų kulto, įvertinama paveldą kaip reikšmingą šiuolaikinės aplinkos dėmenį, istorinio tęstinumo garantą, kūrybinio įkvėpimo šaltinį³⁸.

Tradicinių amatų atgaivinimo paskatos reikėsi ne tik postmodernių vėjų įkvėptoje paveldosaugos teorijoje, tačiau ir modernia paveldotvarka nusivylusių specialistų tarpe. Ypač daug kritikos susilaukė cheminių medžiagų bei pramoninių produktų naudojimas paveldotvarkos darbuose. Ši praktika nepasiteisino bei dažnu atveju kenkė praeities objektams daugiau nei savaiminis jų dūlėjimas bei natūralūs neigiami aplinkos veiksniai.

³² Lowenthal D. „Changing Criteria of Authenticity“, *Nara Conference on Authenticity*. P. 128-129.

³³ Lowenthal, D. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta*. Vol. 25. (1989); *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. Kathmandu, Patan and Bhaktapur, Nepal. 23-25 November 1992; „*Appropriate Technologies*” in the *Conservation of Cultural Property. Technical Handbooks for Museums and Monuments*. 7.

³⁴ Larsen, K. E. *Architectural Preservation in Japan*; „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Reference to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*; Suzuki H. „Authenticity of Setting in the Cyclical Culture“, *Nara Conference on Authenticity*. Ito N. „Authenticity” Inherent in Cultural Heritage in Asia and Japan”, *Nara Conference on Authenticity*.

³⁵ Lowenthal, D. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta*. Vol. 25. (1989). P. 71.

³⁶ Lowenthal D. „*The Past is a Foreign Country*“, P. 411.

³⁷ Vainilaitis, Valdas; Valionienė, Ona. „Rekonstrukcijos šiuolaikinėje tradicinalistinėje architektūroje ir archeologijoje“, *Miestų praeitis*. P. 83.

³⁸ Erder, Cevat. *Our Architectural Heritage: from Consciousness to Conservation. Museums and Monuments*. XX. P. 17.

Industrija sukūrė produktus, kuriems nereikia priežiūros, tačiau tai greičiau reiškė, jog tų produktų tiesiog neįmanoma prižiūrėti, t.y. prailginti jų gyvavimo. Vis dėlto istorinių objektų esminė savybė ta, jog jie yra tam, kad būtų išsaugoti.³⁹ Suvokus padėties beprasmiškumą, išeities kelių pradėta ieškoti kitų valstybių bei civilizacijų praktikose, o taip pat susirūpinta savųjų tradicinių amatų atgaivinimo galimybėmis. Per Europos valstybes nuvilnijo tarptautiniai praktinių užsiėmimų seminarai, kurių metu buvo siekiama atgaivinti prarastas tradicinės dailidystės žinias bei praktikas.⁴⁰ Pasauliniu mastu panašūs seminarai pradėti rengti ICOMOS Medžio komiteto⁴¹.

Medinio paveldo išsaugojimo tradicinėmis amatininkystės priemonėmis klausimai pradėti kelti ir pavienių autorių. Šioje srityje ypač aktyviai dirba Skandinavijos mokslininkai – Inger Marie Egenberg⁴², Knut Einar Larsen bei Nils Marstein⁴³. Būtent pastarųjų mokslininkų darbai įrodo, jog postmodernistinė paveldosaugos teorija yra pritaikoma paveldotvarkoje. Šių studijų pavyzdys įkvėpia prisidėti tiek prie naujų paveldosaugos idėjų skleidimo Lietuvoje, tiek prie pradinių šių idėjų įgyvendinimo darbų.

Darbo naujumas

Paskutiniaisiais metais Lietuvos paveldosauga patyrė nemažai permainų, daugiausia jos atsiliepė juridiniame, administraciniame lygmenyje. Kito svarbiausių paveldosaugos institucijų pavadinimai. Baiminantis, jog perėjimas nuo paminklų prie paveldo neapsiribotų tik tuščia madingo žodžio recepcija, šis darbas siekia pristatyti postmoderniosios paveldosaugos įgyvendinimo galimybes.

Studijoje pirmą kartą Lietuvoje pristatoma užsienio šalių patirtis medinio paveldo apsaugos politikoje bei nubrėžiamos rekomendacijos, atsižvelgiant į vietinį patyrimą bei galimybes. Svarbi šių rekomendacijų dalis – siūlymas atsigręžti į savas dailidystės tradicijas, panaudojant Lietuvos archyvuose bei bibliotekose dūlančių architektūros traktatų informaciją.

Darbo išskirtinumas slypi ir pačioje paveldosauginėje nuostatoje. Jei dauguma darbų išryškina praeitį/dabartį, paminklų/visuomenės priešpriešas, akcentuojant daugiau nykimo bei sunaikinimo problemas, šis darbas koncentruojasi išimtinai ties išsaugojimo klausimais, suvokiant dabartį kaip vertybę, ieškant istorinio tęstinumo galimybių.

³⁹ Bernard M. Feilden „Challenges to Heritage Preservation in Industrially Developed Countries“, *The Challenge to Our Cultural Heritage. Why Preserve the Past?*. P. 46.

⁴⁰ *Living Wooden Culture Throughout Europe; Bouts de bois/ bois de bout. L'atelier de Normandie – workshop in Normandie. European carpenters.*

⁴¹ *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium.* Kathmandu, Patan and Bhaktapur, Nepal. 23-25 November 1992; *ICOMOS Wood Committee. Proceedings of the V. International Symposium.* Norway 1983

⁴² Egenberg, I. M. *Tarring maintenance of Norwegian medieval stave churches. Characterization of pine tar during kiln-production, experimental coating procedures and weathering.*

⁴³ Larsen, Knut Einar; Marstein, Nils. *Conservation of Historic Timber Structures. An ecological approach.*

I. Medinis palikimas bei tradicinė dailidystė paveldosauginės minties raidoje

Medinio paveldo vieta tiek Europos, tiek Lietuvos paveldo apsaugos teorijų istorijoje šiandien dar nėra atskleista bei įvertinta. Iki šiol senosios medinės architektūros tyrinėjimai apsiribodavo išvien deskripcinėmis apžvalgomis, paskirų pastatų formų bei detalių aprašymu. Šios studijos tapo svariu indėliu liaudies, profesionaliosios stilistinės architektūros tyrinėjimuose, tačiau liko neišaiškinti sociokultūriniai medinio paveldo vertinimo kriterijai bei požiūrių kaita mainantis epochų vertėms.

Be to, iki šiol atliktos išsamios paveldosaugos idėjų istorijos analizės iš esmės rėmėsi išvien mūrinio architektūros palikimo verčių nustatymu, tuo tarpu medinio paveldo vieta bendroje paveldosaugos teorijų raidoje taip ir liko nenagrinėta. Tačiau svarbu pažymėti, jog medinio ir mūrinio paveldo apsauga įvairioje sociokultūrinėje terpėje ar skirtingais laikotarpiais galėjo būti suvokiama ne vienodai. Būtent paveldo medžiaginis pavidalas dažnai buvo esminiu rodikliu, sąlygojančiu paveldo vertinimus.

Įdomu tai, kad skirtingai nuo mūrinio paveldo, medinio palikimo išlikimas daugelį amžių tiesiogiai priklausė nuo požiūrio į medinę architektūrą apskritai. Tai visų pirma lėmė visiškai skirtingos mūrinės ir medinės architektūros fizinės savybės. Jei neaktualus mūrinis ar akmeninis pastatas galėjo atlaikyti amžių tėkmę bei nepalankias oro sąlygas bei susilaukti visuomenės ar specialistų dėmesio kaip paveldo objektas praėjus ilgam laiko tarpui, mediniai pastatai iki „geresnių laikų“ paprastai neišgyveno. Natūralus dūlėjimo procesas medinius pastatus paveikė daug greičiau bei stipriau. Taigi, tik tuo atveju, jei medinio pastato gyvybė buvo nuolat palaikoma, jis turėjo galimybę išlikti.

Nepaisant retų atvejų, kai istorinis medinis pastatas buvo suvoktas kaip saugotinas paveldo objektas, dauguma medinių pastatų pasiekė XX a. tik dėka nuolatinio teigiamo medinės architektūros vertinimo. Medinės architektūros paklausa sudarė sąlygas dailidžių, kitų medžio amatininkų įgūdžių išlikimui bei tuo pačiu senųjų pastatų renovacijai. Tačiau palaiapsniui veikiant įvairiems objektyviems bei subjektyviems veiksniams medinis pastatas užleido savo pozicijas mūriniams. Tiesa, šie procesai įvairiose sociokultūrinėse aplinkose vyko skirtingu mastu. Jau nuo antikos laikų medinis paveldas buvo keičiamas mūriniu ar akmeniu ir šie procesai paprastai vyko šalyse, kur medienos ištekliai buvo gana riboti, o šiltos klimatinės sąlygos nepalankios ilgaamžiam medienos išsilaikymui.

1. Nuo Antikos besitęsianti dailidystės tradicija

Vienas iš pirmųjų šiandienos paveldosaugos istorikų minimų medinio objekto paveldotvarkos pavyzdžių – tai Heros šventyklos Olimpijoje medinių kolonų keitimas marmurinėmis. Graikų rašytojas Pausanias II a. po Kr. aprašo šventyklą, statytą VII a. pr. Kr., kurią matė dar paremtą originaliomis medinėmis kolonomis. Tačiau vėliau medinių konstrukcijos detalių atsisakyta ir tai buvo padaryta ne sąlygojant neigiamam medienos, kaip statybinės medžiagos vertinimui, o greičiau dėl to, jog kolonos buvo praradusios tinkamą fizinį stovį. Šie veiksmai susilaukė gana aktyvios visuomenės reakcijos, buvo susirūpinta objekto medžiaginiu integralumu, tačiau šis rūpestis kilo iš baimės išniekinti šventovę, o ne dėl paminklosauginių paskatų. Taigi, siekiant kuo mažesnių kardinalių pokyčių, kolonos buvo keičiamos palaipsniui, kai mediena buvo visiškai sudulėjusi bei atkartojant ankstesnės kolonos stilistinį apipavidalinimą. Medinės kolonos visuomenės tarpe buvo įgavusios sakralios pagarbos aurą, todėl jei tuo metu būtų žinomi būdai, kaip jas restauruoti, pirmą kartą substancija neabejotinai būtų išlaikyta.⁴⁴

Visgi šis atvejis atspindi ne plačiai paplitusią paveldotvarkinę praktiką antikos laikais, o greičiau yra tik išskirtinis reiškinys, kai pagrindinis tikslas – išsaugoti sakralią erdvę, padėjo išlaikyti seniausią graikų šventyklą. Antikos laikotarpiu buvo nusistovėjusi tvarka atgyvenusius pastatus be skrupulų naikinti, pagal poreikius atstatinėti visiškai naujus, tačiau ant ankstesniųjų fundamentų. Išliko tik tie pastatai, kuriems buvo suteikta ypatinga sakralinė ar politinė reikšmė. Vėliau, perėjimo iš antikinės į viduramžių epochą metu, išlikusių istorinių objektų skaičius vėlgi kito, istorinio objekto tolimesnis gyvavimas tiesiogiai priklausė nuo naujos, jame įkūnytos funkcijos, nuo jo utilitarios vertės.

Kaip vienas ryškiausių vykstančių pokyčių pavyzdžių laikytinas Panteono pavertimas bažnyčia popiežiaus Boniface IV reikalavimu. Tai žymėjo naują etapą, kada antikos paminklai be jokių dvejonių buvo verčiami krikščionių bažnyčiomis⁴⁵. Istoriniai objektai, kuriems nebuvo priskirta nauja funkcija, paprastai virto statybinės medžiagos atsargomis. Taigi, praktinė, utilitari pastato vertė tapo vieninteliu kriterijumi, apsprendžiančiu jo likimą. Viduramžiais antikos paveldas buvo perimtas tiesiogine to žodžio prasme, nejaučiant ypatingo laiko atstumo. Buvo giliai tikima, jog senųjų paminklų medžiagos panaudojimas naujuose pastatuose kartu perduos iškilų garbę bei

⁴⁴ Gazzola P. Restoring monuments: historical background. *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings*. P. 21.

⁴⁵ Erder C. *Our Architectural Heritage: from Consciousness to Conservation*. P. 69.

galią. Toks požiūris vyravo per visą viduramžių laikotarpį, kol atsiradus pakankamai tolimai distancijai nuo antikinės praeities, išsižiebė pirmieji renesanso žiburėliai

Negailestingas utilitarus požiūris į istorinį palikimą sąlygojo ne tik reikšmingiausių antikos paminklų perstatymus bei pakeitimus. Vyraujančios tendencijos medinę architektūrą turėjo paveikti dar aštriau. Greičiausiai išrinkus medinius pastatus jų dalys jau nebuvo naudojamos atstatymo darbams, tačiau galima spėti, jog tuo metu jau egzistavusios dailidystės tradicijų užuomazgos leido panaudoti per daugelį amžių sukauptą patirtį kaip paruošti medieną ir kaip ją naudoti statyboje. Apie šių žinių tęstinumą liudija tiek graikų, tiek romėnų raštai medienos savybių bei jų pritaikymo statyboje klausimais..

Dar IV a. pr. Kr. graikų mokslininkas Theophrastos aprašė įvairias medienos rūšis bei jų tinkamumą skirtingoms pastato dalims. Šias žinias apie I a. pr. Kr. pakartojo tačiau kartu ir praturtino romėnų architektas inžinierius Marcus Vitruvius Pollio. Jo tyrinėjimai be abejonės rėmėsi vyravusiomis dailidystės žiniomis, perimtomis tradiciniu praktiniu būdu (tai liudija pati teksto kalba - liaudiška lotynų⁴⁶) bei tuo pačiu metu įtakojo šių patirčių perdavimą ateities kartoms. Vitruvius darbai tapo populiariausiais architektūros vadovėliais, kuriais naudotasi iki pat XIX a. Naujai jie buvo atrasti renesanso epochoje ir nuo laiko neprarado savo aktualumo bei reikšmės. Dar daugiau, net gi šiandien svarstant paveldo objektų apsaugos etiką, siūloma atsižvelgti į Vitruvius pasiūlytą tiek istorinių, tiek šiuolaikiškų pastatų vertinimo kriterijų formulę: *firmitas*, *venustas* bei *voluptas* – ilgaamžiškumas, funkcionalumas ir estetiškumas⁴⁷.

Renesanso epochoje Vitruvius veikalai buvo iš naujo „atrasti“, jiems suteikta didžiulė mokslinė bei praktinė reikšmė, o jo pasekėjai tapo profesionaliosios architektūros pradininkais bei paveldosaugos idėjų iniciatoriais. Šių poslinkių pradininku galima drąsiai vadinti Leone Battista Alberti XV a. italų menininką, architektą. Inspiruotas Vitruvius veikalų, Alberti parašo dešimties tomų knygą *De re aedificatoria*, kuri taip pat buvo populiari daugelyje Vakarų Europos šalių, XVIII a. išversta į italų, prancūzų, ispanų bei anglų kalbas.

Alberti moksliniuose darbuose bei praktinėje veikloje atsispindėjo gili pagarba antikinėi tradicijai, nuoseklus antikos teoretikų Theophrastos, Vitruvius bei kitų sekimas, novatoriški antikos paveldo apsaugos sampratos daigai. Jis perėmė iš savo mokytojo Vitruvius trijų pastato vertinimo kriterijų formulę⁴⁸, daugiausia dėmesio visgi skirdamas ilgaamžiškumo matui. Šio kriterijaus svarbą jis itin pabrėžė aprašydamas skirtingos medienos savybes bei jos tinkamumą paskiroms pastato

⁴⁶ Jokilehto J. *A History of Architectural Conservation*. P. 15.

⁴⁷ Larsen K.E., Marstein N. *Conservation of Historic Timber Structures. An Ecological Approach*. P. 17.

⁴⁸ Erder C. *Our Architectural Heritage...* P. 73.

dalims. Ilgaamžiškumo savybės paisymas autoriui atrodo pats svarbiausias, nes ji padeda išlaikyti pastato substanciją nepakitusia, o šiuos raginimus jau galima vadinti paveldo apsaugos pradais.

Alberti išsamiai aprašo kipariso ilgaamžiškumą ir kaip pavyzdį pateikia Dianos šventyklos Efese kipariso vartus, išstovėjusius keturis šimtmečius ir nuolat atrodžiusius naujai bei Šv. Petro bažnyčios Romoje portalą, pergyvenusį net penkis šimtmečius. Alberti taip pat pabrėžia, jog istorinių pastatų išlikimui pasitarnauja maumedžio medienos naudojimas bei šiam teiginiui įrodyti pasitelkia turgaus pastato Venecijoje pavyzdį.⁴⁹

Architektas medžiagų ilgaamžiškumo klausimui nagrinėti pasitelkia dar eilę kitų senosios architektūros pavyzdžių kas liudija apie tai, jog Alberti buvo nuodugnai susipažinęs ne tik su antikos mokslininkų darbais, bet ir atliko išsamius išlikusių istorinių pastatų tyrinėjimus. Šie tyrinėjimai ypač pravertė atliekant realius pirmuosius paveldotvarkinius darbus. Prieš atliekant istorinių pastatų restauravimą architektas siūlė pažvelgti į juos kaip į gyvus organizmus, suvokti, jog egzistuoja natūrali dūlėjimo bei nykimo taisyklė, tačiau kartu įsijausti į gydytojo vaidmenį, nustatant svarbiausias pastato ligas, kurias reiktų išgydyti.⁵⁰

Dar daugiau, Alberti galima laikyti netgi pirmuoju paveldosaugos teoretiku, mat jis gynė senuosius pastatus nuo sunaikinimo bei darė tai suvokdamas ypatingas jų vertes. Paveldosaugos istorikas Jukka Jokilehto išryškino tris Alberti iškeltas istorinių pastatų savybes: 1) paveldėtas pastato tvirtumas bei estetinis grožis; 2) didaktinė nauda; 3) istorinė vertė. Novatoriškai tuo metu skambėjo ir Alberti raginimai architektams restauruotinus pastatus nuodugnai ištirti, išmatuoti bei sukurti modelius, kurie turėtų būti išsaugoti tolimesnėms studijoms, o tik vėliau užsiimti praktine veikla.⁵¹

Renesanso epochos architektai teoretikų darbai vis dėlto nėra vadinami paveldosaugos disciplinos pirmaisiais veikalais. Moderni paveldosaugos samprata, išplėtota daugelyje šios srities veikalų, įkūnyta praktiniuose darbuose bei apibrėžta tarptautiniuose bei nacionaliniuose įstatymuose ryškiai skyrėsi nuo anuometinio senovės paminklų vertės bei jų saugojimo prasmės suvokimo. Renesanso epochos amžininkas vertus dėmesio laikė vien antikos paminklus, taigi šis selektyvus vieno laikotarpio palikimo aukštinimas gali būti vertinamas tik kaip paveldosauginės minties užuomazgos. Šių dienų paveldosaugos supratimas skiriasi ir tuo, jog anuomet architektas siekė išsaugoti antikinį paminklą, bet nevengė ir pats palikti savo kūrybinius pėdsakus jame. Nors šiuo periodu ir pradėjo bręsti paveldo apsaugos koncepcijos, tačiau tuo pat metu nemažai istorinių

⁴⁹ Alberti, L. B. *Architecture*. P. 40.

⁵⁰ Jokilehto J. *A History of...* P. 17.

⁵¹ Ten pat. P. 18.

paminklų buvo negrįžtamai pakeista ar sunaikinta. Kiekvienas menininkas siekė išryškinti liekanų spindesį, kuris buvo prarastas laikui bėgant arba padailini, pagražinti tai, kas išliko.

Ši praktika dar aktyviau plėtota baroko laikotarpiu. Jei renesanso epochoje buvo prisimintas tik antikos paveldas, o romaninis bei gotikinis palikimas paliktas likimo valiai, tai kartu su baroko pasaulėžiūros įsigalėjimu, suvešėjo kūrybingas praeities relikvų perėmimas. Gotikiniai, romaniniai objektai buvo suvokti kaip pagrindas, ant kurio buvo lipdomas prašmatnus dekoras bei įmantri puošyba. Vyraavo praeities palikimo „užbaigimo“ tendencijos⁵², mat baroko laikotarpio architektams ankstesnių epochų menininkų darbai pasirodė pernelyg paprasti, nemanieringi. Jiems lyg ir trūko apdailos, todėl baroko epochos architektas siekė šį trūkumą pašalinti bei galutinai „išbaigti“ meno kūrinį, palikdamas ryškia laikmečio bei savo kūrybinio braižo žymę.

Tiek renesanso, tiek baroko architektai praeities palikimą traktavo kaip dabarties savastį, t.y. nesibaiminta jį naudoti ir pritaikyti pakitusiems poreikiams bei dekoruoti pagal paskiro menininko arba visuomenėje vyraujančią skonį. Toks palikimo suvokimas buvo sąlygotas istorinio tęstinumo pojūčio, todėl buvo priimta ne tiek neliečiamai garbinti istorinius paminklus, kiek mokytis iš jų, taikyti paveldo objektų formas, dekorą, statybos technologijas gyvenamojoje aplinkoje. Praeities palikimas tapo tarsi įkvėpimo šaltiniu, praktikos bei teorijos vadovu.

Istorinio tęstinumo tendencijos dominavo tiek mūrinėje, tiek medinėje architektūroje. Dar neegzistavo ryški takoskyra tarp šių skirtingas savybes turinčių statybinių medžiagų vertinimo bei panaudojimo. Galima teigti, jog tiek mūrinėje, tiek ir medinėje architektūroje vyraavo praeities kartų patirties perėmimo bei kūrybingo jos taikymo praktika. To meto architektai savo traktatuose greta tvirtos mūro statybos aprašymų neužmiršdavo paminėti, o kai kurie ir plačiai aprašyti, medinių pastatų privalumų. Buvo aptariama ne tik medinio pastato teigiama įtaka gyvenimo kokybei, bet ir aprašomi iš kartos į kartą perduodami medinės statybos patarimai bei pamokymai. Medinės statybos patirtis buvo perleidžiama ne tik architektūros teoretikų mokslinių traktatų pagalba, plačiau buvo paplitęs gyvasis kelias – žodinis ar praktinis žinių perteikimas. Meistras mokiniui palikdavo gausų žinių bagažą, kuri buvo perėmę iš ankstesnės kartos mokytojo bei šiek tiek pakeitę pagal savo bei aplinkos poreikius perduodavo ateities kartoms taikyti, atnaujinti ir plėtoti.

Panašiai buvo elgiamasi tiek su nematerialiu paveldu – meistrystės, amatininkystės, statybos žiniomis bei patirtimis, tiek su materialiaisiais objektais. Medinis pastatas buvo paliekamas bei paveldimas nelaikant objekto šventa neliečiamybe bei nepamainoma vertybe. Atvirkščiai, vyraavo daugiau kūrybinis palikimo suvokimas, pastatas turėjo atitikti kintančius poreikius ir buvo

⁵² *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings*. P. 25.

vertinamas tol, kol atliko konkrečią utilitarią ar kitą reikalingą funkciją. Panašiai kaip ir fundamentalūs profesionalios architektūros išskirtiniai objektai – bažnyčios, rūmai bei pilys, buvo be dvejonių modifikuojami ir pritaikomi kintančioms sąlygoms, ši praktika dar dažniau buvo taikoma mediniams pastatams, kurie vien dėl savo fizinių savybių reikalavo nuolatinės priežiūros bei pakeitimų.

2. Tradicinė dailidystė ir industrializacija

Medinės bei mūrinės architektūros takoskyra pradėjo ryškėti tik XVIII a. antroje pusėje. Tuo metu aktualus tapo medienos atsparumo gaisrams klausimas. Ši tema imta gvildinti ir profesinėje architektūros literatūroje, bandyta ieškoti sprendimų problemai išspręsti, pasitelkiant tradiciškai naudojamus metodus bei novatoriškus pasiūlymus⁵³. Visuomenėje mediena imta nuvertinti kaip nesaugi statybinė medžiaga miesto aplinkoje. Mat tuo metu miestai, kurių didesnę dalį dar sudarė mediniai pastatai, buvo nuvarginti gaisrų. Yra žinoma, jog Vilniaus miestą gaisrai niokojo jau nuo XIV a., tačiau tik XVIII a. nuspręsta imtis griežtesnių priemonių dėl medinių pastatų miesto centre tvarkymo bei statybos. 1766 m. buvo nurodyta, jog mediniai pastatai iš miesto centro būtų perkelti į atokesnes vietas, išimtis galiojo tik tiems statiniams, kurių mūriniai kaminai buvo tinkamai įrengti ir prižiūrėti. Vietoj iškeldintų pastatų, turėjo būti mūrijami ugniai atsparesni statiniai. Ne tik prasta kamino būklė buvusi dažna gaisrų priežastis, antra svarbi užduotis buvo išspręsti medinių pastatų stogų klausimą. Buvo nutarta reikalauti medinių pastatų stogus uždengti čerpėmis. Mediniuose pastatuose taip pat uždrausta laikyti didelius kiekius degių medžiagų.

Šie nurodymai be abejo praretino medinių pastatų gretas pagrindinėse gatvėse, tačiau atokiau nuo centro plytėjo ištisi medinių pastatų kvartalai, jie išliko ten, kur gatvių apstatymas nebuvo toks intensyvus ir nekilo pavojus dideliems gaisrams įsiliepsnoti. Žinoma, vakariniuose bei pietiniuose Europos regionuose, kur medienos ištekliai buvo mažesni, medinių pastatų miestų centruose buvo atsisakyta daug anksčiau. Tačiau miškinguose šiauresniuose, vidurio bei rytų arealuose net ir didžiųjų miestų apstatyme dar dominavo medinukai ir tik šiųjų fone iškildavo didingi mūriniai rūmai, nepralaužiamos tvirtovės bei besistiebianys į dangų bažnyčių bokštai. Visgi didžioji dalis civilinių pastatų, nepaisant dažnų gaisrų pavojaus, buvo mediniai. Šias tendencijas visų pirma sąlygojo ekonominiai motyvai, mat statytis mūrinį namą buvę daug brangiau, o žaliavos mediniam pastatui statyti buvo pigesnės. Be to, prie mūrinio namo statybų, turėjo prisidėti daug daugiau rūšių

⁵³ Bohusz X.M., *O budowli włościańskie...*

amatininkų – ir plytų gamintojai, ir mūrininkai, ir tie patys dailidės. Medinis pastatas tuo tarpu buvo pradamas ir užbaigiamas tik dailidės. Taigi, mūrinio pastato kaina buvusi daug didesnė, greičiausiai dėl to pamažu išsigalėjo ir supratimas apie aukštesnę mūro vertę.

Tačiau toks medinio pastato vertinimas išsigalėjo tik aplinkiniuose kraštuose, tuo tarpu regionuose, kur medienos resursai buvo riboti ir miško medžiaga buvo daugiausia importo prekė, medinis pastatas buvo prabangos atributas. Dėl ribotų išteklių mediena buvo naudojama ten, kur jos negalėjo pakeisti kita medžiaga, t.y. stogų dengimui, durims, langams bei kitoms svarbioms pastato detalėms.

Medienos, kaip statybinės medžiagos, stoka patirta dar ankstyvaisiais klasikinės civilizacijos kūrimosi laikais. Jau nuo antikos laikų pradėti fiksuoti spartesni miškų nykimo atvejai. Antikos mokslininkai, tarp jų ir jau minėtas Theophrastos, aprašė besikeičiančią gyvenamąją aplinką ir taip papildė turimą archeologinę bei paleoekologinę medžiagą. Turimais duomenimis miško resursų visų pirma pradėję trūkti šiauriniuose Viduržemio jūros krantuose bei Vakarų Europoje. Šis procesas truko nuo 1000 m. pr. Kr. ir buvo sąlygotas augančios gyventojų populiacijos bei urbanizacijos plėtros. Buvo valomi vis nauji didžiuliai miškų plotai maisto auginimui bei gyvulių ganymui, o mediena daugiausia naudota kaip kuras namų apšildymui, metalų lydymui bei kaip medžiaga laivų statyboje.⁵⁴ Apskaičiuota, jog Prancūzijos teritorijoje tarp 800 ir 1300 m. sumažėjo nuo 13 iki 30 milijonų hektarų miško. Dar 900 m. 70 procentų Vokietijos bei aplinkinių šalių ploto sudarė miškas, tačiau 1900 m. liko tik 25 procentai miškingos žemės.⁵⁵

Daugelyje Vakarų Europos šalių būtent XVIII a. pabaigoje medienos resursai ėmė sparčiai mažėti, mat miško medžiaga buvo industrinės revoliucijos įgyvendinimo sąlyga. Medienos panaudojimas buvo ypač svarbus industrinės revoliucijos pradžioje, kada ji buvo naudojama kaip pagrindinis kuras pirminiems mechanizms. Be to medžio anglis buvo naudojama išgauti naujoms medžiagoms – plienui bei aukštos kokybės geležiui, kurios sudarė sąlygas industrializacijai toliau vystytis. Mediena buvo naudojama ir naujos rūšies transporto plėtrai (geležinkeliams kloti naudoti mediniai pabėgiai) bei komunikacijos linijoms tiesti. Be to, pirmieji pramonės pastatai taip pat buvo statomi iš medienos ir, tik įmonei sustiprėjus, mediena buvo pakeista plienu, betonu, mūru.⁵⁶ Taigi, palaipsniui nykstant medienos ištekliams, kada didžiuliai jos kiekiai buvo sunaudoti pramonės bei naujųjų laikų išradimų vystymui, bei atsirandant naujoms statybinėms medžiagoms, medinių pastatų

⁵⁴ Williams M. "The History of Deforestation"//*History Today*, July 2001. P. 33.

⁵⁵ Ten pat. P. 34.

⁵⁶ Hall J. A. „Wood in Industrial World“, *The Scientific Monthly*, Vol. 67, No. 6. (Dec., 1948), P. 398-399.

skaičius ima iš tiesų mažėti. Taigi, galima teigti jog būtent industrializacija buvo vienu iš esminių faktorių, kažkiek pakeitusių miestų, miestelių bei užmiesčių veidą.

Industrializacija įtakojė medienos, kaip statybinės medžiagos, atsargų spartų mažėjimą bei kėlė medienos kainas. Pramonės atsiradimas taip pat paliko revoliucingas pasekmes sociokultūrinėje bei socioekonominėje srityje. Pramonė pamažu keitė amatininkų rankų darbą, taigi buvo diegiamos naujos technologijos tiek medžiagų apdirbimo sferoje, tiek pačioje statyboje.

Dailidės profesija buvo diferencijuota, įvairius statybų eigoje reikalingus atlikti darbus vykdė skirtingi žmonės. Dailidės laikui bėgant prarado žinių apie statybos procesą visumą. Tai sąlygojo šio amato nuvertinimą, nors tradicinėje visuomenėje, dar nuo antikos laikų, dailidės bei architekto sąvoka buvo tapati, dailidystė buvo laikoma garbinga bei pelninga profesija⁵⁷. Ši išskirtinė pagarba buvo pelnyta, mat dailidė turėjo išmanyti medienos savybes, mokėti ją paruošti, žinoti, kaip statyti pastatą ir pats tuo užsiimti. Dar daugiau, jis turėjo domėtis srities naujovėmis bei suprasti estetines tendencijas. Iš esmės, vienas dailidė buvo atsakingas už pastato ilgaamžiškumą, patogumą bei grožį, ant jo pečių gulė atsakomybė už pastato kokybę. Smulkiausia klaida turėjo įtakos jo vardui bei reputacijai visuomenėje. Tuo tarpu statybos proceso diferencijavimas, pavienių darbų išskirstymas paskiriems specialistams bei skirtingoms įmonėms sąlygojo kokybinį nuosmukį, mat neliko vieno, už pilną procesą atsakingo asmens. Skirtingų sferų darbininkai išmanė tik savo siaurą specializaciją, todėl jų indėlis statyboje buvo menkas, o profesijos prestižas žymiai smuktelėjo. Galų gale darbai anksčiau buvo atliekami specialisto rankomis, tačiau palaipsniui jų vietą užėmė mašinos. *Manufaktūrą*, t.y. gamybą rankomis, pakeitė pramoniniai įrengimai, standartizavę gaminius. Kartu su paskirų elementų bei detalių standartizavimu, vienodėjo ir galutinio statinio konstrukciniai bei estetiški sprendimai. Pastatai pamažu ėmė prarasti individualią meistro manierą, o vėliau ir lokalius bruožus. Turbūt didžiausia industrializacijos įtakota netektis – tai amatininkystės technologinių žinių ir įgūdžių palaipsninis praradimas.

Medinei architektūrai XVIII a. antros pusės atnešti pokyčiai socialinėje bei kultūrinėje aplinkoje buvo itin nepalankūs. Šios permainos buvo nulemtos ne tik objektyvių modernizacijos procesų, bet ir apšvietos idėjų. Tuo metu susižavėta naujų technologijų bei naujų medžiagų taikymu statyboje. Visgi, dar iki XIX a. pirmos pusės architektų darbuose atsirado vietos medinių pastatų bei tradicinių statybos metodų aprašymams, tačiau didesnis dėmesys jau buvo skiriamas techniniams klausimams, labiau pasitikima mokslinių eksperimentų rezultatais. Įdomu tai, jog ir atlikus išsamius

⁵⁷ Bertašiūtė R. „Tradiciniai amatai architektūroje“, *Mokslinė – praktinė konferencija. Lietuvos medinis paveldas*. P. 174.

tyrimus nustatant medienos savybes ją paruošus vienu ar kitu būdu, duomenys paprastai sutapdavo su per ilgus šimtmečius per praktiką sukauptomis žiniomis.

Vis dėlto, nuo XVIII a. vidurio įsibėgėję modernizacijos procesai padarė daugiau žalos mediniam paveldui negu suteikė jam vilčių išlikti. Paradoksalu, tačiau paveldosaugos istorikai disciplinos užgimimą įžvelgė būtent šiuo laikotarpiu. Reikia pabrėžti, jog tuo metu formavosi tik paveldosaugos užuomazgos, o pirminės idėjos vėlgi buvo paremtos išskirtinai vieno antikos laikotarpio paminklų apsauga. Ankstesnių gotikos, baroko epochų pavyzdžiai buvo išbraukti iš vertingųjų sąrašo, istorinis tęstinumas buvo tam tikra prasme nutrauktas, o tai be abejo atsiliepė medinių pastatų išlikimui. Klasicizmo laikotarpiu apsaugos akiratyje visų pirma atsidūrė antikinio stiliaus marmuriniai ir akmens statiniai, nes natūralu, jog iki to laiko išliko tik tvirčiausi antikiniai pastatai.

Viena iš esminių klasicizmo epochoje iškilusių idėjų, leidžiančių užčiuopti paveldosaugos daigus, tai atsirandanti samprata apie kūrinio originalumo išlaikymą. Šias mintis negalėjo sukelti niekas kitas, kaip tik 1738 m. Herkulanumo bei 1748 m. Pompėjos miestų atradimai. Ypatingi buvo šie atvejai tuo, jog miestai buvo palaidoti lavos taip staiga, jog išliko ryškūs kasdienybės akcentai, miestai buvo tiesiog „užkonservuoti“.⁵⁸ Šių antikos miestų atradimai sąlygojo ne tik archeologijos mokslo atsiradimą bei paplitimą, bet ir paklojo pamatus originalaus paminklo restauravimo idėjai. Tačiau šios tendencijos buvo pražūtingos mediniam palikimui, mat tuo metu dar nebuvo sukurtos medienos konservavimo technologijos, mediniai pastatai vis dar galėjo išlikti tik tuo atveju, jei tam tikri pastato elementai buvo nuolat atnaujinami. Medinio statinio fizinės savybės iš esmės prieštaravo naujai užgimstančiam restauravimo, atkuriant pirminį pavidalą, suvokimui.

3. Moderniosios paveldosaugos užuomazgos ir medinis paveldas

Abi moderniniais laikais susiformavusios disciplinos – tiek archeologijos, tiek restauracijos, buvo išplėtos tik XIX a., nors ideologinis kontekstas jau buvo pakitęs. Kaip reakcija į išskirtinį antikos palikimo išaukštinimą, apšvietos idėjų sklaidą, bei modernizacijos procesus, o labiausiai – industrializaciją, XIX a. susiformuoja naujas – romantizmo sąjūdis. Jis visų pirma buvo lydimas romaninių bei gotikos paminklų iškėlimo, mat klasicizmo epochoje šie paminklai buvo visiškai nuvertinti. Tačiau romantizuotos gotikos ilgesys buvo toks didžiulis, jog per visą Europą nuvilnijo svajingos praeities atkūrimo bandymai. Prancūzijoje Viollet le Duc ėmėsi sakralinių gotikinių

⁵⁸ Jokilehto J. *A History of...* P. 84.

paminklų restauravimo, tačiau restauruojamas greičiau buvo ne pastatas, o pats gotikinis stilius, dažnai gotikinė išvaizda buvo ne atkuriamą, o netgi sukuriama. Šalyse, kur gotikinių paminklų skaičius buvo palyginti mažas, iškilo neogotikos stiliaus fenomenas. Jis būdingas ir Lietuvai, kur neogotikinių bažnyčių statybos vėjus nušlavė didžiulį skaičių provincijos miestų bei miestelių senųjų medinių bažnyčių.

XIX a. antrojoje pusėje romantizmo mintis plėtota naujame idėjiniame kontekste ir įgavo priešingą atspalvį paveldotvarkoje. Kaip reakcija į stilistinį restauravimą Anglijoje susiformavo anti-restauracinis judėjimas. Šio sąjūdžio iniciatoriai ir idėjiniai vadovai John Ruskin bei Williams Morris nesikišimo politiką grindė mintimi, jog paminklas yra praeities kūrėjų bei visų praėjusių bei ateinančių kartų nuosavybė, todėl jis turi būti perduotas nepakeistas. Restauracijos praktika labiausiai kritikuota dėl to, jog sunaikina pėdsakus tų laikotarpių, kurie tuo metu yra nuvertinti. Laiko žymės buvo suvoktos kaip esminė paveldosaugos objekto vertybė, ji sąlygojo kitų verčių – istoriškumo, tapybiškumo, emocionalumo, egzistenciją⁵⁹. Taigi, nesikišimo judėjimo šalininkai siūlė tik vieną paveldotvarkos galimybę – tai paminklų konservavimą, todėl akivaizdu, jog jų akiratyje atsidadė išimtinai vien akmeniniai bei mūriniai paminklai. Medinio palikimo išlaikymui būtini atnaujinimo darbai buvo pasmerkti.

Vis dėlto nesikišimo etikos šalininkai turbūt pirmą kartą nuo naujųjų amžių pradžios atkreipė visuomenės dėmesį į modernizacijos pasėkoje nutrūkusias amatininkystės tradicijas. J. Ruskin teigė, jog būtina sąlyga tinkamai architektūrai bei menui sukurti – tai tinkama socialinė aplinka. Jo manymu, viduramžių epocha įgalino menininką laisvai kūrybai, o laikotarpio estetiškos galios kilo iš individualaus darbo bei kūrybiškumo. Anot J. Ruskin, Renesansas žymėjo pabaigos pradžią, nes įsivyravo klasikinių idealių formų paieškos, buvo atmestas individualaus kūrėjo netobulumas⁶⁰.

W. Morris ypač aršiai kritikavo restauravimą dėl to, jog darbams naudojamos šiuolaikinės medžiagos. Dar iki 1877 m. W. Morris įkurta įmonė Morris & Co bendradarbiavo restauruojant bažnyčias, net trečdalis jos gaminamų vitražų papuošė restauruotus pastatus. Tačiau netrukus W. Morris nusprendė nebepriimti užsakymų gaminti vitražus istoriniams pastatams, nes, jo manymu, modernus stiklas netiko seniesiems pastatams. Dar daugiau, W. Morris įsitikinimu restauracija, ir ypač gotikos paminklų, yra neįmanoma dėl socialinių-ekonominių viduramžių epochos ir XIX a. skirtumų, mat restauruojančio darbininko įgūdžiai bei mentalitetas skyrėsi nuo viduramžių

⁵⁹ Ten pat. P. 310.

⁶⁰ Crawford M. "Arts and Crafts as an Ideological Myth"//*Journal of Architectural Education*. Vol. 44. No. 1. (Nov. , 1990) P. 59.

amatininko-menininko⁶¹. Tačiau W. Morris ateities vizija buvo gana optimistiška, jis tikėjosi senųjų amatų bei meno atgimimo ir to pradą išvėlgė istorizmo susiformavime⁶². Jis inicijavo plačiai pasaulyje pasklidusį „Menų ir Amatų“ judėjimą bei taip prisidėjo prie senųjų amatų populiarinimo, kritikuodamas naujųjų laikų industrializaciją bei darbo pasidalijimą. Senoji amatininkystė imta propaguoti kaip vietinių tradicijų bei krašto paveldo laidininkas. Tačiau paveldosaugos bei „Menų ir Amatų“ judėjimo keliai išsiskyrė, tradicinių amatininkystės žinių taikymas paveldotvarkoje XIX a. taip ir neprigijo.

Apie tai, jog paminklų tvarkymui XIX a. dar nebuvo naudotos tradicinės technologijos liudija ir vienas pirmųjų medinės architektūros paveldosaugos atvejų – Vang medinės bažnyčios (Pav. 1.) išsaugojimas. Svarbu paminėti, jog tai buvo sąmoningas būtent medinio paveldo objekto išsaugojimas, tačiau jį inspiravo šios rūšies objektų išskirtinumo suvokimas. Po ilgų kelionių Europoje, norvegų dailininkas I. C. Dahl grįžęs į tėvynę pastebėjo medinį architektūrinį palikimą, kokio neturėjo nei viena Europos valstybė, - medinės karkasines bažnyčias. Tuo tarpu namie su jomis buvo taip apsiprasta, jog modernėjanti visuomenė nekreipė dėmesio į jų išsaugojimą, jos lengva ranka buvo keičiamos naujomis bažnyčiomis, talpinusiomis didesnę skaičių žmonių. Taip atsitiko ir Vang mieste, tačiau I. C. Dahl, nesulaukdamas pritarimo išsaugoti senąjį pastatą, nupirko jį už savo lėšas. Bažnyčios išsaugojimą užtikrino jos perpardavimas Prūsijos karaliui Frederick William IV, kurio pastangomis bažnyčia buvo išrinkta ir pargabenta į Rytų Prūsiją⁶³. Bažnyčią surinkinę vietiniai meistras neturėjo jokių žinių apie tokio tipo pastatų statybą, todėl keletas pakeitimų iš tiesų buvo komiški. Pavyzdžiui, surinkinę bažnyčią, jos pagrindinės durys įstatytos atvirkščiai ir graži durų drožyba puošė jau bažnyčios interjerą. Turbūt dėl tos priežasties ir pamąstymų, jog protestantiškoje bažnyčioje neturėtų būt perdėm daug puošybės, atsisakyta atkurti dekoruotas lubas virš choro. Dar ir šiandien ši bažnyčia liudija apie skirtingų regionų statybos tradicijas bei pirmuosius kontraversiškai vertinamus bandymus išsaugoti tradicinę medinę architektūrą.

⁶¹ Jokilehto J. *A History of...* P. 319.

⁶² Čepaitienė R. *Stilistinė restauracija ir nesikišimo šalininkai*. Paskaitos konspektas.

⁶³ Tschudi-Madsen S. „Architectural Conservation. The Triumph of an Idea“, *The Challenge to Our Cultural Heritage. Why Preserve the Past?* P. 146-147.

Pav. 3 Vang karkasinė bažnyčia, šiuo metu stovinti Krkonošo kalnuose Lenkijoje. (http://en.wikipedia.org/wiki/Vang_stave_church)

XIX a. romantizmo idėjų inspiruoti pavienių asmenų žygiai išsaugoti kultūros paveldą pamažu susilaukė ir platesnio visuomenės dėmesio. Šiam procesui plėtotis padėjo brėkštanti nacionalistinės minties aušra bei atsigrėžimas į pažįstamą ir savitą liaudies palikimą. Tokie pokyčiai be abejo pirmiausia buvo sąlygoti muziejų po atviru dangumi sukūrimu. Jie pradėti kurti Skandinavijoje pavienių entuziastų, tačiau palaipsniui jų edukacinė bei kultūrinė reikšmė didėjo, o pati muziejaus idėja eksportuota į kitas Europos bei Šiaurės Amerikos valstybes.

Muziejaus po atviru dangumi ištakos slypi visoje Europoje XIX a. paplitusiame antikvarizmo fenomene, skyrėsi tačiau eksponatų dydis, todėl ieškota naujų būdų jiems eksponuoti. Išėitį padiktavo seniai žinomos medinio pastato fizinės savybės - gi mediniai statiniai dalinai gali būti laikomi kilnojamaisiais objektais. Tiek karkasinių, tiek rentinių konstrukcijų mediniai pastatai nuo seno buvo išrenkami, perkelti į kitą vietą, vėlgi surenkami, taigi medinio architektūros paveldo įkurdinimas kitoje vietoje nereikalavo papildomų dirbtinių translokacijos būdų išradimo. Taigi, pirmasis muziejus po atviru dangumi, kaip tik ir buvo Švedijos ir Norvegijos karaliaus Oscar II tradicinių Norvegijos medinių pastatų kolekcija, įkurta šalia Oslo. Vėliau šie pastatai buvo

inkorporuoti į Norvegijos liaudies muziejų po atviru dangumi. Artur Hazelius švedų folkloristas bei mokslininkas, apsilankęs muziejuje Osle, susižavėjo šia idėja ir įkūrė panašaus tipo muziejų Skansen Stokholme. Muziejų po atviru dangumi kūrimas lėmė, jog Skandinavijos šalyse susiformavo visuotinis medinio paveldo apsaugos reiškiny. Nors tokių kolekcijų iniciatoriai buvo pavieniai asmenys, susidomėję išskirtine krašto medine architektūra, muziejai susilaukė iš tiesų didžiulio visuomenės susidomėjimo bei gausaus pasekėjų skaičiaus. Per šimtmetį susiformavo tradicija saugoti medinius svirnius ir klėtis savo ūkiuose (Pav. 4.). Senieji svirnai puošia daugelį sodybų, saugodami protėvių atminimą bei reprezentuodami ūkius, kaip giliai suaugusius su supančia aplinka ir patyrusius nepertraukiamą laiko tėkmę.

Pav. 4 Dažnas ūkis Norvegijoje išsaugojo senuosius svirnius (Asmeninis archyvas)

Naujųjų laikų modernizacijos bei industrializacijos procesai sąlygojo negrįžtamos distancijos tarp tradicinės visuomenės santvarkos bei mentaliteto atsiradimą. Kaip reakcija į kardinaliai pakitusią gyvenamosios aplinkos situaciją kilo romantiškos praeities vaizdiniai. Pradžioje pavienių asmenų, antikvarų draugijų iniciatyva buvo renkamos praėjusių epochų signatūrų kolekcijos, sudariusios pirmųjų muziejų pagrindą. Tačiau ryškiausiai bei įtaigiausiai priešindustrinio laikotarpio paveldą vis dėlto reprezentavo Skanseno tipo muziejai⁶⁴, kur buvo saugomi etnografiniai kūrybos pavyzdžiai, bandoma atkurti tradicinės visuomenės gyvenamąją aplinką.

Muziejai po atviru dangumi inspiravo ir paminklų sąvokos plėtrą, nors tokio tipo muziejų ištakos slypi tame pačiame antikvarizme bei pavienių, iš konteksto ištraukų paminklų rinkime, tačiau vėliau šiuos objektus bandyta grupuoti pagal tam tikras kategorijas, stengiantis atkurti/sukurti

⁶⁴ Lowenthal. D. „Natural and Cultural Heritage“//*International Journal of Heritage Studies*. Vol. 11, No. 1. March 2005. P. 84.

kuo įtikinamesnį tradicinės gyvenamosios aplinkos vaizdinį. Būtent šis etapas sąlygojo paminklo, kaip komplekso, suvokimą, kuris vėliau išaugo iki senamiesčių apsaugos koncepcijos.

Šiai paveldosaugos kryptčiai atsirasti taip pat buvo būtina ryškios distancijos bei smarkiai pakitusios gyvenamosios aplinkos sąlyga. Modernizacija, industrializaciją bei ta pati urbanizacija sąlygojo susidomėjimą senuoju miestu, o Skanseno tipo muziejų sukūrimas pasufleravo paminklo-komplekso-ansamblio apsaugos idėją⁶⁵. Vėliau, jau XX a. pradžioje saugomo komplekso sąvoka buvo išplėtotą iki saugomo kvartalo ar net ištiesos urbanistinės teritorijos – senamiesčio. Šis itin svarbios kryptties paveldosaugoje atsiradimas taip pat iš dalies galėjo būti nulemtas muziejų po atviru dangumi propaguoto atsigręžimo į liaudies palikimą. Gi būtent Gustavo Giovannoni, urbanistinio paveldo sąvokos bei XX a. mokslinės restauracijos koncepcijos kūrėjas, akiratyje visų pirma atsidadė „antraeilė“ arba „mažoji“ architektūra, kuri laidavo miesto audinio istorinį tęstinumą. Jo manymu, būtent šis paveldas plačiau nei architektūros šedevrai reprezentuoja praeitį, tačiau kartu jie yra trapesni bei labiau pažeidžiami⁶⁶, todėl jiems turėtų būti skiriamas didesnis paveldosaugininkų dėmesys. Gustavo Giovannoni siekė sujungti dvi prieštaringas restauravimo bei nesikišimo politikos pozicijas, ko pasekmėje buvo sukurta mokslinės restauracijos samprata, taikyta daugelyje Europos šalių per visą XX a.⁶⁷ Jis prisidėjo ir rengiant pirmąją tarptautinę Atėnų chartiją⁶⁸, kuri iškėlė paminklo bei jo aplinkos apsaugos idėją. Po II Pasaulinio karo Atėnų chartija buvo papildyta Venecijoje, o naujasis dokumentas tapo moderniosios paveldosaugos Biblija.

4. Lietuvos paveldosaugos formavimasis: modernizacijos bei tradicionalizmo priešpriešos

Moderniosios paveldosaugos susiformavimas Vakarų Europoje ne iš karto sąlygojo medinio palikimo įvertinimą bei tvarkymą. Ši samprata formavosi palaipsniui, demokratėjant paveldotvarkos procesui, plečiantis pačiai paveldo sąvokai. Tačiau modernios paveldosaugos atsiradimas buvo esminė prielaida mediniam paveldui išlikti. Būtent toks paveldosaugos raidos scenarijus buvo būdingas visai Vakarų Europai, tik šalyse, kur šie procesai vyko lėčiau, vėliau susiformavo ir profesionali paveldo apsauga, čia ilgą laiką dar vyravo tradicinis santykis su praeities palikimu.

⁶⁵ Čepaitienė R. *Istorinio miesto vertinimai Vakarų paveldosauginėje mintyje*. Paskaitos konspektas.

⁶⁶ Jokilehto J. *A History of...* P. 351.

⁶⁷ Glemža J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. P. 15.

⁶⁸ Jokilehto J. *A History of...* P. 354.

Kalbant apie vėluojančius paveldosaugos procesus, tenka, deja, paminėti ir Lietuvos atvejį. Nors XX a. pradžioje ir susikūrė nacionalinė valstybė, o istorija vaidino svarbų vaidmenį nacionalinių jausmų žadinime, praeities palikimas šiame procese suvaidino palyginti menką vaidmenį. Šio dėmens trūkumo priežastys glūdėjo modernių socialinių-ekonominių procesų vėlavime.

Pastarųjų dešimtmečių istorikų darbuose vis dažniau pasigirsta „vėluojančios Lietuvos“ koncepcija, kurios pagrindu yra aiškinami šalyje vykę nesavalaikiai procesai. Kultūros procesus nagrinėjęs Vytautas Kavolis įdiegė stringančios modernizacijos sąvoką, o socioekonominę krašto istoriją tyrinėjantis Edvardas Gudavičius tokiai istorijos eigai komentuoti įvedė „pastumtos kortų kaladės“ dėsnį⁶⁹ bei aiškino nukrypimus nuo tiesaus modernizacijos kelio per modernaus civilizacijos branduolio – Vakarų Europos, ir vėluojančios periferijos – Lietuvos, santykį⁷⁰. Šių istorikų pateikti tiek kultūros, tiek socioekonominės istorijos vertinimai ypač pasitarnauja analizuojant paveldosaugos raidos eigą Lietuvoje.

Modernizacija bei paveldosauga yra laikomi Vakarų Europoje susiformavusiais fenomenais. Paveldosaugos atsiradimo sąlyga – neperžengiamą distanciją su praeitimi sukūrusi modernizacija. Lietuvoje šie procesai, kaip jau buvo minėta, prasidėjo daug vėliau nei Vakarų Europoje. Tiek visuotinė industrializacija, tiek urbanizacija buvo daugiau XX a. pirmos pusės, nei XVIII a. pabaigos ar XIX a. fenomenai. Taigi, ir paveldosaugos impulsų Lietuvoje galima pradėti ieškoti tik XX a. Visgi jie buvo dar palyginti silpni ir brandesnės išraiškos neįgavo per visą tarpukario laikotarpį. Nors ir buvo įkurta Valstybinė archeologijos komisija, tiek praktinėje veikloje (tik nedaugelis itin reikšmingų krašto paminklų susilaukė paveldosaugininkų dėmesio), tiek įstatymų leidyboje didesnių pasiekimų neatlikta. Paveldosauga buvo greičiau saujelės žmonių interesas, visuomenė į skatinimus išsaugoti praeities reliktus reagavo gana pasyviai. Miesto visuomenė, užsidegusi naujomis europinėmis madomis stengėsi kuo greičiau atsikratyti provincionalizmo šleifo, o kaimo bendruomenėje dar buvo jaučiamas tradicionalistinis požiūris į praeities reliktus.

Tradicionalistinė pozicija pasireiškė tuo, jog praeities objektas nebuvo ypatingai saugomas ar branginamas, jam buvo leidžiama „numirti natūralia mirtimi“.⁷¹ Tačiau kartu tradicionalistinis santykis su praeitimi išsaugoti galėjo visai ne materialų objektą, o žinias bei įgūdžius, kaip tokį objektą sukurti, jei jo poreikis atsirastų. Didžiausia grėsmė tokiam dabarties santykiui su praeitimi

⁶⁹ Gudavičius E. ““Pastumtos kortų kaladės” dėsnis”, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr.4.

⁷⁰ Manasudžianas P. “E. Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija”, *Tarp istorijos ir būtovės*, p. 455

⁷¹ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 30.

galėjo iškilti tik tada, jei tradicijos tęstinumas nutrūktų⁷². Lietuvoje XX a. pradžioje kaip tik ir prasidėjo šie procesai. Modernioji paveldosauga dar nebuvo įsitvirtinusi, o tradicionalizmas imtas rauti su šaknimis.

Prie medinių praeities objektų sunaikinimo bei tradicinės dailidystės numarinimo daugiausia prisidėjo valstybinė politika. Žemės reformos metu buvo parceliuojami dvarų ūkiai, kaimai išskirstomi į vienkiemius. Nors tradicinės statybos mediniai pastatai buvo perkeliama į naujas vietas pačių gyventojų iniciatyva, ekonominiiais sumetimais valstybė siūlė supaprastintus gyvenamųjų namų modelius. Nauji statybos būdai buvo propaguojami Žemės ūkio rūmuose dirbusių profesionalių architektų, todėl visose etnografinėse srityse sodybų planai ėmė niveliuotis⁷³. Dar daugiau nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje Lietuvoje sumanyta įgyvendinti „Mūrinės Lietuvos“ projektą, kuris buvo įtakotas medienos trūkumo bei turėjo padaryti šalį „gražesne“ bei „kultūringesne“. Tačiau šie grandioziniai planai dėl silpnos valstybės ekonominės padėties liko neįgyvendinti.⁷⁴

Visgi, tokių projektų kūrimas bei bendras vyraujantis neigiamas požiūris į medinius objektus, skatino Valstybinę archeologinę komisiją imtis priemonių mediniam paveldui gelbėti. Kadangi modernizacijos procesai iš tiesų buvo giluminiai bei įgavo didžiulį pagreitį, nuspręsta apsiriboti fiksuojant dar išlikusius objektus. Tačiau pastangos buvo desperatiškos, mat žemės reforma jau buvo įpusėjusi ir didesnioji dalis kaimų išnaikinta⁷⁵.

Kita siūlyta išeitis - kurti Skanseno tipo muziejų, išplėšiant senuosius pastatus iš autentiškos aplinkos, kuri buvo pradėjusi juos naikinti. Visgi tokios idėjos gimė greičiau dėl paveldosaugininkus apėmusios nevilties, žvelgiant į kintantį kaimo kraštovaizdį. Vargu, ar būtų galima šiuos pasiūlymus laikyti antikvarizmo inspiracijomis, nebūta nei sąlygų, nei platesnio pritarimo kolekcijai surinkti. Šias idėjas buvo įmanoma įgyvendinti tik sovietiniu periodu, tačiau vietoj nacionalinių vertybių, muziejus turėjo nešti klasių kovos bei ilgaamžės priespaudos žinią.

Šiandien sovietinė paminklosauga susilaukia kontraversišku vertinimu, ji kritikuojama dėl paties paminklosauginio, o ne paveldosauginio pobūdžio, dėl didelės krašto paveldo dalies ignoravimo politiniais sumetimais. Tačiau tuo metu suformuoti esminiai moderniosios paveldosaugos elementai: juridinės, administracinės bei metodinės priemonės. Tik moderniosios paminklosaugos pergyvenimas galėjo vesti prie postmoderniosios paveldosaugos, kurios plėtojimas yra jau šiandienos užduotis.

⁷² Ten pat. P. 30.

⁷³ Minkevičius J. „Lietuvos medinė architektūra“, *Medinė architektūra Lietuvoje*. P. 128.

⁷⁴ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 32.

⁷⁵ Ten pat. P. 49-50.

II. Medinis paveldas bei tradicinė dailidystė šiandieninėje teorinėje bei teisinėje paveldosaugoje

Praeities relikto apsaugos samprata nuo paveldosaugos užgimimo laikų iki šiandienos smarkiai pakito. Permainos paveldosauginėje mintyje bei praktikoje vyko viena kryptimi, buvo judama nuo paminklo link paveldo apsaugos, nuo išskirtinumo link bendrumo, nuo vienetinių objektų prie jų grupių. XIX a. II pusėje Vakarų Europoje pradėjęs formuotis reiškinys buvo greičiau paminklosauginis nei paveldosauginis. Apsaugos objektais buvo laikomi unikalūs, monumentalūs architektūros pavyzdžiai, tačiau jau tuomet pasirodė pavieniai tokios pozicijos kritikai, nors jie amžininkų ir nebuvo išgirsti bei suprasti. Alois Riegl jau XIX a. pabaigoje įspėjo apie *modernųjį paminklų kultą*, tačiau platesnio atgarsio jo idėjos susilaukė tik XX a. 9 dešimtmetyje⁷⁶.

XX a. bėgyje saugomo praeities relikto – paveldo, sąvoka plėtėsi tiesiogine ta žodžio prasme, pradžioje ji apėmė tik pavienius išskirtinius paminklus, vėliau buvo įvertinta kompleksų, ansamblių vienovė, netrukus suvokta senamiesčio, kaip bendro praeities audinio, reikšmė, galų gale prieita iki kultūrinių kraštovaizdžių vertės suvokimo. Paveldo sąvoka kito ir vykstant bendram demokratizacijos procesui, šiandien ji apima daug naujai nustatytų kategorijų: visuotinį (liaudies architektūros), plačios apimties (kultūrinio landšafto), masinės produkcijos (industrinį) paveldą.⁷⁷ Paveldo sąvoka taip išsiplėtė, jog praeities relikto, tipiški ar unikalūs, pažystami ar egzotiški, blogi ar geri, saugomi dėl naujų motyvų. Šiandien jau imama kalbėti apie *tipinių, liaudies, dabarties, pabėgimų ir ekonominės naudos relikto kultą*.⁷⁸

Kartu modernioji Vakarų paveldosauga susilaukia vis didesnės kritikos, jog ji koncentruojasi išimtinai ties materialiojo paveldo dėmens išsaugojimu. Tokia pozicija nutraukia istorinį tęstinumą, nes riboja kūrybinį paveldo panaudojimą šiandien. Tik paskutiniu metu dešimtmečiu į paveldosaugos akiratį pateko ir nematerialusis paveldas. Jei ankstesnė paveldo sąvokos evoliucija buvo įtakota procesu, vykstančiu pačioje Vakarų visuomenėje, kur modernioji paveldosauga ir vystėsi, tai nematerialaus dėmens pavelde iškilimas siejamas su atsigręžimu į kitų civilizacijų patirtį, o būtent tradicines praeities relikto apsaugos praktikas Rytuose. Visgi kūrybinio istorinio tęstinumo praktikos nėra svetimkūniai Vakarų pasaulyje, jos egzistavo prieš industriniais laikais, tradicinėje visuomenėje. Kartu su nematerialaus dėmens paveldosaugoje iškilimu, kyla klausimas ir dėl atsiradusios distancijos tarp šiuolaikinės visuomenės bei nematerialiųjų kultūros vertybių.

⁷⁶ Čepaitienė R. *Paveldosaugos aksiologija*. Paskaitos konspektas.

⁷⁷ Stovel H. „Notes on Authenticity“, *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*. P. 103.

⁷⁸ Lowenthal D. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta*. Vol. 25. (1989) P. 67.

1. Nematerialiojo paveldo apsaugos galimybės

Paveldosauga laikoma kultūriškai brandžios ir ekonomiškai stabilios šalies ypatybe ir yra siejama su Vakarų pasaulio patirtimi. Tačiau kartu, paveldosaugos valstybiniu lygmeniu įgyvendinimas, byloja ne tik apie geranoriškus siekius išsaugoti protėvių palikimą, bet ir apie tai, jog šiam paveldui gresia pavojus. Kitaip sakant, paveldo apsaugos impulsai suaktyvėja esant nepalankioms jo išlikimo sąlygoms, esant krizinėms paveldo tęstinumo situacijoms. Neveltui paveldosaugos fenomeno atsiradimas siejamas su kritiškais visuomenės raidos etapais, kada prarandamas tradicijos tęstinumas, atmetamos ankstesnės vertybės.

Paveldosauginės minties istorinės raidos tėkmėje išryškėjo aiški tendencija – saugoti „negyvąjį“ paveldą - relikta, kuriam jaučiama distancija, ir tuo pačiu metu siekiama jį įsisavinti. Paveldotvarkinės praktikos: konservavimas bei restauravimas, stabdė natūralų relikto gyvenimo ciklą, apsaugojo jį nuo mirties, kai tuo tarpu savaiminis palikimo gyvenimo kelias: gimimas (pagaminimas), pritapimas (pritapatinimas), sunykimas (sunaikinimas), nesusilaukė ypatingo specialistų dėmesio, o greičiau buvo laikoma taisytina laiko tėkmės padiktuota duotybe.

Sutinkant su Aloiso Riegliaus mintimi, jog paveldotvarkos darbai iš esmės yra dirbtinė intervencija, reikėtų atkreipti dėmesį ir į teoretiko išsakytas novatoriškas paveldo reikšmės visuomenei idėjas. Galima teigti, jog būtent šio paveldosaugos teoretiko dėka, gimė tolerancijos visų epochų palikimui ištakos, mat buvo pripažintas subjektyvus relikto suvokimo aspektas.

Iki A. Riegliaus novatoriškų darbų išspausdinimo, vakarietiškoje paveldosaugoje vyravo diskusijos, kurių pagrindinis dėmesio objektas - materialiuoju paveldo objektų išsaugojimo technikos ir kryptys. Materialus reliktas buvo traktuojamas kaip nekvestionuojama vertybė pati savaime, diskutuojama tik dėl jos restauravimo ar konservavimo. Tuo tarpu austrų paveldosaugos teoretikas pirmą kartą iškėlė materialaus relikto nematerialiuosius dėmenis, pasiūlydamas praeities objekto visuomeninės reikšmės ir vertės matmenų sistemą.

Būtent visuomenės suteikiamų reikšmių praeities palikimui iškėlimas buvo pirmasis žingsnis link nematerialaus paveldo pripažinimo. Tolimesnės diskusijos, nematerialiojo paveldo reikšmių ir jo „dvasinių priklausinių“ tema, platesnio susidomėjimo susilaukė tik XX a. pabaigoje, kada paveldosaugos teorinių svarstymų arenoje pasirodė ir pirmieji abstraktūs savarankiško nematerialaus paveldo apsaugos galimybių aptarimai.

Impulsas šioms diskusijoms atsirasti galėjo kilti iš debatų paveldo autentiškumo tema, sąlygotų nusivylimo modernistine paminklosaugine pozicija ir susidomėjimo postmodernistine

autento patikimumo abejone, susižavėjimo nuolatinio kismo ir nesustabdomos tėkmės idėja.⁷⁹ Susvyravus dėl praeities relikto fizinės būklės autentiškumo, kaip išeitis siūloma jo turinio (prasmės, vertės, esmės) išsaugojimo ar atgaivinimo galimybė.

Iš dalies tokios ryškios permainos paveldosaugos minties raidoje sukelia minčių apie vakarietiškosios paminklosaugos tradicijos krizę, tuo labiau, kai siūlomos naujosios relikto globos praktikos tiesiogiai siejamos ar net buvo perimtos iš rytietiškosios, o būtent Japonijos paveldosaugos. Materialus objektas Japonijoje nėra laikomas vertybė pats savaime, todėl nesibaiminant jis perkuriamas ar atnaujinamas kas tam tikrą laiką tarpą. Tiesa, egzistuojanti sąlyga – atlikimo technikos išsaugojimas ir tų pačių medžiagų naudojimas. Tradicinės technologijos bei tradicinių medžiagų panaudojimas leidžia kalbėti apie perduodamą, pratęsiamą tradiciją, o jos nešėjus vertai vadinti „gyvaisiais nacionaliniais lobiais“.

Grįžtant prie Vakarų pasaulio paveldosaugos sistemos, galima neabejotinai tvirtinti, jog per paskutinius dešimtmečius ji pribrendo radikalioms permainoms, išryškinant nematerialųjį praeities relikto pradą. Tačiau šie siūlymai netūrėtų skambėti perdėm optimistiškai, mat, jei kiekvienas ryškesnis ligšiolinis posūkis paveldosaugos teorinėje mintyje buvo sąlygotas dramatiškų praradimų ar sąmoningo netolimos tradicijos atmetimo, tai nematerialaus paveldo apsaugos klausimo iškėlimas lygiai taip pat gali būti siejamas su krizine situacija, tik šį kartą daug pavojingesnėje ir trapesnėje sferoje. Gi būtent nematerialusis paveldas yra gyvas ir sparčiai kintantis, priklausomai nuo žmonių jausmų, baimių ir siekių išraiškų, todėl jam reikalingas saugumas nepastoviam ir nuolatinio kismo pasaulyje. Kaip pažymimi Lourdes Arizpe, šiandieninės sąlygos verčia susimąstyti, mat nematerialaus paveldo išlaikymo sąlygos pakito, gali būti netgi negrįžtamai.⁸⁰

Būtent tokios akistatos su šiandieninio pasaulio realijomis pasėkoje 2003 m. priimta tarptautinė *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija*⁸¹, kurios preambulėje išreiškiamos nūdieną temdančios baimės dėl globalizacijos ir sparčiai kintančių socialinių sistemų, keliančių grėsmę nematerialiam paveldui, kaip esminei bendruomenės identiteto išlaikymo sąlygai. Kaip pažymima įstatymo įžangoje, būtent nematerialaus paveldo dėka palaikoma visuomeninių grupių tapatybė, yra būtina prielaida kultūrinei įvairovei, o tuo pačiu ir tvariai socialinei plėtrai palaikyti.

Nematerialaus paveldo terminas – ganėtinai nauja ir dar galutinai nesusikristalizavusi sąvoka, apimanti tą paveldo sritį, kurios apsaugai iki šiol nebuvo kreipiamas perdėm didelis dėmesys, netaikytos specialios apsaugos priemonės. Nors nematerialaus paveldo apsaugos

⁷⁹ Plačiau žr. Lowenthal D. *The Past is a Foreign Country*.

⁸⁰ *Intangible Cultural Heritage – a Mirror of Cultural Diversity*. UNESCO IIIrd Round Table of Ministers of Culture

⁸¹ *UNESCO Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*

sureikšminimo impulsai buvo galimi užčiuopti dar XIX a., kada nacijos-valstybių kūrimosi procese iškeltas vietinės kalbos, folkloro, taikomųjų menų vaidmuo. Šios nematerialaus paveldo formos suvoktos kaip tautinės savimonės formavimo determinantai.

Kaip jau buvo minėta prie platesnio ir gilesnio nematerialaus paveldo apsaugos nagrinėjimo sugrįžta tik paskutiniu XX a. pabaigos dešimtmečiu, o pirmasis žingsnis šių paveldosauginių inovacijų link, buvo 1989 m. priimta *Tradicinės kultūros ir folkloro apsaugos rekomendacija*⁸². Šioje rekomendacijoje, priimtoje po 16 metų trukusių debatų, sutinkamas vienas pirmųjų teisine kalba apibūdintų, su nematerialiojo kultūros paveldo definicija susijusių, tradicinės ir liaudies kultūros apibrėžimų. Liaudies kultūra apibrėžiama kaip „pilnai tradicija grįsti kultūrinės bendruomenės kūriniai, sukurti grupės ar individų ir pripažįstami kaip atspindintys bendruomenės lūkesčius tiek, kiek jie iliustruoja jos kultūrinį ir socialinį identitetą; jos kriterijai ir vertybės yra perduodami žodiniu būdu, mėgdžiojimu ar kitomis priemonėmis. Ji apima kalbą, literatūrą, muziką, šokius, žaidimus, mitologiją, apeigas, rankų darbo dirbinius, architektūrą ir kitus menus“⁸³

Tolimesniuose debatuose prieš 2003 m. konvencijos priėmimą, nutarta, jog nematerialaus paveldo apsauga turėtų didesnę dėmesį skirti ne galutiniams žmogiškiems produktams, o kūrybiniams procesams, taip pat ir nematerialaus kultūros paveldo pernešėjams bei kūrėjams. Komunikacijos būdai, kurių dėka nematerialaus kultūros paveldo produktai yra deramai perimami ir pripažįstami, taip pat pateko į paveldosaugininkų akiratį. 2003 m. konvencija susumavo ankstesnių debatų išvadas ir nustatė galutinį nematerialaus paveldo sričių apibrėžimą, apėmusį ir tradicinę amatininkystę.

Nematerialaus kultūros paveldo apsauga fundamentaliai skiriasi nuo materialaus kilnojamo ir nekilnojamo paveldo globos, mat būtina sąlyga nematerialaus paveldo apsaugai – vietinės bendruomenės iniciatyva tą paveldą laikyti savu, jį pernešti ateities kartoms ir kurti.

Svarbu paminėti ir ypač aktualų ekonominį nematerialaus paveldo apsaugos aspektą, kuriuo ypač susidomėta taip pat paskutiniaisiais dešimtmečiais. Augantis privačių asmenų susidomėjimas ekologiškais istoriniais medinių pastatų statybos būdais gali tapti esmine sąlyga tradicinei dailidystei plėtotis. Džiugu, jog būtent augančios medinių pastatų bei meistrų profesionalų rinkos pasėkoje senosios žinios bei įgūdžiai gali būti atgaivinti bei plėtojami. Tačiau profesionalioji paveldosauga neturėtų likti greta. Apmokymų centrų, praktinių seminarų rengimas, ekologiškų senųjų technologijų statyboje bei paveldotvarkos darbuose propagavimas padėtų išspręsti specialistų trūkumo klausimą, skatintų visuomenės susidomėjimą, o svarbiausia – iš tiesų padėtų išsaugoti medinį krašto paveldą.

⁸² UNESCO Recommendation on Safeguarding of Traditional Culture and Folklore

⁸³ Intangible Cultural Heritage – a Mirror of Cultural Diversity. UNESCO IIIrd Round Table of Ministers of Culture

Kaip pavyzdys galėtų būti pasitelktas Skandinavijos atvejis. Čia modernizacijos, industrializacijos procesai paliko lygiai tokius pačius, o vietomis net gilesnius pėdsakus sociokultūrinėje aplinkoje, tačiau šiandien tradicinė dailidystė išgyvena aukso amžių. Specialybė yra itin vertinama ne tik profesionaliosios paveldosaugos srityje, dailidžių paslaugos itin populiarios eilinių piliečių tarpe, mat visuomenei pačiai išsaugojus didelį skaičių medinio paveldo, nuolat iškyla jo restauravimo bei konservavimo klausimai. Čia, kaip ir Lietuvoje, buvo susidurta su senosios medinės architektūros restauratorių stygiumi, tačiau imtasi radikalių priemonių šiam trūkumui pašalinti.

Štai Norvegijoje XX a. pabaigoje praktiniuose užsiėmimuose, restauruojant 250 viduramžių pastatų, buvo apmokytas didelis skaičius amatininkų. Švedijoje Nacionalinė Paveldo Komisija iniciavo projektą, pavadintą „Mediena ir medinė architektūra: medžiagos, statybos technologijos, amatininkystė ir restauravimas“, jo metu priimtas sprendimas tradicinės amatininkystės technologijas saugoti kaip kultūros paveldą.⁸⁴

Tokios prarastos tradicinės amatininkystės tradicijos programos skatina ne tik visuomenės sąmoningumą, jos padeda išsaugoti medinį paveldą tiek aukštesniame kokybiniame, tiek kiekybiniame matmenyje. Tačiau kartu iškyla klausimas dėl atgaivintos tradicijos autentiškumo, mat tradicija visų pirma apibūdinama kaip praktikos ir žinios, perduotos tradiciniu – žodiniu arba praktiniu, keliu.

Tradicinė dailidystė Lietuvoje, kaip ir daugelyje industrializuotų valstybių, išnyko, tačiau būtina pastebėti, jog su jos išnykimu mažėjo ir materialaus medinio paveldo skaičius. Tik egzistuojant dailidystės tradicijai buvo garantuotas medinio paveldo išsaugojimas bei istorinis tęstinumas. Taigi, nematerialusis paveldas tapo sąlyga materialaus paveldo išlikimui. Medinio pastato *ilgaamžiškumą* užtikrinę tradicinės dailidystės darbai turi būti atgaivinti tam, kad užtikrinti medinio paveldo tolimesnę apsaugą, kuri priklauso nuo atlikimo autentiškumo kriterijaus. Gi būtent tradicinės meistrystės dėmuo medinio paveldo autentiškumo skalėje yra esminis.

Ilgus amžius egzistavusi tradicija šiandien pasigendama ne tiek paveldosaugos profesionalų, susidomėjimas dailidystės tradicijomis jaučiamas ir visuomenės tarpe. Būtent viešasis interesas lemia aukštą atgaivintos tradicijos autentiškumo laipsnį, nes jis priklauso nuo atgaivintos tradicijos sėkmingos adaptacijos. Antrasis atgaivintos tradicijos autentiškumo laipsnį nusakantis dėmuo – tai laikui bėgant įvykusių pasikeitimų lygis⁸⁵. Rašytinių architektūros šaltinių studijos padeda prisiliesti prie pirminės tradicijos, kuri gali būti naudojama kaip bazė tolimesniems pokyčiams nustatyti.

⁸⁴ Larsen K. E. Marstein, N. *Conservation of Historic Timber Structures. An Ecological Approach*. P. 9.

⁸⁵ Stovel H. „Notes on Aspects of Authenticity. Reflections from the Bergen Meeting“, *Conference...* P.125.

2. Materijos ir proceso autentiškumas

Medinio paveldo tvarkymo bei apsaugos klausimai profesinėje paveldosaugininkų literatūroje bei praktikoje imti kelti tik prieš keletą dešimtmečių. Dar šiandien tebevykstančios diskusijos buvo susijusios su postmodernistine krize šioje veiklos sferoje, kai pradėtas išsamiau analizuoti pamatinis paveldosaugos akmuo – autentiškumo samprata. Plečiantis paveldosaugos akiračiui, perimant neeuropinių šalių patirtį buvo atkreiptas dėmesys į tradicinius praeities paminklų išsaugojimo būdus. Įdomu tai, jog šiandien Vakarų pasaulio specialistai neretai pateikia Japonijos bei kitų Azijos tautų patirtį, kaip sektiną pavyzdį medinio paveldo apsaugoje.

Tradicinės medinio pastato apsaugos praktikos buvo paplitusios ir Vakaruose, tačiau čia jos buvo užgniaužtos agresyvių modernizacijos procesų. Galų gale ir pati modernioji paveldosauga laikėsi priešingos pozicijos tęstinės reprodukcijos koncepcijai, gyvavusiai tradicinėse visuomenėse. Tokia situacija slypėjo autentiškumo sampratų kolizijoje⁸⁶, tačiau šiandien tarptautinė paveldosauga pamažu atsisako vienintelio kelio pozicijos, atsižvelgiant ir į nevakarietišku kultūrų praktiką.

Vykstantys pokyčiai paveldo apsaugos srityje labiausiai pasitarnaus medinio palikimo apsaugai, mat galima drąsiai teigti, jog iki šiol modernioji paveldosauga daugiausia dėmesio skyrė mūriniams paminklams. Rūpestis iš vien monumentaliais paminklais pasiekė mus dar iš XIX a., kada tik formavosi teorinės bei praktinės paveldosaugos užuomazgos. Būtent toks dalyko suvokimas buvo paplitęs ir XX a., ką ryškiai atspindi netgi Venecijos chartija.

Venecijos chartija iki šiol laikoma baziniu moderniosios paveldosaugos dokumentu, nusakančiu ne tik pagrindinius etikos principus, bet ir deklaruojančiu teorines prieigas. Ji netgi vadinama pokarinės Europos kultūros dokumentu. Nors chartijos priėmimas sąlygojo modernios tarptautinės paveldosaugos sistemos sukūrimą, nepaėjęs nei keliems metams pastebėta, jog dokumentas visgi neapėrija pilnos istorinio paminklo sąvokos.⁸⁷ Chartijoje pateikiamos rekomendacijos labiau tinkamos mūrinių paveldo objektų tvarkymui. Dokumento 11 straipsnyje teigiama, jog turėtų būti gerbiami kiekvieno laikmečio „uždėti“ sluoksniai, o taip pat nustatoma ankstesnių sluoksnių atskleidimo etika. Tačiau šių nurodymų neįmanoma naudoti tvarkant medinius objektus, nes laikui bėgant medinis ir mūrinis statinys kinta skirtingai. Mūrinis pastatas paprastai yra papildomas naujomis dalimis arba naujais viršutiniais dekoro sluoksniais, tuo tarpu medinis pastatas

⁸⁶ Jokilehto, J. „Authenticity: A General Framework for the Concept“, *Nara Conference on Authenticity in Relation to World Heritage Convention*. Nara, Japan. 1-6 November 1994. P. 17.

⁸⁷ Martin E. „Introduction à une discussion et à une étude sur l'authenticité dans le processus“. *ICOMOS Wood Committee*. Proceedings of the V. International Symposium. Norway 1983. P. 26.

mainosi keičiant jo dalis, kurios yra struktūriškai svarbios, o kartais ir esminės. Taigi, Venecijos chartija gali būti pritaikoma medinių pastatų apsaugoje, jei pakeistos dalys taip pat būtų laikomos istoriniais sluoksniais⁸⁸.

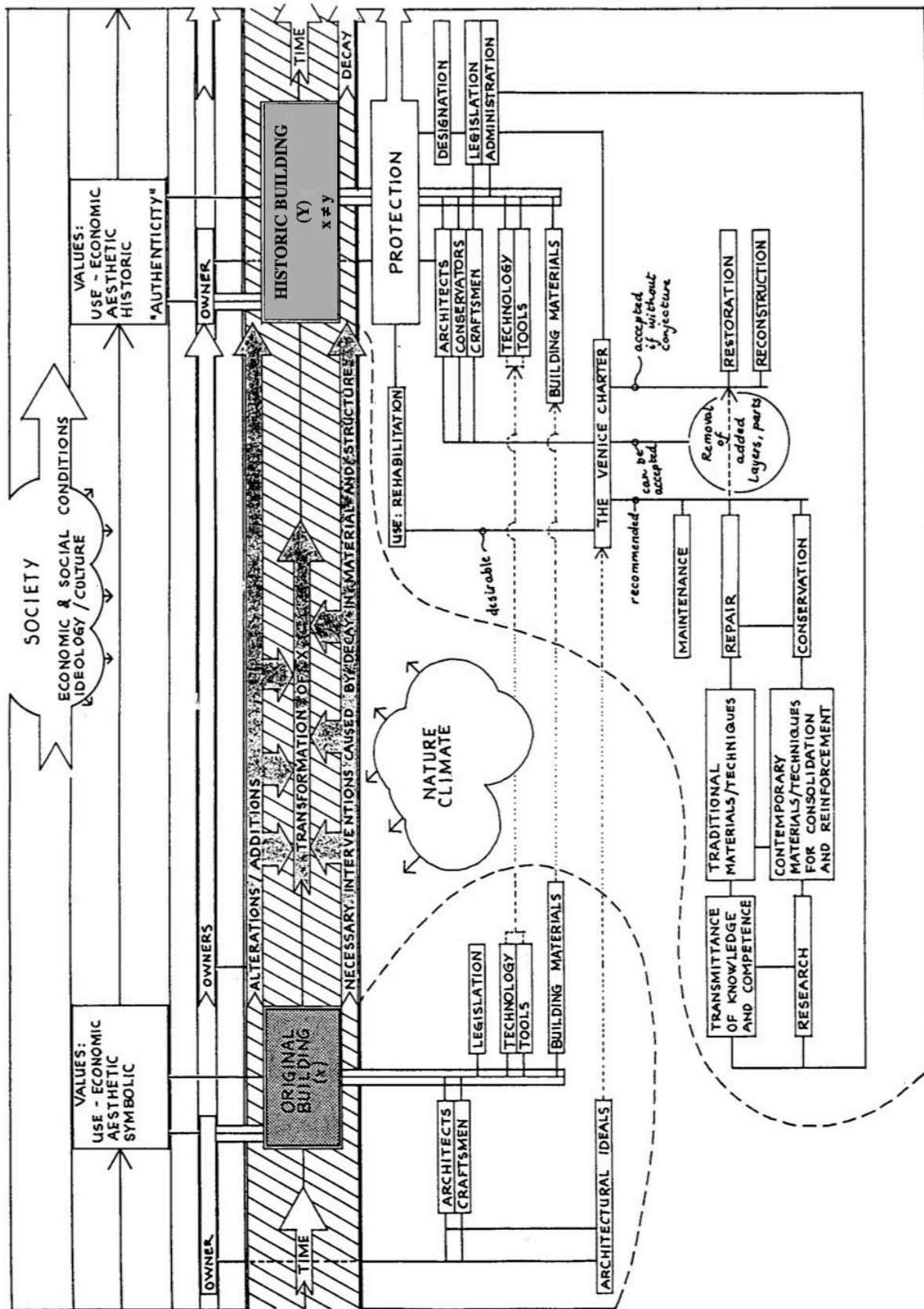
Akivaizdu, jog rengiant Venecijos chartiją nebuvo atsižvelgta į medinio bei mūrinio paveldo skirtumus. Tačiau jie yra itin svarbūs ne tik formuojant paveldotvarkos nuostatas, bet ir paveldosaugos teoriją, o būtent autentiškumo sąvoką. Istorijos tėkmėje autentiškumo suvokimas nuolat kito, tačiau niekad neprarado ypatingos svarbos bei buvo lydimas nuolatinių diskusijų. Polemika dėl autentiškumo sąvokos prasidėjo dar Antikos laikais, kada autentiškumas buvo tapatinamas su originalumu. Debatus sukėlė Plutarchus savo knygoje *Bioi paralleloi* aprašęs Tesėjaus laivo likimą. Nukovęs Minotaurą Tesėjas su savo vyrais grįžo į Atėnus mediniu laivu, kurį buvo stengtasi išsaugoti tradiciniu būdu – palaipsniui keičiant susidėvėjusias dalis nauja, stipresne mediena. Palaipsniui visos laivo dalys buvo pakeistos, todėl iškilo klausimas: ar šis pakitęs laivas yra tas pats laivas, kuriuo grįžo Tesėjas? Jei ne, tai kada jis prarado originalumą?⁸⁹ Tesėjaus laivo originalumo klausimas lieka atviras, tačiau šiandieninė paveldosauga išsprendė šią problemą pakeitusi autentiškumo sampratą. Ši sąvoka buvo praplėsta, o tam galėjo pasitarnauti ir medinio paveldo problemų įvedimas į bendrą moderniosios paveldosaugos teorijos ir praktikos diskursą.

Jei vis dar manytume, jog autentiškumas tolygus originalumui, nei vieno medinės architektūros statinio šiandien negalėtume vadinti vertu dėmesio praeities reliktu. Gi jau vienos dalies pakeitimas reikštų, jog pastatas prarado pirminį pavidalą, t.y. originalumą. Beje, Tesėjo laivo pavyzdys visgi tik dalinai gali būti siejamas su medinių paveldo statinių specifika. Nors medinės pastato dalys turi būti keičiamos, kad išliktų pats objektas, tokios permainos niekada nesąlygoja visos pirminės statinio medžiagos pakeitimo. Paprastai tradiciniu būdu atnaujinant medinius pastatus nuolat keičiamos tik tos dalys, kurios yra rizikos zonoje (stogas, rąstų jungtys, apatinis rąstų vainikas ir pan.), todėl didelė dalis pirminės medžiagos išlieka. Taigi, būtent medinio paveldo išlikimo specifika neleidžia apibrėžti autentiškumo kaip pirminės materijos ar formos, ši sąvoka medinio paveldo atžvilgiu turi būti platesnė ir apimti visus laiko žymenis statinyje. Būtent tokiu keliu paveldosauga ir pasuko, šiandien autentišku vadinamas paveldo objektas su visais skirtingų epochų pakeitimais ir priedais⁹⁰, su į dabartį atsinešta laiko patina.

⁸⁸ Larsen, Knut Einar; Marstein, Nils. *Conservation of Historic Timber Structures. An ecological approach*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2000. P. 2.

⁸⁹ Larsen, Knut Einar. *Architectural Preservation in Japan*. P. 24.

⁹⁰ Larsen K. E. „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Reference to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. P. 159.

Pav. 5 Laiko bėgyje įvykę pokyčiai palieka pastate istorines žymes, Ne pirmapradiškumas, o laiko patina šiandien apibrėžia autentiškumą. (Larsen K. E. „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Referente to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium..* P. 181.)

Venecijos chartijoje nubrėžta kryptis išsaugoti paveldą „pilname autentiškume“⁹¹ reiškė išlaikyti visus laikmečių pėdsakus. Tačiau šios trumpos formulotės „pilnam autentiškumui“ nustatyti nebeužteko. Tarptautinės konferencijos Japonijoje, Naroje pasėkoje buvo suformuluotas autentiškumo kriterijų rinkinys, išdėstytas *Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse*. Jo akiratyje, greta medžiagos, aplinkos ir kultūrinio kraštovaizdžio, atsidūrė ir atlikimo autentiškumo matas.⁹²

Tiesa, tai jau buvo ne pirmas kartas, kai tarptautiniuose paveldosaugos teisės aktuose atkreiptas dėmesys į meistriškumo klausimą, susirūpinimas tradiciniais amatais jau kelis dešimtmečius išsakomas ir Europos lygio dokumentuose. Dar 1985 m. Grenados *Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija* skatino tradicinių įgūdžių ir medžiagų taikymą, kuris turėjo padėti užtikrinti architektūros paveldo ateitį⁹³. 1996 m. *Helsinkio deklaracija* pabrėžė įgūdžių, kurie padėtų išsaugoti paveldą, perdavimo būtinybę.⁹⁴ 2001 m. konferencijoje Portorože priimtoji rezoliucija akcentavo jau daugiau nematerialųjį paveldą – tradicinius amatus, kurie turėjo padėti išsaugoti paveldo vietinius bruožus.⁹⁵

Plačiausiai atlikimo autentikos išsaugojimo klausimą paaiškina ICOMOS Medžio komiteto suformuluoti *Paminklinių rąstinės statybos pastatų apsaugos principai*. Chartijoje pabrėžiama, jog, jei mediniam paveldui išsaugoti būtina intervencija, ji visų pirma turėtų sekti tradiciniais statybos bei tvarkymo būdais.⁹⁶ Chartijoje teigiama, jog medinio paveldo susidėvėjusių dalių keitimas turi būti vykdomas atsižvelgiant į tiesiogiai susijusias istorines bei estetines vertes. Nauja mediena turėtų atitikti pakeistosios rūšį bei savybes. O medienos keitimo procesas turėtų būti vykdomas atsižvelgiant į meistrystės autentiškumo išsaugojimą.⁹⁷

ICOMOS Medžio komiteto chartija žymi naują paveldotvarkos etapą, ji atsisako tradicinės konservacinės nuostatos, kuri yra būdinga moderniai paminklosaugai, iki šiol vyraujančiai Lietuvoje⁹⁸. Dokumentas ragina modernias konservacines technologijas bei šiuolaikines sutvirtinančias medžiagas naudoti itin retais atvejais, tik tada, kai jos yra patikrintos laiko⁹⁹. Tuo tarpu tradiciškai statyboje naudotų priemonių ilgaamžiškumas yra patikrintas.

⁹¹ *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. (Introduction).

⁹² *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 24 (b) (i).

⁹³ *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*. 10 (5).

⁹⁴ *Helsinki Declaration on the political dimension of cultural heritage conservation in Europe*. (II).

⁹⁵ *Resolution on the Role of Cultural Heritage and the Challenge of Globalisation*. (1).

⁹⁶ *ICOMOS International Wood Committee. Principles for the Preservation of Historic Timber Buildings*. (5).

⁹⁷ Ten pat. (9).

⁹⁸ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 149.

⁹⁹ *ICOMOS International Wood Committee. Principles...* (13), (14).

Tam, kad būtų prieita prie konservacinės nuostatos atsisakymo, būtinos permainingos idėjinėje srityje. Reikalingas pasyvaus santykio su kultūros vertybėmis atmetimas, priimant daugiau kūrybinę poziciją. Gi praeities relikto konservavimas atskiria praeitį nuo dabarties ir tuo labiau nuo ateities, paminklai nustoja liudyti gyvosios istorijos, tradicinio laiko tėkmės tęstinumą. Be to, paveldo priešpastatymas dabarčiai, atima teisę jį naudoti. Kultūros vertybės yra vertinamos kaip neliečiami sakraliniai relikvai, iš jų nesimokoma, jos nekopijuojamos. Izolijuojant tai, kas yra saugoma, užkertamas kelias naudoti paveldą kūrybiškai. Tokiu atveju saugomi artefaktai, o ne kultūra ar idėjos.¹⁰⁰ Šiandien pasyvių tarpininkų tarp praeities ir ateities kartų pozicijas užima kūrybinė laikysena paveldo atžvilgiu, suvokiant praeities reliktus kaip kultūros išteklius.¹⁰¹

D. Lowenthal, atsakydamas į kylančias dvejones dėl paveldo materialiojo dėmens išsaugojimo, siūlo alternatyvius paveldosaugos kelius. Greta paveldo fragmentų ar atvaizdų apsaugos, autorius pristato ir trečiąjį – rūpesčio procesais kelią¹⁰². Jei moderni paveldosauga koncentravosi ties statiškos paveldo autentikos išsaugojimu, tai nematerialaus, liaudies, kultūrinio kraštovaizdžio palikimo įvedimas į paveldosaugos akiratį privertė atkreipti dėmesį į dinamiškus procesus, suteikusius tam reliktui formą bei medžiagą.¹⁰³ Naujoji „proceso autentiškumo“ sąvoka žymi esminius pokyčius paveldotvarkos principuose, kada tolstant nuo Venecijos chartijos dogmų vis didesnis dėmesys skiriamas kokybiškam meistriškumui, o ne pastato medžiaginiam autentiškumui užtikrinti.¹⁰⁴

Būtent medinio palikimo įvedimas į paveldosaugos sferą sąlygojo autentiškumo sąvokos plėtotę, apimančią tradicinių įgūdžių, žinių, o kartu ir gamtinės bei socialinės aplinkos dimensijas.¹⁰⁵ Paveldosauga įgijo daug gilesnę prasmę nei statiškų kontempliacijos objektų apsauga. Šiandien ji privalo užtikrinti stabilų socio-ekonominį vystymąsi tiek miesto, tiek kaimo istorinėse vietose bei kultūriniuose kraštovaizdžiuose. Paveldosauga nebegali tarnauti pokyčių užšaldimui, kultūrinės vertybės turi būti suvoktos dinamiškame pokyčių procese, o autentiškumas santykiyje su tradiciniu tęstinumu, atitinkamų amatų bei įgūdžių, reikalingų paveldo tvarkymui, atgaivinimui bei išlaikymui¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Lowenthal D. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta*. Vol. 25. (1989) P. 71.

¹⁰¹ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 119.

¹⁰² Lowenthal D. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta*. Vol. 25. (1989)

¹⁰³ Stovel H. „Working Towards the Nara Document“, *Nara Conference on Authenticity...* P. xxxiv

¹⁰⁴ *Bergen Wharf (Bryggen)*. World Heritage Convention Periodic State of Conservation Report. P. 23.

¹⁰⁵ Von Droste B., Bertilsson U. „Authenticity and World Heritage“, *Nara Conference on Authenticity...* P. 15.

¹⁰⁶ Jokilehto, J. „Authenticity: a General Framework for the Concept“, *Nara Conference on Authenticity...* P. 31.

III. Senųjų medinės statybos technologijų pritaikomųjų darbų pavyzdžiai: nematerialusis paveldas materialiojo apsaugai

1. Tradicinė dailidystė Rytų ir Vakarų paveldotvarkoje

Vakarų pasaulis šiuo metu atsigauja po XX a. septintame dešimtmetyje patirto staigaus „gnoseologinio posūkio“¹⁰⁷, kai postmodernizmo akivaizdoje buvo išjudinti ir moderniosios paveldosaugos ideologijos pamatai. Paveldo apsaugai reabilituotis šiandien padeda kitokią istorinę tėkmę patyrusių Rytų valstybių patirtis, kuri kartu skatina atsigręžti ir į savas tradicijas

Paveldosaugai įgaunant tarptautinį turinį: kuriantis pasaulinėms organizacijoms, rengiant internacionalinius juridinius dokumentus, pastebėta, jog egzistuoja ne vienintelis modernus paveldo apsaugos kelias, jog daugelyje valstybių, kurios šiandien vadinamos „neišsivysčiusiomis“ arba trečiojo pasaulio šalimis, praktikuojami kitokie praeities relikvų apsaugos metodai. Šiose šalyse modernizacijos procesai nebuvo aktyvūs, todėl jie nelėmė tradicinių statybos būdų, tradicinių ekonominių socialinių santykių išnykimo. Paveldo išlikimą tose šalyse laidavo tai, jog jis buvo suvokiamas kaip bendruomenės savastis, o atsakomybė už jo išsaugojimą buvo tradicinės vertybių sistemos dalis.

Jau 1981 m. UNESCO leidžiamoje serijoje *Museums and Monuments* pasigirdo abejonės dėl modernių technologijų naudojimo paveldotvarkoje, išryškinti modernių ir tradicinių technologijų skirtumai, įvertinti pastarųjų pranašumai. Autorių teigimu, tradicinėse visuomenėse technologinis vystimasis vyksta visai kitu keliu - čia svarbiausia išmanyti senąsias technologijas, ant kurių pagrindo remiasi naujasis patyrimas. Tokiu būdu visuomenė bei technologinė pažanga nesupriešinama, o yra palaipsniui vystoma.¹⁰⁸ Kritikuojamos pramoninės technologijos, kurios ištrina vietos identitetą, apriboja individo įtaką gyvenamajai aplinkai. Industrializacijos pasekoje gyventojai užima pasyvią poziciją, o *technologija priešpastatoma tradicijai*.¹⁰⁹

Dėl esminių tradicinių bei modernių technologijų skirtumų, paveldo objektų tvarkyme siūloma naudoti tik senuosius metodus, mat jie buvo skurti palaipsniui tobulinant praktinę veiklą, perduoti sekančiai kartai realioje aplinkoje, atliekant konkrečius darbus. Tuo tarpu modernios technologijos yra vystomos laboratorijose, perduodamos teoriniu būdu ir iš esmės prieštaringos.

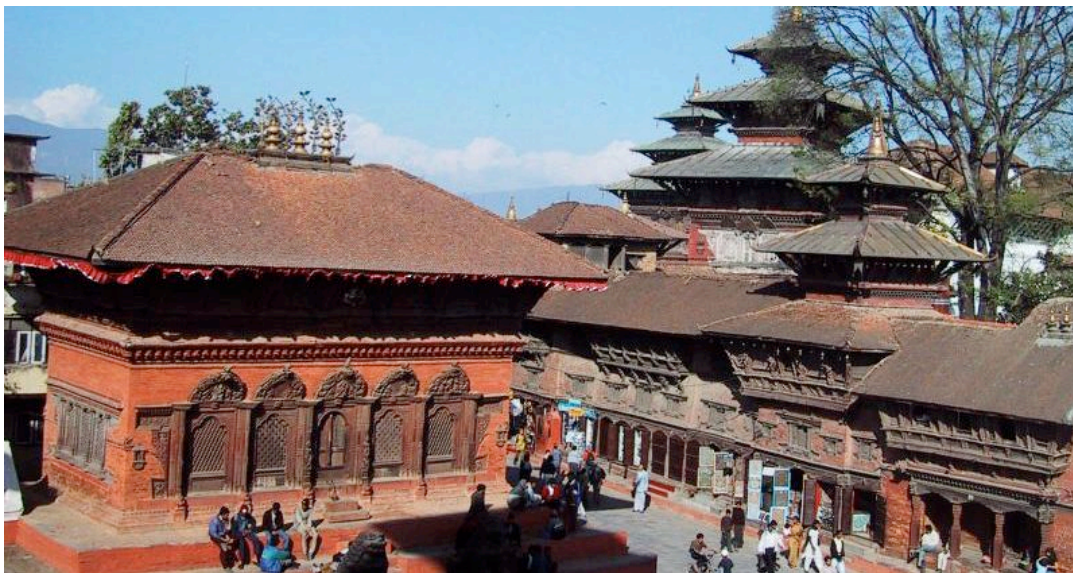
¹⁰⁷ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 117.

¹⁰⁸ Alva A.; Chapman E. A. „Appropriate“ technology?“, *Appropriate Technologies” in the Conservation of Cultural Property. Technical Handbooks for Museums and Monuments*. P. 130.

¹⁰⁹ Ten pat. P. 133.

Toks, šiandieninio vakariečio akimis žvelgiant, „gyvo muziejaus“ pavyzdys galėtų būti Nepalas, kuris iki konstitucinės monarchijos paskelbimo 1951 m., buvo izoliuotas nuo išorinio pasaulio ir todėl išlaikė gajas tradicijas. Su jomis susidūrė ir UNESCO ekspertų grupė, 1963 m. atvykusi įvertinti kultūros paveldo padėties bei talkininkauti kuriant Hanuman Dhoka karališkųjų rūmų apsaugos programą. Vietinių medžiagų bei įgūdžių panaudojimas buvo nustatytas kaip esminė programos įgyvendinimo ašis, svarbiausias paveldotvarkos veiksnys.¹¹⁰

Nepalo meistrai iki šiol priklauso tam tikroms kastoms, panašiai kaip ir viduramžių Europos amatininkai buvo susiję su atitinkamais cechais. Nors Nepale ir vyrauja mūrinė architektūra, dailidė iki šiol buvo laikomas svarbiausiu asmeniu statybų aikštelėje¹¹¹. Mediena Nepalo architektūroje paprastai naudota atraminėms konstrukcijoms, kurios buvo dekoruojamos ypatingais drožiniais. Šie drožiniai ir yra tas Nepalo medinio paveldo elementas, kuris sukelia daugiausia susižavėjimo, bet kartu iškelia ir aktualius paveldotvarkos klausimus. Kitaip nei Vakarų šalyse, kur tokių išpūdingų elementų pakeitimas naujais nebeįmanomas dėl amatininkystės žinių išnykimo, Nepale netgi gundančiai veikia mintis apie jų atnaujinimo galimybes. Gyvojoje tradicinėje kultūroje simbolinių drožinių pakeitimas laikomas ne tik vietinių amatų tęstinumo garantu, jis turi ir svarbią religinę reikšmę.¹¹² Šie elementai taip susipynę, jog dažnai sunku ir atskirti, kur baigiasi religija, o kur prasideda paveldotvarka.¹¹³

Pav. 6 Katmandu slėnis Nepale garsėja šventyklomis, kurių drožinėtos medinės konstrukcijos iki šiol atkuriamos.

¹¹⁰ Sanday J., „Traditional crafts and modern conservation in Nepal“, *“Appropriate Technologies” in the Conservation of Cultural Property. Technical Handbooks for Museums and Monuments.* P. 11.

¹¹¹ Ten pat. P. 15.

¹¹² Theophile E.; Ranjitkar R., „Timber conservation problems of Nepalese Pagoda temple“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium.* P. 110

¹¹³ Sanday J., „Traditional crafts and modern conservation in Nepal“, *“Appropriate Technologies” in the Conservation of Cultural Property. Technical Handbooks for Museums and Monuments.* P. 11.

Religinė paveldosauga būdinga ne tik Nepalui, bene žymiausias šio reiškinių pavyzdys – Ise šintoizmo šventyklų ritualinis perstatymas Japonijoje kas dvidešimt metų. Dvidešimt metų – tai dievybės gyvenimo, o taip pat ir vienos kartos trukmė.¹¹⁴ Dievybė miršta, tačiau priskelia, o kartu išardoma ir vėl iš naujo pastatoma jai dedikuota šventykla. Atstatinėjant šventyklas tiksliai kartojamos atlikimo tradicijos, tačiau medžiaginis autentiškumas prarandamas. Ise šventyklų rekonstrukcija – pats akivaizdžiausias nematerialaus paveldo apsaugos pavyzdys. Šventyklos nepriklauso materialaus paveldo sąrašui, tačiau pilnai atitinka atlikimo, aplinkos bei formos autentiškumo kriterijus.

Pav. 7 Ise šventyklų maketas. Ise - šintoistų laikoma švenčiausia vieta Japonijoje, religinių ritualų metu perstatomas šventovės draudžiama fotografuoti.

¹¹⁴ Ito N. “Authenticity” Inherent in Cultural Heritage in Asia and Japan”, *Nara Conference on Authenticity*. P. 40.

Visgi svarbu pažymėti, jog Ise šventyklų perstatymas nėra būdingas visai Japonijos paveldosaugai. Tai greičiau išskirtinis ritualinis reiškinys, būdingas šintoizmo religijai. Didžioji dalis Japonijos šventyklų budistinės, tačiau ir jos, kaip dauguma medinių paveldo objektų yra nuolat perrenkamos. Įdomu tai, jog Japonija, skirtingai nuo daugumos Azijos valstybių, buvo pilnai industrializuota bei modernizuota, tačiau iki šiol išlaikė senąją medinio paveldo priežiūros tradiciją. Tai leidžia Japoniją laikyti išskirtiniu pavyzdžiu tiek Rytų, tiek Vakarų paveldosaugos kontekste.

Tradicinė Japonijos paveldosauga remiasi cikline pasaulio samprata, atkeliavusia dar iš agrokultūrinės visuomenės. Jos pagrindas – kintantys keturi metų laikai, kuriais seka visi atliekami darbai, tarp jų ir medinio pastato priežiūra. Periodinis pastato tvarkymas sudaro gyvojo paveldo esmę, kitaip sakant tradicinė paveldosauga turi savo gyvą, organinį ciklą.¹¹⁵ Kartojamą medinio pastato išrinkimą, tvarkymą bei surinkimą – galima laikyti nematerialia kultūros vertybe, mat istoriniai šaltiniai patvirtina, jog ši medinių objektų priežiūros praktika Japonijoje gyvuoja nuo IX a.¹¹⁶ Svarbiausi tradicijos palaikytojai – senąsias medinės statybos technologijas išmanantys bei praktikuojantys meistrai. Japonijos paveldosaugos įstatymų jie yra pripažinti „*gyvaisiais nacionaliniais lobiais*“, o tradicinės dailidystės technologijos – „*svarbiomis nematerialiomis kultūros vertybėmis*“.¹¹⁷

Visgi, greta aktyvios nematerialaus paveldo apsaugos nemažesnis dėmesys Japonijos paveldosaugoje teikiamas ir materialaus paveldo išsaugojimui. Skirtingai nuo Ise šventyklų rekonstrukcijų, medinių paveldo objektų tradicinio perrinkimo metu itin kruopščiai įvertinama bei atrenkama autentiška medžiaga. Nebenaudojama tik ta, kurios netinkamumą patvirtina speciali sudaryta valstybinė komisija.¹¹⁸

Siekiant įvertinti materialaus ir nematerialaus paveldo santykį Japonijos paveldotvarkoje, visgi reiktų pabrėžti paskutiniojo vaidmenį. Japonijoje tikima, jog tik amatininkų įgūdžiai bei tradicinės technologijos laiduoja sėkmingą paveldo apsaugą. Vienas iš pavyzdžių - unikalus rastų apdorojimas, atliekamas specialiu *yari-ganna* įrankiu, paliekantis glotnų medienos paviršių, neleidžiantis prasiskverbti drėgmei¹¹⁹. Periodiniai medinių objektų perrinkimai taip pat tarnauja pastatų susidėvėjimo, sunykimo prevencijai. Tik tradicinių technologijų dėka Japonija šiandien gali didžiulis seniausiais mediniais pastatais pasaulyje, siekiančiais net VII – VIII a.

¹¹⁵ Suzuki H. "Authenticity of Setting in the Cyclical Culture", *Nara Conference on Authenticity*. P. 399.

¹¹⁶ Larsen, K. E.. *Architectural Preservation in Japan*; „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Referente to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. P. 166.

¹¹⁷ Larsen, K. E.. *Architectural Preservation in Japan*. P. 40.

¹¹⁸ Ten pat. P. 126.

¹¹⁹ Larsen, K. E.. *Architectural Preservation in Japan*; „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Referente to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. P. 162.

Rytų valstybių patirtis šiandienėje Vakarų paveldosaugoje įkūnija alternatyvaus kelio pavyzdį. Vakarų pasaulio istorinė raida sąlygojo dailidžių žinių išnykimą jau XIX-XX a. sandūroje, todėl čia, skirtingai nuo Rytų valstybių, tradicinės amatininkystės žinias prireikė atgaivinti. Aktyviausiai iš Europos valstybių senieji amatai gaivunami Skandinavijoje, kur didžioji dalis paveldo, kaip ir šiuolaikinės architektūros, yra medinė.

Išskirtinė - Norvegijos viduramžių bažnyčių architektūra, kurios apsaugai skirta daug šiuolaikinių tyrimų bei eksperimentų, siekiant surasti alternatyvius apsaugos metodus. Ypač daug pastangų reikalavo bažnyčių medienos padengimo technologijų paieškos, kada bandyta surasti pigesnius bei efektyvesnius šiuolaikiškus būdus joms apsaugoti. Visgi, galų gale grįžta prie pradinio taško – tradiciniais degimo būdais išgaunama pušies derva – nepamainoma viduramžių medinių objektų apsaugos priemonė. Paskutiniaisiais metais itin daug pastangų dėta į šio proceso autentiškumo išgryninimą, pasitelkti istoriniai šaltiniai. Šaltinių tyrimo metu pastebėta, jog degimo metu išgauta pušies derva gali būti laikoma autentiška, nes ir pats dervos deginimo procesas atspindi autentiškas viduramžių medienos paruošimo technologijas.¹²⁰

Norvegijos Kultūros Paveldo Direkcija atlieka ir išsamius medinių objektų tvarkymo darbų autentiškumo tyrimus, kuriais remiantis formuojama šiandieninė medinių objektų paveldotvarkos metodologija. Nustatyta, jog skirtingai nuo Japonijos, kur mediniai pastatai yra tradiciškai išrenkami ir vėl surenkami, ši praktika Norvegijoje nebuvo plačiau paplitusi. Norint pakeisti susidėvėjusius medinių pastatų rąstus, daugiau naudotas pastato pakėlimo principas. Būtent dėl šios priežasties restauruojant senuosius medinius pastatus Norvegijoje plačiai naudojami hidrauliniai domkratai. Šis metodas parankus dėl rentinės konstrukcijos lankstumo bei kampinio rąstų jungimo būdo, suteikiančio pastatui tvirtumo.¹²¹

Ne tik šaltinių patvirtintos praktikos, bet ir tradiciškai perduotos medinių pastatų statybos bei priežiūros žinios šiandien Norvegijoje vaidina svarbų vaidmenį. Visgi, šiam procesui įsigalėti būtinas grįžimas ne tik prie pavienių tradicinių metodų, būtina suvokti visuomenės pasaulėžiūrą, kuri sąlygojo šių praktikų atsiradimą. Itin svarbu suprasti, jog tradiciniai medinių pastatų priežiūros būdai buvo glaudžiai susiję su gamtos ciklais, kurie lėmė ir medžių kirtimo ir atskirų pastato dalių statymo laiką. Pavyzdžiui kalnų miestelyje Oppdal medis nuolat buvo kertamas Rugsėjį, pavasarį jis buvo tašomas iš dviejų pusių ir paliekamas džiūti visai vasarai. Rudenį pastatas pradedamas rėsti,

¹²⁰ Egenberg I. M.; Holtekjølen A. K.; Lundanes E. „Characterization of naturally and artificially weathered pine tar coatings by visual assessment and gas chromatography-mass spectrometry“, *Journal of Cultural Heritage*. No. 4. 2003. P. 222.

¹²¹ Larsen, K. E.. *Architectural Preservation in Japan*; „A Note on the Authenticity of Historic Timber Buildings with Particular Reference to Japan“, *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. P. 167.

apdengiamas stogas, po to jis vėlgi paliekamas peržiemoti. Dėl sniego svorio rąstai tampriai suspaudžiami, todėl langai ir durys įdedamos tik kitų metų vasarą. Tuomet į naująjį namą keliasi ir jo gyventojai.¹²² Pasitekus tradicines dailidystės žinias pastatomas toks pastatas, kuris išstovi šimtmečius ir šiandien liudija apie gamtos ir kultūros paveldo integralumą.

Būtent gamtos ir kultūros sąsaja yra esminis Norvegijos paveldosaugą apsprendžiantis veiksnys, įgalinantis visapusį tradicinių dailidystės technologijų išsaugojimą. Viena iš kertinių šio proceso sąlygų – „medžiagos bankų“ sukūrimas. Bendradarbiaujant su Istorinių Miškų Draustiniais, Norvegijos Kultūros Paveldo Direkcija, dalyvavo „Viduramžių programoje“, kurios metu skirtinguose šalies regionuose buvo sukauptos tradicinių statybos medžiagų atsargos.¹²³

Pav. 8 Tradicinės dailidystės technologijos aktyviai taikomos restauruojant Bergeno senąjį uostą. (Asmeninis archyvas)

¹²² Larsen K. E. Marstein, N. *Conservation of Historic Timber Structures. En Eccological Approach*. P. 73.

¹²³ Ten pat. P. 68.

Visgi tokia integrali bei nuosekli tradicinių dailidystės technologijų išsaugojimo programa – išimtinis atvejis. Netgi kaimyninės šalys pripažįsta Norvegijos medinio paveldo apsaugos metodų autoritetą.¹²⁴ Atsižvelgdamos į jos pavyzdį, Skandinavijos valstybės imasi aktyvios pozicijos savų tradicinės dailidystės technologijų išsaugojime. Tradiciniai statybos būdai pradėti dėstyti ne tik kolegijose, profesinio parengimo kursuose, bet buvo įtraukti ir į universitetų programas. Kito ir pati mokymo metodika, ji taip pat tapo labiau tradicinė, nes edukacinės programos buvo paremtos kartojimu, kopijavimu, bandymu bei individualia patirtimi.¹²⁵

Natūralu, jog pamažu tradicinė dailidystė užima garbingą vietą ir paveldotvarkos metodikoje. Kaip vienas tipiškiausių šios transformacijos pavyzdžių galėtų būti Sodankylä miestelio bažnyčios Suomijoje restauravimas. Atliekant restauravimo darbus 1926 m. rankų darbo gontai buvo pakeisti gamintais mašinomis, prikalti jie buvo ne kalvio darbo, o pramoninėmis vinimis, apačioje paklojus bitumo sluoksnį. Tokia darbų kokybė lėmė, jog po trisdešimties metų, 1959 m. stogą vėlgi reikėjo restauruoti, deja tuo metu restauravimo metodika dar buvo nepakitusi. Atliekant paveldotvarkos darbus 1992 m. nustatyta, jog stogas buvo tokios būklės lyg ankstesni restauravimo darbai ir nebuvo vykdyti. Nusivylus moderniomis technologijomis, nuspręsta grįžti prie XVIII a. metodų, kurie užtikrino gerą bažnyčios stovį trims šimtmečiams. Ištirta, jog industriniu būdu gamintos dalys buvo daug prastesnės kokybės už rankų darbo gaminius, todėl grįžta prie senųjų gontų bei vinių gamybos būdų. Pasitelkti ir tradiciniai medienos paruošimo metodai, o paviršių padengimui naudota tiktai derva.¹²⁶

Šis Sodankylä bažnyčios restauravimo pavyzdys, rodo, jog tradicinių dailidystės technologijų naudojimas negali būti siejamas su romantiškais bandymais atsukti laikrodžio rodyklės. Paprastai tradicinių metodų pasirinkimas yra sąlygotas racionalių priežasčių. Tik suabejojus modernių technologijų ilgaamžiškumu, nuspręsta grįžti prie dailidystės tradicijų. Kitaip nei Rytų valstybėse, kur ši praktika niekad ir nebuvo užmiršta, Vakarų pasaulis turi eiti visai kitu – tradicijos atgaivinimo keliu. Svarbiausia šiandien išlaikyti šios tradicijos autentišką bei nepakartoti XIX a. romantizmo laikotarpiu gyvavusių tradicijos sukūrimo tendencijų.

¹²⁴ Larsson H. „Conservation of wooden architecture in Sweden“, *Living wooden culture throughout Europe*. P. 2.

¹²⁵ Bertašiūtė R. „Tradiciniai amatai architektūroje“, *Lietuvos medinis paveldas*. P. 183.

¹²⁶ Pihkala A. „The Restoration of Sodankylä old church and the preservation of the Identity of the Church“, *Restoration of old and modern wooden buildings*. P. 119-123.

2. Bandomai gaivinti tradicinę dailidystę Lietuvoje

Lietuvos krašte, kaip ir bet kurioje miškingoje šiaurės bei vidurio Europos valstybėje, dominavo medžio kultūra, ji buvo tarsi vaizdingas fonas, kuriame išryškėdavo pavieniai, vienas nuo kito gana nutolę, monumentalūs mūriniai pastatai. Modernizacijos iššauktų staigių pokyčių socialinėje aplinkoje pasėkoje, visų akys pirmiausia nukrypo link šių iškilų paminklų apsaugos. Medinės architektūros gausa nekėlė rūpesčio, medinis pastatas, jei ir buvo suvokiamas kaip paveldas, tai tik šeimos ar giminės kontekste, tačiau ne valstybiniu mastu.

Pagreitinti modernizacijos procesai netruko įsisukti į tradicinės medžio kultūros aplinką. Sparčiai keičiant istorines kaimo sąlygas, pasigirdo pavienių entuziastų raginimai išsaugoti kaimo pastatus, perkelti juos į muziejų. Kvietimai didesnio visuomenės dėmesio bei pritarimo nesusilaukė, iš didelių planų buvo įgyvendinta tik kukli Žemės ūkio rūmų organizuota paroda.¹²⁷ Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus organizuotas Tėviškės muziejaus projektas realų pavidalą įgavo jau sovietmečiu, perorientavus pamatinės sumanymo paskatas. Prieškarinė sąvoka „tauta“ buvo pakeista į „liaudį“¹²⁸, o muziejaus uždaviniai turėjo padėti įgyvendinti pakitusį tikslą - „kompleksiškai parodyti visą sudėtingą liaudies gyvenimą, socialinę gradaciją bei klasinę diferenciaciją“¹²⁹.

Muziejinė laikysena medinio paveldo atžvilgiu buvo vyraujanti ne tik nepriklausomos, bet ir sovietinės Lietuvos laikotarpiu. Modernizacijos bei urbanizacijos procesai buvo išibėgę, o stabilios plėtros samprata - svetima tiek politinei, tiek ekonominei, tiek kultūrinei sovietinei erdvei. Laikmečio socialiniai, technologijų, mokslo pasiekimai besąlygiškai laikyti aukščiausiais bei pranašiausiais. Taigi, praeities relikvai, turėjo būti „uždaromi“, „užkonservuojami“ kaip pavyzdžiai senųjų santvarkų, atvedusių į socializmą. Gilesnio poveikio visuomenei jie negalėjo turėti, kūrybinis paveldo inkorporavimas į socializmo vystymą buvo tiesiog neįmanomas. Ekonominis bei socialinis progresas socialinėje erdvėje buvo pasiekęs „apogėjų“, todėl „grįžimas atgal“ buvo beprasmis. Medinis paveldas simbolizavo klasių kovą, kai liaudies meistrai, nepaisydami to, kad „menkos techninės galimybės, primityvūs darbo įrankiai ir priemonės, ūkinė-socialinė nelygybė varžė kūrybinius ieškojimus, statybos progresą, iniciatyvą“,¹³⁰ sukūrė vertingų paminklų.

¹²⁷ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 52.

¹²⁸ Ten pat. P. 106.

¹²⁹ Čerbulėnas K. „Liaudies buities muziejaus genezė“. *Architektūros paminklai*. III. P. 22.

¹³⁰ Ten pat. P. 30.

Nedideliu skaičiumi entuziastų medinio paveldo „funkcijos, formos, konstrukcijos savybės“¹³¹ buvo vertos tyrinėjimo, tačiau jos nelaikytos taikytiniais pavyzdžiais gyvenamojoje aplinkoje. Visuomenėje, kuri dar neįjautė pakankamos distancijos su medžio kultūra, medinis paveldas laikytas nevertinga, disonuojančia našta modernėjančioje aplinkoje. Taigi, nors medinius paveldo objektus ir buvo bandoma išsaugoti, tačiau į šį procesą nežiūrėta integraliai. Nyko tradicinė gyvenamosios ir gamtinės aplinkos harmonija, buvo pakirsta svarbiausia medinio paveldo išlikimą laiduojanti grandis – tradicinė dailidystė.

Tradicinės dailidystės technologijos pamažu buvo pamirštos, nes jos tapo nebeaktualios kintančioje gyvenamojoje aplinkoje. Dailidžių žinios ir patirtis nebuvo integruotos ir į medinio paveldo apsaugą. Akivaizdu, jog užsimojus translokuoti medinius pastatus formuojant muziejus po atviru dangumi, nebuvo iš anksto apmastyta tokių darbų specifika¹³². Neatsižvelgta į tai, jog medinių pastatų išrinkimui, surinkimui prireiks ne tik restauratorių, bet ir skirtingas etnografinių regionų statybos technologijas išmanančių dailidžių patirties bei žinių. Būtent dėl šios priežasties, Liaudies buities muziejaus kūrėjai laikui bėgant susidūrė su aibe problemų, apie kurias prabilta jau įpusėjus darbams:

„Darbų pradžioje mums trūko patirties, nebuvo konsultantų. Ne visada iškart pavykdavo atstatyti pastatus, tekdavo taisyti ir perdirbinėti, koreguoti projektus. [...] Sunku buvo rasti darbininkų, gebančių dengti šiaudinius bei nendrių stogus, mokančių tvirti liaudiškas tvoras, rėsti medines sienas... [...] Muziejaus statybai reikalingos specifinės medžiagos, kurių mums dažna trūksta. Kai kurioms pastatų detalėms atkurti (apatiniams vainikams, pastatų sijoms, malūnų posparniams pagaminti) reikalingi 8-10-12 m rąstai, o mes gauname tik 6 m ilgio. O šių elementų sudurti negalime. Kadangi nepakanka kietmedžio, detalės gaminamos iš spygliuočių medžių, todėl pablogėja darbų kokybė, sutrumpėja statinių amžius, pažeidžiama autentika. [...] Dažnai projekte yra numatyta naudoti liepos, drebulės, beržo, alksnio medieną. Tačiau mes dažnai gauname sutręšusius, supuvusius, netinkamus gamybai rąstus. Dėl to vėl nukenčia darbo kokybė. Keičiant perkeltą pastatų supuvusius elementus, reikalaujama specialios faktūros, gumbuotų, šakotų rąstų. Tokie medžiai auga pamiškėse, palaukėse. Muziejaus statybai gauname eilinių kirtimų miško medžiagų, o pasirinkti, kad ir išimties tvarka, iš palaukių ar pamiškių medžius niekas neleidžia. Taip metų metais atmosferos ardomi išstovi neužbaigti pastatai“¹³³

Iš šių nusiskundimų matyti, jog meistrai puikiai suprato, jog medinio paveldo objektų tvarkymo darbai – specifinė, ypatingų žinių bei sąlygų reikalaujanti sritis. Jie išmanė, ką reikėtų keisti, ir netgi siūlė konkrečius problemų sprendimo būdus. Dėl prastos situacijos galima kaltinti visą paveldosauginę sistemą, tačiau ir meistrai nusipelno kritikos:

¹³¹ Ten pat. P. 30.

¹³² Glemža, J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. P. 221.

¹³³ Konstantinavičius R. „LTSR Liaudies buities muziejaus statybos darbų eiga“, *Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga*. P. 65-67.

„Liaudies meistrai naudojo skliutą, kirvį, pjūklą, lentas obliuodavo rankiniu obliumi. Dabartiniai meistrai gauna ruošinius iš lentpjūvės, stalių dirbtuvių. Išaina per daug lygu, nuglaistyta. Sunku versti meistrus dirbti senais įrankiais, kai nūdiena siūlo tobulesnių.“¹³⁴

Į pastabas atsakoma lakoniškai, konstatuojant esamą situaciją:

„mums dažnai tenka išklausti priekaištų, kad dirbame šiuolaikiniais metodais, naudojame lentpjūves, stalių dirbtuvių ruošinius, neprisilaikome ano meto liaudies tradicijų bei darbų specifikos.“¹³⁵

Šios problemos analizė tuo ir baigiasi, nepasigirsta net užuominos apie bandymą keisti darbų pobūdį. Linkstama daugiau kaltinti beasmenę susidariusią situaciją, tačiau net neketinama pradėti pokyčių. Tokia pasyvi pozicija – ne išskirtinė, greičiau netgi būdinga paveldosauginėje sferoje, kur egzistuojančių problemų suvokimas dar neimplikuoja jų sprendimo. Pasyvus santykis su paveldo objektu sąlygojo sovietinės paveldosaugos polinkį į konservacinę veiklą. Šią tendenciją paspartino ir neigiamas požiūris į tradicinius praeities relikvų apsaugos būdus bei besąlygiškas pasitikėjimas mokslo naujovėmis.

Medinių pastatų konservavimas Liaudies buties muziejuje šiandien galimas vertinti vėlgi kontraversiškai. Pristatant sėkmingiausius chemikų-konservatorių darbus, paminėtas Venckaus svirno išsaugojimo atvejis. Tačiau neatkreipiamas dėmesys į tai, jog chemikų pagalbos svirniui būtų ir neprireikę, jei pastatas būtų statomas, atsižvelgiant į tradicinės dailidystės žinias bei patirtį. Tokiu būdu tradiciniai statybos metodai padėtų atlikti prevencinį darbą. Kaip nesėkmingas atvejis, minimas rąstų mirkimas šaltose NaF ir Na₂Cr₂O₇ tirpalo voniose. Ateityje, anot autorės, ši metodika bus keičiama, tačiau eksperimentuoti su medinio paveldo autentiška medžiaga neatsisakoma. Autorė neatsižvelgia ir į cheminio konservavimo ilgaamžiškumo problemą, o taip pat į cheminių medžiagų įtaką ekologiškai bei medienos autentiškumui¹³⁶.

Tradicinių technologijų atsisakymas sąlygojo panašias medinio paveldo apsaugos problemas ir *in situ*, tačiau prisidėjo dar ir kitas svarbus – visuomenės veiksnys. 1963 m. paminkliniu paskelbtas Meliaušiškių kaimas Anykščių rajone, 1968 m. jau tapo nebeatpažįstamu:

„Prieš keletą metų čia dar buvo galima rasti nemaža šimtmetinių sodybų su įdomia želdinių sistema. 1968 m. vasarą aplankėme jį su rajono architektu ir tiesiog gėdijomės žmonėms pasakyti, kad kaimas yra saugomas kaip liaudies kultūros paminklas. Jo nebėra. Sodybų ūkiniai pastatai, priklausę kolūkiui, beveik visi nugriauti, nes nebuvo šiaudų stogams. Likusios vienišos pirkios su išdarytais želdiniais, buvusi gatvė atrodo kaip po stichinės nelaimės.“¹³⁷

¹³⁴ Kugevičienė B. „Liaudies architektūros paminklų restauravimas“, *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos*. Konferencijos medžiaga. P. 74.

¹³⁵ Konstantinavičius R. „LTSR Liaudies buties muziejaus statybos darbų eiga“, *Lietuvos TSR liaudies buties muziejaus metodinė medžiaga*. P. 66.

¹³⁶ Ditauskienė, J. „Medienos konservavimas LTSR liaudies buties muziejuje“, *Lietuvos TSR liaudies buties muziejaus metodinė medžiaga*. P. 83.

¹³⁷ Jarukaitienė, A. „Etnografinių kaimų gyvenviečių apskaitos problemos“, *Lietuvos medinis paveldas*. Mokslinė-praktinė konferencija. Rumšiškės 2006 m. balandžio 27, 28 d. P. 82.

Panašaus likimo susilaukė ir kiti paminkliniai kaimai bei sodybos. Apie bendras neigiamas tendencijas liudija ir 1977 m. išreikštas susirūpinimas:

„Kaimo žmonės senuose mediniuose pastatuose gyventi nebenori dėl patogumų stokos. Prieš 10 metų Zervynos, Lynežeris, Barčiai, Šuminai, Strazdai ir kiti Lietuvos kaimai buvo liaudies kūrybos šedevrai, o dabar dengiami šiferio stogai, didinamos langų angos, naikinamas dekoras, keičiama pastatų planinė struktūra, sodybose statomi nauji nūdienės civilizacijos pastatai.“¹³⁸

Ryšų etnografinių paminklų nykimą rodo skaičiai, jei pavyzdžiui 1975 m. Kultūros paminklų sąrašė buvo 39 kaimai bei 1031 sodyba¹³⁹, tai, nepaisant kasmetinių papildymų, šiuo metu etnokultūros paveldą sudaro tik 49 kaimai, 46 atskiros sodybos bei 70 atskirų pastatų.¹⁴⁰ Sparčiai nykstančių objektų skaičius vijo naujai paminkliniais skelbiamų relikvų kiekį.

Pav. 9 Zervynos: paveldosaugos ir visuomenės poreikių susidūrimas
(<http://i16.photobucket.com/albums/b8/Edmas/Zervynos20.jpg>)

¹³⁸ Kugevičienė B. „Liaudies architektūros paminklų restauravimas“, *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos*. Konferencijos medžiaga. P. 72.

¹³⁹ Čepaitienė R. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje*. Daktaro disertacija. P. 109.

¹⁴⁰ Jarukaitienė, A. „Etnografinių kaimų gyvenviečių apskaitos problemos“, *Lietuvos medinis paveldas*. Mokslinė-praktinė konferencija. Rumšiškės 2006 m. balandžio 27, 28 d. P. 85.

Kaip vienas iš problemos sprendimų būdų, siūlytas kaimų bei sodybų vertimas muziejais, jų gyventojus iškeliant į naujas gyvenvietes¹⁴¹. Taigi, iš vienos pusės būtų išlaikomas svarbus paveldosauginis principas – saugojimas *in situ*, tačiau kartu apribojamas paveldo funkcionavimas visuomenėje. Moderniai paveldosaugai svarbus buvo objekto statiškas būvis. Šis pasiūlymas dar kartą patvirtina, jog vienintelis išsivaizduotas paveldo išsaugojimo būdas – tai jo „užšaldymas“, sustabdant istorinį tęstinumą. Einant tokiu keliu, visuomenė būtų visiškai išstumta iš paveldosaugos, dar daugiau, tokie veiksmai neabejotinai lemtų dar gilesnį pusių supriešinimą.

Klemenso Čerbulėno pasiūlyta novatoriška išeitis – remti visuomenės pastangas išsaugoti paveldą, platesnio susidomėjimo nesulaukė. Nors buvo raginama sudaryti tinkamas sąlygas visuomenei rūpintis paveldo išlikimu, netgi išsaugoti dailidystės tradicijas, visgi realių veiksmų nesiimta. Jau sovietmečiu kalbėta apie lengvatų sistemą¹⁴², tačiau dar iki šiol kaimo gyventojai šių privilegijų negauna, nors kompensacijos už paveldo tvarkymą buvo numatytos ir 1995 m., ir dabartiniame Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme.¹⁴³

Visgi, naivu būtų tikėtis visuomenės iniciatyvos tradicinei dailidystei išsaugoti, jei net profesionaliojoje paveldosaugoje tradiciniai statybos bei tvarkymo būdai nebuvo tinkamai pripažinti. Medinio paveldo tvarkymo darbai tiek sovietmečiu, tiek šiandien apsiribojo daugiau formos autentiškumo bei estetinių vertybių išsaugojimu, o autentiškos technologijos naudotos fragmentiškai - tiek, kiek jos prisidėjo prie pirmojo uždavinio įgyvendinimo. Trūko integralaus požiūrio į medinį paveldą, suvokiant objektą kaip vientisą dailidės kūrinį. Restauruojant seniausią Lietuvoje Stelmužės bažnyčią buvo perdengta gontų stogo danga¹⁴⁴, tačiau ar vargu, ar stiprinant konstrukcijas buvo atkreiptas dėmesys, jog bažnyčia garsėjo kaip vientisa struktūra, kurios statyboje nenaudotos kaltinės vinys. Klausimų susilaukia ir Dubingių karčiamos restauravimas, kurio metu liko 30% autentiškos medžiagos, o naujieji sienojai pakeisti laikantis pastato plano bei architektūros¹⁴⁵. Jau nepriklausomybės laikotarpiu restauruojant Palūšės bažnyčią taip pat susidurta su naujų medžiagų integravimu į pastatą. Numatyta, jog naujosios dalys turėtų būti seno, tos pačios anatomicinės struktūros medžio. Tačiau apie medienos paruošimą kalbama tiek, kiek jis susijęs su cheminiu antiseptikavimu.¹⁴⁶ Tradiciniai medienos parengimo būdai dokumente neminimi.

¹⁴¹ Kugevičienė B. „Liaudies architektūros paminklų restauravimas“, *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos*. Konferencijos medžiaga. P. 75.

¹⁴² Ten pat. P. 76.

¹⁴³ Jarukaitienė, A. „Etnografinių kaimų gyvenviečių apskaitos problemos“, *Lietuvos medinis paveldas*. Mokslinė-praktinė konferencija. Rumšiškės 2006 m. balandžio 27, 28 d. P. 84.

¹⁴⁴ Glemža, J. R. „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“. P. 199.

¹⁴⁵ Ten pat. P. 226.

¹⁴⁶ *Palūšės bažnyčios paminklotvarkos sąlygos*. PRI: 1994 m.

Pav. 10 Vienas pirmųjų medinių moderniosios paveldotvarkos objektų – seniausioji medinė Stelmužės bažnyčia. (<http://img.photobucket.com/albums/v447/Romas2/LT%20baznycios/BZStelmuze200306302.jpg>)

Pav. 11 Judrėnų bažnyčios restauracija: tradicinis gontų stogas pakeistas jį imituojančia tankiai gofruota skarda. (<http://www.klaipedos-r.lt/?lt=1090256954>)

Tradicinių dailidystės technologijų ignoravimu negalima kaltinti iš vien sovietinės ar pirmųjų nepriklausomybės metų restauratorių-architektų. Šis reiškinys, deja, būdingas ir pastarųjų metų paveldotvarkiniams darbams. Štai 2001 m. restauruojant 1764 m. statytą Raudondvario – Gulbinų dvaro lobyną, ne tik atsisakyta tradicinių medžiagų bei technologijų naudojimo, pastatas nebeatgavo ir savo autentiškos išvaizdos. Medinis pastatas buvo pritaikytas gyvenamosioms patalpoms, gal dėlto vietoj ankstesnio gontų stogo, įtaisyti modernūs stoglangiai.

Pav. 12 Raudondvario – Gulbinų dvaro lobynas. Pastarųjų metų medinio objekto “restauracija” kelia ne tik atlikimo, bet ir formos, medžiagos autentiškumo problemas. (http://www.heritage.lt:8080/images/b_viln_raudondvgulb_075.jpg)

Visgi, tarp kontraversišku pastarųjų dešimtmečių paveldotvarkos darbų galima rasti ir nuoširdžių bandymų išsaugoti medinio paveldo autentiškumą. Bene ryškiausias pavyzdys – buvusio Kurtuvėnų dvaro svirno restauracija. Dar pirmosios restauracijos metu, rengiant paveldotvarkos darbų projektą, siekta maksimaliai išsaugoti senąją svirno medieną, šalinant tik tas dalis, kurių sunykimą patvirtino tyrimai. Buvo paruošti atstatymo brėžiniai tų elementų, kurių atkūrimui buvo išlikusi pakankamai išsami ikonografinė bei natūrinė medžiaga. Atstatymai vykdyti pagal XX a. pradžios fotografijas. Fasadus nuspręsta apkalti autentiškomis antiseptikuotomis lentomis, naudojant

kalvio darbo vinis (*sic!*). Atkurta buvo ir medinė stogo danga, o prieš keičiant susidėvėjusias dalis, buvo atlikti medienos struktūros bei rūšies tyrimai.¹⁴⁷

Restauravimo darbams einant į pabaigą, svirnas buvo padegtas. Ugnis beveik visiškai sunaikino pastatą, tačiau dėka atliktų nuodugnių išankstinių tyrimų, gausios ikonografinės bei istorinės medžiagos, svirną nuspręsta atstatyti. Šį sprendimą galėjo įtakoti ir didžiulis vietinių žmonių entuziazmas bei Kurtuvėnų regioninio parko darbuotojų iniciatyva.¹⁴⁸ Nors paveldosauginių atžvilgiu atstatymo darbai leidžiami tik išskirtiniais atvejais, tačiau šiuo gi medžiaginę autentišką atperka atlikimo proceso, kraštovaizdžio bei aplinkos autentiškumas. Dar daugiau, svirnas buvo tapęs svarbia bendruomenės susibūrimo vieta, čia buvo rengiami klotimo teatrų festivalis. Svirno atstatymas neleis nutraukti visuomeninės veiklos, padėtų išsaugoti bendruomeniškumą.

Pav. 13 Sudegusio Kurtuvėnų svirno atstatymas (http://www.heritage.lt:8080/images/b_siau_kurt_015.jpg)

Pav. 14 Restauruojant bei atstatant svirną remtasi ir XX a. pradžios ikonografija. (http://www.heritage.lt:8080/images/b_siau_kurt_051.jpg)

¹⁴⁷ *Buv. Kurtuvėnų dvaro sodybos paminklotvarkos sąlygos*. PRI.

¹⁴⁸ Klicner, L. „Iš gaisravietės naujas svirnas“//*Šiaulių kraštas*. Gegužės 8d., 2002 m.; Kirkutis, V. “Sueigoje kurtuvėniškai išsakė savo bėdas ir džiaugsmus“//*Šiaulių kraštas*. Sausio 16 d., 2002.

Visuomenės iniciatyva saugant medinį paveldą itin juntama paskutiniaisiais metais. Svarbu, jog šios tendencijos būtų priimtose ir tinkamai įvertintos profesionalų. Gi būtent bendruomenės susidomėjimas yra vienintelis kelias integraliai paveldosaugai susiformuoti. Kokybiška kraštovaizdžio, aplinkos, tradicinės meistrystės apsauga neįmanoma be sąmoningos visuomenės pozicijos, be jos entuziazmo.

Visuomenės potencialas išryškėjo rengiant Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūrinio draustinio projektą. Prie kaimo priartėjus Vilniaus miesto gyvenamųjų namų statyboms, bendruomenė ėmėsi aktyvios laikysenos sprendžiant kintančios aplinkos problemas. Kultūros paveldo departamento vykdyto tyrimo metu paaiškėjo, jog dauguma kaimo gyventojų norėtų išsaugoti tradicinę gyvenseną, atgaivinti senuosius amatus. Teigiamai įvertinti ir tradiciniai statybos būdai - dauguma bendruomenės narių sutiktų gyventi senuose mediniuose namuose bei statyti naujus rastinius namus, jei lengvatų keliu būtų suvienodintos statybų medžiagų kainos. Projektas, deja, liko projektu, pasiteisinus tuo, jog kaimo aplinka jau praradusi autentiškumą - 80% kaimo pastatų yra nauji arba rekonstruoti, greta kuriasi nauji gyvenamųjų namų kvartalai¹⁴⁹

Visgi, ne tik kitoniška bendruomenės kultūra daugumos atžvilgiu lemia tradicinio gyvenimo būdo, o kartu ir aplinkos, išsaugojimo siekius. Tyrinėjant etnografinių kaimų išlikimo problematiką, pastebėta, jog pagarba autentiškai aplinkai išliko tose gyvenvietėse, kur keisdavosi tos pačios šeimos kartos. Gerbiant prosenelių rankų darbą, čia buvo atliekami tik minimalūs pakeitimai. Tuo tarpu žmonių, įsikėlusių iš kito regiono ar miesto, samprata paprastai disonavo su tradicine vietos aplinka bei gyvensena. Tokiose sodybose neišvengdavo pokyčių. Tradicijų perimamumas nutrūkdavo ne su nauja karta, o su naujais atvykėliais, kurie nejautė sentimentų naujai vietai, kuriems tiesiog nebuvo gaila perstatyti trobesius, keisti aplinką.¹⁵⁰

Paskutiniaisiais metais išryškėjo ir kitas fenomenas, kada naujai į sodybas atsikėlę miesto gyventojai atsineša ne kito etninio regiono, miestietiškos gyvenimos papročius, o dirbtinės, kičinės etninės kultūros madą. Miestuose, šalikelių užėgose klestintis „etnografinis stilius“ netruko užsukti ir į kaimo aplinką, kur šis reiškinys sukėlė dvigubo disonanso išpūdį. Pasitenkinant tik paviršutinišku etnografiniu stiliumi, pamirštama greta rusenanti autentiška tradicija. Medinio paveldo išlikimui šis reiškinys itin nepalankus, mat jei visuomenės dėmesys tradiciniais amatais bei kultūra ir kyla, tai jis paprastai praslysta blizgiu paviršiumi. Paveldosaugininkų pareiga ši susidomėjimą nukreipti gilesne kryptimi, skatinant susidomėjimą sava, autentiška tradicija.

¹⁴⁹ Jurevičienė, Jūratė. „Paveldosauginis kaimo gyvenvietės vertinimas. Tradicija ir tendencijos.“, *Urbanistika ir architektūra*. XXVIII tomas, Nr. 1, 2004. P. 21.

¹⁵⁰ Jarukaitienė, A. „Etnografinių kaimų gyvenviečių apskaitos problemos“, *Lietuvos medinis paveldas*. Mokslinė-praktinė konferencija. Rumšiškės 2006 m. balandžio 27, 28 d. P. 88.

Medinės kultūros atgimimą profesionalų - architektų bei paveldosaugininkų tarpe, iš dalies taip pat skatina Vakarų pavyzdys. Kaip labiausiai įkvepiantys, minimi Skandinavijos pavyzdžiai, mat ten, taip pat, kaip ir Lietuvoje bei kaimyninėse valstybėse, ilgą laiką dominavo medinė architektūra. Atsiranda pavienių entuziastų, pavyzdžiui tokių, kaip architektas Kęstutis Giedraitis, kurie pasimokę iš Norvegijos patirties, savo veiklą paskiria tradicinių medinių namų populiarinimui. Bene žymiausias architekto įmonės projektas – netoli geografinio Europos centro, Bernotų draustinyje, suręstas pastatas, kuris buvo itin palankiai įvertintas užsakovų. Anot projekto autoriaus, „ir Lietuvoje žmonės jau vertina autentiškumą ir ateityje norės ne vien senoviniais rakandais dekoruotos trobos, bet ir autentiško statybos būdo.“¹⁵¹

Pav. 15 Medinis namas greta Europos geografinio centro – tradicinių statybos būdų populiarinimo priemonė (<http://www.ibca.lt/index.php?item=8&project=14&img=1>)

Vakarų bei Šiaurės Europos valstybių patirtis saugant savo medinę architektūrą įkvepia ne tik architektus, bet padrąšina ir paveldosaugininkus, pateikia jiems idėjų, kaip efektyviau naudoti tradicines technologijas medinių pastatų restauravimui, kokių žingsnių imtis plėtojant medžio kultūrą šiuolaikinėje visuomenėje. Tam pasitarnauja rengiami tarptautiniai seminarai, kurių metu patirtimi dalijasi skirtingų valstybių meistrai bei kiti paveldosaugos specialistai. 2000 – 2002 m. Lietuva dalyvavo Europos Tarybos rengtame projekte „Gyvoji medžio kultūra Europoje“. Antrasis iš penkių seminarų buvo organizuotas Lietuvoje, Daugyvenės kultūros istorijos muziejuje-draustinyje, Kleboniškėse. Jo metu į muziejaus teritoriją buvo perkelti du kaimyninių kaimų pastatai, kurie buvo nuodugniai ištirti ir restauruoti remiantis vietinėmis dailidystės tradicijomis¹⁵².

¹⁵¹ Narkeliūnienė A., Ganusauskienė V. „Misija – lietuviškas kaimas“//*Statyba*. 2004. Nr. 8 (19). P. 28.

¹⁵² Puodžiukienė D. „Workshop No. 2: the open-air museum in Kleboniškiiai (Lithuania)“, *Living Wooden Culture Throughout Europe*. P. 65.

Pav. 16 Drebulės malksnų gaminimo demonstravimas Žemaitijos buities muziejuje Telšiuose (<http://www.timmerdraget.org/wc/wooden/startup.htm>)

Pav. 17 Lietuviai dailidės Petras Navakauskas bei Bangutis-Jonas Prapuolenis seminare Švedijoje. (http://www.timmerdraget.org/wc/wooden/w4_rep2.htm)

Lietuvos specialistų dalyvavimas tarptautiniuose praktiniuose medinio paveldo restauravimo seminaruose atnešė naudos ne tik meistrams, kurie turėjo galimybę pagilinti savo žinias, palyginti jas su kitų šalių dailidžių patirtimi. Dalyvavimas tarptautinėje veikloje išryškino svarbiausias Lietuvos medinio paveldo apsaugos problemas, padėjo nustatyti jų sprendimo būdus, nubrėžti svarbiausius veiklos barus, todėl tam tikra prasme sąlygojo medinio paveldo apsaugos judėjimo pradžią Lietuvoje.

Bene kritine riba galima laikyti 2002 m. Europos kultūros paveldo dienas, skirtas medinei Lietuvos architektūrai. Visuomenė tada buvo išsamiau supažindinta su taip šalia esančiu, tačiau atstumtu ir užmirštu mediniu paveldu¹⁵³. Europos paveldo dienas lydėjo ir paveldosaugos institucijų susidomėjimas – 2002 m. rugsėjo 13 d. priimtas Valstybinės paveldosaugos komisijos sprendimas *Dėl medinio kultūros paveldo išsaugojimo*. Šiame dokumente buvo išsakytos specifinės medinio paveldo apsaugos problemos, pasiūlyta „įgyvendinti tvarką, įgalinančią naudotis vietines tradicijas išsaugojusių meistrų paslaugomis“¹⁵⁴

Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo sąryšį itin akcentavo 2004 m. priimtas dokumentas *Etnokultūros vertinimo kriterijai ir tvarka*, pabrėžiant jog „nuo etnoarchitektūros tradicijos neatsiejamos yra kitos su statyba ir aplinkos formavimu susijusios nematerialaus paveldo apraiškos: statybos papročiai, statybos medžiagų ir gyvenamosios aplinkos naudojimo, tvarkymo ir priežiūros būdai bei įgūdžiai“¹⁵⁵. Sekant šiuo dokumentu, kuris išreiškė susirūpinimą visu krašto mediniu paveldu, buvo pradėta rengti ir juridinė atskirų medinio paveldo segmentų apsaugos bazė.

2005 m. buvo priimta „*Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa*“. Rengiant šį dokumentą buvo įvertinta ligšiolinė medinių dvarų situacija, nustatyta, jog tik per pastaruosius 50 metų buvo prarasti visi vertingiausi XVIII a. ponų namai. Paskutinė netektis – 2004 m. sudegęs Biržuvėnų dvaro ponų namas. Pabrėžta, jog medinių dvarų būklė itin bloga, tai yra prasčiausiai išlikusi medinio paveldo dalis. Programoje siūloma situaciją pagerinti juridiniais bei ekonominiais-socialiniais veiksniais: sukūrus medinio paveldo apsaugos įstatymų bazę, ruošiant medžio meistrus, suformuluojant medinių pastatų priežiūros metodiką.¹⁵⁶

Pastaruoju metu mediniu paveldu susirūpinusių paveldosaugininkų dėmesys apėmė ne tik užmiesčio: kaimo, dvarų architektūrą, paskutiniaisiais metais imtasi realių veiksmų kuriant ir miesto medinio paveldo apsaugos juridinį pagrindą. Šių metų balandį Vilniaus miesto savivaldybė patvirtino *Vilniaus medinės architektūros paveldo apsaugos strateginių sprendinių įgyvendinimo programą*, kur numatytos miesto medinių pastatų bei su jais susijusios aplinkos, t.y. *medinės miesto kultūros*, apsaugos kryptys. Programos rengimo metu buvo nagrinėta centrinė sostinės dalis, kur vyksta intensyviausi kaitos procesai, sudaryta medinio paveldo sklaidos schema¹⁵⁷. 2006-2009 m. numatyta kurti Vilniaus miesto medžio kultūros centrą.

¹⁵³ 2002 m. Europos paveldo dienų rezultatas – leidinys *Medinė architektūra Lietuvoje*.

¹⁵⁴ *Dėl medinio kultūros paveldo išsaugojimo*. (1.1.).

¹⁵⁵ *Etnokultūros vertinimo kriterijai ir tvarka*. (3).

¹⁵⁶ *Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo programa*.

¹⁵⁷ Filipavičienė G., Puodžiukienė D., „Vilniaus medinė architektūra. Apibūdinimas, išsaugojimo galimybės.“, *Lietuvos medinis paveldas*. P. 125-126.

Šios programos rengimas vyko lygiagrečiai su Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros projektu „Amatų suklestėjimas“, kurio metu svečiai iš Estijos, Suomijos, Norvegijos dalijosi dailidystės tradicijų taikymo paveldotvarkoje patirtimi. Praktinių užsiėmimų metu buvo restauruota keletas sostinės medinių namų bei jų detalių. Visgi, svarbiausias šios iniciatyvos uždavinys tas, jog vietiniai meistrai, paveldosaugos specialistai, galų gale ir visuomenė, įkvėpti užsieniečių patirties bei žinių, įveiktų giliai įsikerojusi neigiamą požiūrį medinį paveldą. Kaip pabrėžė projekte dalyvavęs Røros miesto savivaldybės Paveldotvarkos skyriaus vadovas Torbjørn Eggen, medinis paveldas išlieka tik tada, kai yra aktualus ir prižiūrimas, o šiandien Lietuvoje turime pradėti kalbėti apie tradicijos atgaivinimą:

„Girdėjau, kad mediniai namai Vilniuje stovi vos porą šimtų metų. Bet mano gimtajame mieste Norvegijoje yra medinių namų, kurie stovi jau 800 metų. Pastatai gyvuoja tol, kol juos prižiūri. Pastaruoju metu mažiau meistrų moka apdoroti medį. Dabar reikia šį amatą kurti iš naujo, kad būtų kam rūpintis nykstančia medine architektūra. Tam skirtas šis projektas.“¹⁵⁸

Pav. 18 Baltasis skersgatvis Nr. 7: vienas iš projekto „Amatų suklestėjimai“ objektų. (http://www.vilnius.lt/new/vadovybe.php?open=4&sub_cat1=636&act=all&date=2005-04&jd=537)

¹⁵⁸ Mackonis V. „Medinių namų restauratoriams – užsienio meistrų pamokos“. „Sostinė“//*Lietuvos rytas*. 2005 m. gegužės 5 d., Nr. 103. P. 6.

Vilniuje įvykęs medinio paveldo restauratorių susitikimas - tik dalis "Amatų suklestėjimas" projekto. Prieš tai panašaus pobūdžio seminarai rengti Røros bei Talino miestuose. Galutinė, rezultatus apvainikuojanti konferencija vyko Venecijoje, kur iškilūs pasaulio paveldosaugininkai (Herb Stovel, Jukka Jokilehto) kartu su projekto dalyviais bei organizatoriais nubrėžė meistrų kvalifikacijos kėlimo Europoje gaires. Yra vilčių, jog ir Lietuvoje vykdytas projektas turės tęstinių padarinių, mat jau dabar siekiama įgyvendinti bendrą Latvijos, Estijos ir Lietuvos projektą, pagal kurį Rygoje planuojama įkurti medinės architektūros informacijos centrą, o Taline organizuoti amatininkų apmokymus.¹⁵⁹

Bene paskutinis ryškesnis įvykis, atkreipęs visuomenės dėmesį į medinio paveldo bei tradicinės dailidystės išsaugojimo problemas – šių metų balandžio pabaigoje organizuota konferencija *Lietuvos medinis paveldas*. Jos metu nuskambėjo svarstymai siūlyti papildyti pasaulio paveldo sąrašą Lietuvos medinėmis bažnyčiomis. Pasiūlymas pateiktas gana atsargiai, prisibijant jog kuklios mūsų bažnytėlės sunkiai įveiktų varžytuves su išpūdingomis Karpatų bei Karelijos bažnyčiomis, kurios jau yra įtrauktos į pasaulio paveldo sąrašą.¹⁶⁰ Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog paskutiniu metu šis sąrašas itin kritikuojamas dėl savo elitinio pobūdžio bei dėl to, kad nereprezentuoja kultūrų įvairovės, o apsirėžia tik išskirtiniais paminklais¹⁶¹. Taigi, atsižvelgus į kylančias paveldosaugos diskusijas, galima tikėtis, jog medinė sakralinė Lietuvos architektūra bus įvertinta kaip reikšmingas Europos medinio paveldo žemėlapi formuojantis veiksnys¹⁶².

Paskutiniu metu kylančio susidomėjimo medžio kultūra akiratyje atsidūrė platus medinių objektų spektras, tačiau vis dar trūksta nuoseklios dailidystės tradicijų išsaugojimo programos. Tradicinių žinių trūkumą paliudijo ir paskutinioji konferencija *Lietuvos medinis paveldas*. Jos metu suformuluoti uždaviniai, kurių svarbiausias – parengti medinių pastatų tvarkymo metodiką.

Rekomendacijų parengimas iš tiesų itin reikalingas šiandieninėje situacijoje, kada organizuojami tarptautiniai seminarai, konferencijos, vis daugiau lėšų skiriama mediniams objektams išsaugoti, tačiau užmirštame savas neseniai dar gyvavusias dailidystės tradicijas. Rekomendacijų rengimas turėtų vykti dviem kryptimis: mokslinė-teorine bei praktine, į kurią jau aktyviai įsijungė Rumšiškų liaudies buities muziejus, siekdamas įkurti informacinį, profesinio tobulinimo centrą. Mokslinė-teorinė sritis lieka paveldosaugininkams bei istorikams, kurie atlikus išsamius šalinių tyrinėjimus padėtų išsaugoti pačios dailidystės tradicijos autentiškumą.

¹⁵⁹ *Vilniaus miesto savivaldybė. Naujienos*. (<http://www.vilnius.lt/new/vadovybe.php?open=4&id=4471>).

¹⁶⁰ Buitkutė A. "Miestelių turtas – unikali medinės bažnyčios" // *lrytas.lt*. 2006-05-14 11:05.

¹⁶¹ Munjeri, Dawson. „Tangible and Intangible Heritage: from difference to convergence“, *Museum International*. Vol. 56. No. 1-2. 2004. P. 16.

¹⁶² Jankevičienė A. „Lietuvos medinės bažnyčios Europos sakralinės architektūros kontekste“, *Lietuvos medinis paveldas*. P. 20.

IV. Technologinės rekomendacijos medinio pastato ilgaamžiškumui išlaikyti XVI – XIX a. architektūros veikaluose

Praradus dailidystės tradicijų istorinį tęstinumą šiandien esame priversti jas atgaivinti. Sunku pasikliauti vien išlikusia medinės architektūra, vaizdo bei apmatavimų medžiaga, iš kurios paprastai nepavyksta išpešti atlikimo technologijos paslapčių. Į pagalbą turi būti pasitelkiami XVI – XIX a. architektų, dvarininkų traktatai, kuriuose užfiksuoti tradicinės dailidystės technologijų fragmentai. Kartu iškyla ir abejonė, kiek kosmopolitinio pobūdžio veiklai iš tiesų atspindi vietinės medinės statybos tradicijas?

Tokių klausimų atsiradimą įtakoja tai, jog Lietuvoje didžioji dalis medinės architektūros priskiriama etniniam paveldui¹⁶³. Tačiau, kiek tvirta ir pagrįsta yra ši nuostata? Gi medinės architektūros tyrinėtojai jau seniai nustatė, jog vientisos identiškos architektūros paplitimo arealai nepaiso valstybių sienų - medinė kaimo architektūra yra tampriai susijusi su Šiaurės Rytų Europos statybos tradicijomis¹⁶⁴, o sakraliniai mediniai pastatai priskirtini Vidurio Europos teritorijai¹⁶⁵. Taigi, tradicinės dailidystės žinios nuo seniausių laikų prasiskverbėdavo pro etninius regionus, įgaudavo kosmopolitinį atspalvį, atsispindėjusį ne tik medinėje dvarų, sakralinėje, miesto architektūroje, bet ir kaimo aplinkoje. Tai, jog vietinė medinė architektūra yra integrali europinės kultūros dalis patvirtina ne tik medinio paveldo tyrimai, bet ir atlikta šaltinių analizė.

Architektūros istorijos veikaluose taip pat iki šiol dominuoja nuomonė, jog vyrauja griežta riba tarp kaimo/miesto, liaudies/profesionaliosios, etninės/kosmopolitinės architektūros. Toks ryškus dviejų sričių atskyrimas atsirado dėl to, jog į architektūros istoriją buvo žvelgiama išvien per mūrinės architektūros prizmę. Lietuvoje mūro pastatai iki pat XIX a. vidurio buvo tik privilegijuotų visuomenės sluoksnių atributas, todėl ir krašto mūrinis paveldas neatsitikinai atspindi elitinio luomo istoriją. Kitoniškas architektūros istorijos vaizdinys iškyla, įvedus į kontekstą senuosius medinius statinius. Dar XVIII – XIX a. pradžios stambiausi užmiesčio dvarai buvo mediniai, o ir miesteliuose plytėjo platūs medinukų kvartalai. Taip, puošybiniai elementai iš tiesų įvairavo, priklausomai nuo to, kokioje aplinkoje medinis namas stovėjo, kokį socialinį vaidmenį užėmė jo šeimininkas. Tačiau, ar skyrėsi medinių pastatų technologiniai ypatumai?

¹⁶³ *Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo programa. (I)*

¹⁶⁴ Bertašiūtė, Rasa. „Lietuvos kaimo trobesių sienų ir stogų konstrukcijų regioniniai savitumai“, *Liaudies kultūra*. Nr. 3 (90). 2003. P. 24.

¹⁶⁵ Jankevičienė A. „Lietuvos medinės bažnyčios Europos sakralinės architektūros kontekste“, *Lietuvos medinis paveldas*. P. 19.

Prarastoji istorinė technologinė patirtis šiandien jau nebeleidžia pilnai atsakyti į šį probleminį klausimą, todėl pasitelkiami XVI – XIX a. medinės architektūros technologijas aprašantys istoriniai šaltiniai. Įdomu tai, jog būtent jie ir teikia pagrindo abejonėms dėl vyraujančios nuomonės apie du skirtingus pasaulius – profesionaliojo ir liaudies meno. Žymiausi XVI – XIX a. dvarų valdytojai, architektai, praktikai ir teoretikai, patys atstovavę aukštesniems gyventojų sluoksniams, kaip rodo tyrimas, informaciją apie medinę statybą kaupė naudodamiesi dvaro ir kaimo amatininkų, valstiečių ir dvarininkų patirtimi. Tik XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje architektų darbuose pradėjo skleistis ryškesni bandymai propaguoti novatoriškus moksliniu – eksperimentiniu būdu gautus rezultatus. Tačiau dar XIX a. architektas Karol Podczaszyński, atkreipęs skaitytojo dėmesį į Henri-Louis Duhamel du Monceau, žymaus prancūzų matematiko ir fiziko atradimus, kad medis, nesvarbu, kada kirstas, žiemą ar vasarą, yra vienodai tvirtas, vis dėlto ragina neatsisakyti senų papročių.¹⁶⁶ Taigi, netgi racionalistinis, įkvėptas prancūzų mokyklos, K. Podczaszyński požiūris į medinės architektūros technologijas dar rėmėsi empirine vietos žmonių patirtimi. Moderniausios laikmečio inovacijos ir eksperimentinės žinios dar buvo neatsiejamos nuo tradicinės, ilgus amžius besiformavusios technologijos, ir, kaip rodo tyrimas, dažniau jas moksliskai patvirtindavo nei paneigdavo.

Kitas svarbus aspektas, verčiantis abejoti profesionaliosios ir liaudies architektūros pabrėžtinu atskyrimu, yra XVI – XIX a. dvarininkų ir architektūros teoretikų veikalų tematika. Juose mažiau kalbama apie miestų amatininkų-dailidžių darbą, tačiau atskleidžiama išsami kaimo medinių pastatų technologinių sprendimų ir patarimų tematika. Daugelis nagrinėtų darbų skirti užmiesčio dvaro ūkiniams, tarp jų ir statybiniams, klausimams spręsti. Veikalai buvę labai populiarūs, perspausdinami ne vieną kartą, todėl natūralu, jog knygelėse pateikiami patarimai pasiekdavo ne tik dvariškius bet ir dvaro amatininkus. Statant dvaro ūkinius bei gyvenamuosius pastatus dvarininko vaidmuo buvo lemiamas, tačiau techninei sričiai vadovavo meistras-dailidė, o darbus atliko laisvi nuo ūkio darbų valstiečiai. Tuo būdu vyko technologinių žinių apyvarta: dvarininkai ir architektai jų semdavosi iš empirinės praktikos ir aprašydavo teoriniuose veikaluose, kuriais vėliau rėmėsi kiti dvarininkai ir amatininkai. Todėl XVI – XIX a. medinės statybos patarimų veikalai šiandien tarnauja kaip patikimas istorinių technologijų šaltinis, leidžiantis pažinti ilgus šimtmečius tobulintas vietos tradicijas, darniai supintas su krašto ir užsienio šalių teoretikų rekomendacijomis.

¹⁶⁶ Podczaszyński K., Początki architektury... P. 93.

Pav. 19. Dirbantis dailidė, toliau vaizduojami plytų gamintojai, kasantys bei formuojantys molį. (Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie i opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne*. Kraków, 1549. P. 34)

1. Patarimai, kaip nepasiklysti medienos rūšių bei savybių įvairovėje

XVI a. P. Crescentyn knygelėje apie ūkininkavimą smulkiai aprašomi miško auginimo klausimai, aptiriamos apie 50 medžio rūšių fizines savybes, išskiriama mediena, tinkama statybai. Tvirčiausiais medžiais laikomi – eglė, kuri be to yra ir lengva, ąžuolas, kaštonas, uosis. Bukas, pušis ir kriaušė taip pat naudotini statyboje, tačiau tik sausose vietose. Knygelėje be to nurodoma, jog tvirčiausi medžiai auga pietinėje miško pusėje, nors šiaurinėje pusėje augantys yra aukštesni ir laibesni.¹⁶⁷

Pav. 20 Miško priežiūros darbai (Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie i opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne*. Kraków, 1549. P. 41-42)

¹⁶⁷ Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie i opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne*. Kraków, 1549. P. 34.

XVII a., kaip ir XVI a. veikaluose apie ūkininkavimą, medienos savybių klausimas vis dar buvo glaudžiai susijęs su miškininkystės tema. Mat buvo neužmiršta, jog medžio duomenys priklauso ir nuo to, kokioje aplinkoje, kokiomis sąlygomis jis augo. Ūkinių, gyvenamųjų namų statyboms buvo ruošiamasi palaipsniui, buvo nuolat galvojama apie ateitį, neapsiribojama vienadieniais sprendimais, todėl kertant medžius statybai buvo patariama ne tik, kokią žaliavą rinktis, bet ir kaip ją išsaugoti, gausinti, gerinti.¹⁶⁸

Laikui bėgant knygos apie ūkininkavimą specializavosi, ir jau XVIII a. veikalai paprastai buvo skiriami išvien architektūros temai, buvo nebesigilinama į platesnius ūkininkavimo klausimus, todėl ir miškininkystės problemos autorių nebedomino. Architektūriniuose veikaluose toliau buvo nagrinėjamos tik atskirų medžių rūšių savybės. Štai 1747 m. išleistoje jėzuito W. Bystrzonowski knygoje pušis įvardijama kaip tinkamiausia statybinė mediena, tuo tarpu topolis, liepa ir gluosnis nurodomi kaip tinkantys smulkesniems gaminiams, dekorui.¹⁶⁹

Kitas XVIII a. jėzuitas architektas K. Zdzański medžio savybes aprašo šiek tiek plačiau. Jis teigia, kad svarbiausi kriterijai, renkantis medieną, yra jos atsparumo laipsnis ugniai, vandeniui ir svorio išlaikymas. Jo teigimu mediena paprastai naudotina trumpalaikiams pastatams, o norint statyti ilgaamžius pastatus reikia gerai išmanyti medienos savybes bei būdus ją sutvirtinti.¹⁷⁰

Skirtingų medžių savybes autorius aprašo remdamasis Vitruvijaus pastebėjimais, todėl informacija nėra perdėm novatoriška, tačiau apibendrinta ir papildyta vietos architektų patirtimi. K. Zdzański ne tik pristato tinkamiausius medžius statybai, bet ir nurodo, kuriems pastatų elementams, kokios rūšies mediena naudotina. Šios žinios buvo įgytos ne tik praktikos ir stebėjimų pagalba, bet ir iš užsienio šalių architektūros teoretikų traktatų. Pristatomas A. Lewenhot pastebėjimas, jog greičiau užaugęs medis yra stipresnis, o pradėjęs pūti iš vidaus yra visiškai netinkamas statyboms. Paisoma ir L.B. Alberti nuomonės, jog medžiai, augantys slėnyje yra prastesnės kokybės už augančius šlaituose.¹⁷¹ Būdamas jėzuitų vienuolijės nariu, K. Zdzański gausiai rėmėsi ir ankstesniais jėzuitų pastebėjimais, atsižvelgta į A. Kircher pastabas, jog saulės stokojanti medžio dalis yra sudaryta iš tankesnių rėvių, silpnesnė ir todėl mažiau tinkanti statybai. Remiantis šiuo pastebėjimu, autorius siūlo nenaudoti statybai medžių, augusių gūdžiose, tankiose giriose, o geriau pasirinkti medį, augantį retesniame šile, pamiškėse.¹⁷²

¹⁶⁸ Haur J.K., *Oekonomika ziemiańska generalna*. Kraków, 1675. P. 59-60.

¹⁶⁹ Bystrzonowski W., *Informacja matematyczna*. Liublin, 1743. P. 321.

¹⁷⁰ Zdzański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749. P. 7.

¹⁷¹ Ten pat. P. 8.

¹⁷² Ten pat. P. 9.

XVIII a. II-osios pusės jėzuitai, architektūros teoretikai, rėmėsi savo pirmtakų patarimais, tačiau kartu juos gausino ir pildė. F. Rausch veikalo pagrindu išleistoje knygelėje skirtingų medienos savybių tyrinėjimas dar detalesnis, nors kalbama tik apie Lietuvos ir Lenkijos valstybei būdingus medžius. Pirmą kartą architektūros teorijoje mediena klasifikuojama į rūšis: tamsaus ir šviesaus medžio, pabrėžiant, jog tamsus medis yra laikomas stipresniu už šviesų (liepą, gluosnį); bevaisius vienerūšius ir daugiarūšius medžius, nurodant, kad vienerūšiai medžiai yra tvirtesni. Knygelėje tikinama, jog jaunas ažuolas tvirtesnis ir ilgaamžiškesnis už seną. Išskirtinę vietą medienos vertinimų skalėje pirmą kartą užėmė maumedis. Teigiama, jog savo tvirtumu jis lygintinas su kedru, tačiau pirmasis turi ir daugiau privalumų – mat biologiniai kenkėjai jo nenaikina. Primenama ir apie tuomet dar stovėjusius senuosius pastatus (gyvenamuosius namus ir bažnyčias), statytus iš maumedžio. Taigi, pirmą kartą architektūros teoriniame veikale medinis paveldas pateikiamas kaip teigiamas ir sektinas pavyzdys, pabrėžiant praeities, dabarties ir ateities ryšį. Norint kad tuomet statomas pastatas lygiai taip pat ilgai stovėtų, ar tvarkomas senolis išsilaikytų dar ne vienerius metus, autorius siūlo naudoti laiko patikrintus būdus. Būtent maumedžio, eglės ir kėnio mediena, autoriaus teigimu, ilgaamžė - ir pasenusi nenustoja tvirtumo. Greta spygliuočių autorius pamini ir ažuolo giminaičius – uosį, skroblą, kurie įvairiai statybai taip pat yra tinkami, o pastarasis be to pasižymi ypatinga savybe – vandenyje nepaprastai sukietėja.¹⁷³

F. Rausch pėdomis sekęs P. Świtkowski pateikė ir savo asmeninių stebėjimų bei vietinių žmonių praktikos pagalba įgytas žinias. Jis išskyrė buką, slyvą, lazdyną, kaip tvirčiausius, ir drėgmei atspariausius medžius, tačiau apgailestavo, jog jie retai sutinkami mūsųose. Iš vietoje augančių medžių, kaip tinkamiausią vėlgi išskyrė ažuolą. Jo savybėms pristatyti autorius pasitelkia G. L. L. De Buffon tyrinėjimus, kurių metu nustatyta, kad ažuolo medis tinkamiausias statybai būdamas 60 – 200 metų amžiaus. Pirmą kartą aptariant medienos, tinkamos statybai, savybes mokoma, kaip medžio metus apskaičiuoti. Mokoma perpjauti medį, ir skaičiuoti jo rieves nuo centro krašto link. Mokslininkas taip pat buvo pastebėjęs, jog 36-ieji ažuolo gyvavimo metai yra ribiniai, ažuolas, prieš tai augęs lėtai ir stačiai, ima šakotis.¹⁷⁴ Antrąją poziciją po ažuolo užima pušis, kuri vertinama dėl savo lengvumo, tiesumo ir ilgumo. Toliau seka topolis, skroblas, liepa, gluosnis. Pirmą kartą įvertinamos alksnio teigiamos savybės, siūloma šią medieną ne tik naudoti drėgnose vietose, bet ir sausose, prieš tai jį gerai išmirkius. Šis atradimas, anot autoriaus, yra labai naudingas, nes alksnis gali būti auginamas pačiose nenaudingiausiose vietose – pelkėse ir liūnuose. Be to, šis medis auga

¹⁷³ Rausch F., *Budownictwo wiejskie...* Warszawa, 1788. P.10-12.

¹⁷⁴ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 2.

nepalyginamai greičiau už visus kitus medžius. Išskirtinę padėtį medienos klasifikacijoje vėlgi užima maumedis.¹⁷⁵

Maumedis buvo vertinamas ir XIX a. architektų. M. Szulc pabrėžė, jog šis spygliuotis vertingas dėl saku gausos, kurie atbaido biologinius kenkėjus. Primenama, kad iš šio medžio daromi netgi terpentino aliejai. Medis neturi ilgai augti ir yra tinkamas naudoti jau 50 metų amžiaus. Tačiau kartu pasigirsta ir apmaudo gaidelė, jog šis medis vis rečiau sutinkamas Lenkijoje, o Lietuvoje auginamas tik parkuose.¹⁷⁶ Kitas XIX a. architektas X. M. Bohusz taip pat apgailestauja, jog didžiuliai maumedžio medienos ištekliai buvo eksportuoti iš krašto į užsienį.¹⁷⁷

XIX a. Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje gausiai augę spygliuočiai, tinkantys statyboms, buvo pušis, eglė ir kėnis. Iš šių, anot M. Szulc, tvirčiausia pušis, po to sekė eglė. Renkantis šį medį architektas patarė atsižvelgti į jos amžių (tinkamiausia statyboms eglė turėjo būti pasiekusi 140 metų amžių), taip pat į aplinkos sąlygas (tankioje girioje ir smėlio-molio dirvožemyje augantis medis laikytas stipresniu). Silpniausias iš spygliuočių – kėnis. Jis kirsdinamas jaunesnis, sulaukęs 100 metų. Kėnis turi palyginti nedaug saku, todėl neturi būti veikiamas drėgmės.¹⁷⁸

Tarp lapuočių lyderiauja ąžuolas, po jo seka guoba, kuri gali būti naudojama drėgnose vietose; bukas, kuris tvirčiausias lieka vandenyje, o sausumoje lengvai pasiduoda biologiniams pokyčiams; skroblas, beržas pasižymintis kietumu; alksnis, kurį pakartotinai siūloma naudoti drėgnose vietose, nes sausas lengvai pažeidžiamas biologinių kenkėjų.

M. Szulc aptaria ir vegetacinės aplinkos ypatybes, kurios daro teigiamą įtaką visų rūšių medžiams, o taip pat nustato bendrus kokybinius medienos dėsningumus. Jo teigimu, mediena, auganti iš pietų, rytų ar šiaurės pusės bus nepalyginamai pranašesnė už tą, kuri augo vakarų pusėje.¹⁷⁹ Tvirčiausia mediena, anot autoriaus, yra apatinėje medžio dalyje, kuo platesnis brazdas ir kuo siauresnė šerdis, tuo medis yra stipresnis. Vaismedžiai nelaikyti patvariais medžiais, o tie kurie duoda saldų vaisių vertinti itin prastai. Taip pat pastebėta tendencija, jog kresnas medis tvirtesnis už aukštą ir laibą, tačiau augantis kalno viršūnėje bus stipresnis už subrendusį lygumoje. Pastaruoju teiginiu M. Szulc prieštaravo ankstinių architektūros teoretikų pastebėjimams.¹⁸⁰

M. Szulc pirmasis iš XIX a. architektų atkreipė dėmesį į bendrą miškininkystės padėtį. XVI – XVII a. veikaluose, kuriuose buvo duodami patarimai medinės architektūros statybai, miškininkystės klausimas buvo suvokiamas kaip integrali medinės statybos tematikos dalis, tačiau

¹⁷⁵ Ten pat. P. 3-4.

¹⁷⁶ Szulc M., *Architektura cywilna*. P. 7v.

¹⁷⁷ Bohusz X.M., *O budowli włościańskiej...* P. 21.

¹⁷⁸ Szulc M., *Architektura cywilna*. P. 7.

¹⁷⁹ Ten pat. P. 18.

¹⁸⁰ Ten pat. P. 20v.

XVIII a. šios dvi sritys buvo atsietos, ko padariniai, anot M. Szulc ryškiai atsispindi XIX a. pradžioje. Autorius apgailestauja, kad miškų situacija blogėja tiek kokybės, tiek kiekybės aspektu. Miškai, pasak architekto, yra palikti likimo, tiksliau gamtos, valiai, žmonės jais nesirūpina, todėl gresia pavojus, jog liks mažai statyboms tinkamos medienos, kuri turi bręsti 100 – 150 metų.¹⁸¹

X. M. Bohusz medienos ypatybių aptarimui skyrė palyginti mažai dėmesio. Jis užsiminė, jog tinkamiausia statyti medžiaga yra pušies, eglės ar kėnio mediena. Ji yra lengvai apdirbama bei gausiai paplitusi krašto miškuose. Autorius giria ąžuolo tvirtumą, tačiau apgailestauja, jog medį sunku tinkamai paruošti. Kietumu, pasak architekto, pasižymi ir topolis, drebulė, liepa, gluosnis, tačiau dėl savo nelygumo nėra tinkami statybai. Minimos teigiamos beržo savybės, o taip pat ir gerai išmirkyto, o po to išdžiovinto alksnio.¹⁸²

Vėlyvesni XIX a. teoriniai veikalai apie medienos savybes smarkiai pakinta, nes nebesivadovaujama per amžių praktiką įgytomis žiniomis, o siekiama medienos ypatybes nustatyti eksperimento keliu. Moksliškesnis tampa ir šių savybių pristatymas, nustatant medienos panašumus ir skirtumus, klasifikuojant ją į atskiras grupes. K. Podczaszyński savo veikale medieną klasifikuoja pagal tai, kokiems darbams ji naudotina: dailidžių, stalių ar apdailos. Dailidystės darbams atlikti autorius siūlo naudoti tik ąžuolą arba pušį, nors primena, jog 52 – 47° šiaurės platumoje (t.y. Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje) paprastai statyboms naudojami ne tik ąžuolas ir pušis, bet ir kėnis, maumedis, eglė, skroblas, klevas, alksnis, beržas ir tuopa. Tačiau išskirtiniais medžiais K. Podczaszyński laiko ąžuolą, kuris pasižymi atsparumu oro pakitimams, drėgmei, bei pušį, kuri yra aukštesnė, greičiau auga ir ilgiau tveria užglaistyta kalkių ar gipso skiediniu.¹⁸³

Pušies ypatybėms aprašyti autorius nebesitenkina bendromis, plačiai paplitusiomis žiniomis ir pristato praktinių bandymų rezultatus. Pasitelkęs grafo de Buffon metodiką, eksperimentą su pušimis atliko Plateris. Bandymų metu nustatyta, jog statyboms geriausia naudoti 140-200 metų senumo pušį, tačiau autorius ragino atsižvelgti ir į tą aplinkybę, kur pušis buvo augusi. Palyginus dviejų Lietuvos pušynų: Labanoro ir Anykščių, pušis, išsiaiškinta, jog pastarajame šile augę medžiai greičiau dūlėjo, nes dirvožemis buvo per drėgnas, miškas plytėjo žemumoje.¹⁸⁴

XIX a. architekto veikale medienos savybės jau tampa tik vienu iš pastato ilgaamžiškumą apsprendžiančių veiksnių. Autorius jau pabrėžia kiekvienos rūšies medienos gebėjimą atlaikyti

¹⁸¹ Ten pat. P. 17v.

¹⁸² Bohusz X.M., *O budowli włościańskiej...* P. 21.

¹⁸³ Podczaszyński K. *Początki architektury...* P. 81.

¹⁸⁴ Ten pat. P. 87-88.

apkrovas bei spaudimo jėgą. Šių žinių autorius semiasi ne iš bendros, tradicinės praktikos, o individualiai atliekamų eksperimentinių tyrinėjimų.¹⁸⁵

2. Medienos paruošimo paslaptys

Medienos paruošimo klausimais teorinėje statybos literatūroje buvo domimasi jau nuo XVI a. P. Crescentyn knygelėje patariama medį kirsti jaunam mėnuliui esant, lapkričio, gruodžio mėnesiais. Tuo metu medžio drėgmė kaupiasi jo šaknyse, todėl tai yra pats palankiausias metas pasirūpinti sausesne mediena.

Jau XVI a. buvo kalbama ir apie kitą technologinę subtilybę, padedančią džiovinti medieną, dar jai gyvai esant. Buvo siūloma reikiamą medį įkirsti apačioje ir palikti ilgesniam laikui, kad drėgmė iš jo palaipsniui pasišalintų.¹⁸⁶

Šios technologinės gudrybės buvo žinomos jau Antikos laikais, tačiau šia tradicija buvo sekama ir vėlesniais amžiais. Dar XVIII a. jėzuitas K. Zdzański aprašo ypatingą medžio išdžiovinimo metodiką, remdamasis Vitruvijaus ir vėlesnių architektūros teoretikų nurodymais. Vitruvijaus patarimas, jog gyvą medį derėtų rudens pradžioje įkirsti ir palikti išdžiūti, buvo papildytas Beckler išmone, jog medis turi būti įkertamas ne iki pusės kamieno, kaip teigė jo pirmtakas, o aplink kamieną, iš visų jo pusių. L.B. Alberti šį procesą detalizuoja ir pataria prieš kertant medį, pašalinti šakas, o pjūvių vietas patepti purvu. Kirsti medį patariama gruodžio 15 – vasario 15 d.¹⁸⁷

K. Zdzański duoda daugelį kitų patarimų, kaip tinkamai paruošti medieną tvirtam ir ilgaamžiam pastatui. Jis siūlo atkreipti dėmesį ne tik į medienos kirtimo laiką, bet ir jos saugojimo būdus. Patariama medžius džiovinimui laikyti taip, kad juos nuolat vėdintų vėjas.¹⁸⁸

Ypač plačiai ir detalai medienos paruošimo statybai procesą aprašo F Rausch. Jis teigia, jog prieš kertant medį, reikia įsitikinti, ar jis nėra per jaunas arba per senas, ar kamienas yra lygus, ar nevingiuota jo šerdis. Taip pat svarbu, kokioje aplinkoje medis yra augęs, mat grybingas ir tankus miškas augina greitam puvimui pasiduodančius, drėgmės prikaupusius medžius. Medžio kirtimo laikas autoriaus yra praplečiamas, siūloma pasirūpinti mediena nuo lapkričio iki kovo mėnesio. Prisimenamas ir senas patarimas išdžiovinėti medį dar jam gyvam esant. Pasinaudojus šia

¹⁸⁵ Ten pat. P. 82.

¹⁸⁶ Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie...* P. 34.

¹⁸⁷ Zdzański K. *Elementa architectury domowey.* Lwów, 1749. P. 8.

¹⁸⁸ Ten pat. P. 9.

technologija, mediena, anot autoriaus, per sekančius keturis metus sustiprėja penkiagubai, tačiau tuomet nebetinka visiems dailidžių darbams.

Patariama atkreipti dėmesį į jau nukristos medienos džiovinimo sąlygas: medžiai turi būti iš karto nugėjami, patalpinami pavėsyje, pastogėje, ten, kur vėjas juos lengvai vėdintų. Patikrinti, ar medis jau išdžiūvęs, galima užpylus ant jo alyvuogių aliejaus. Jei aliejus nesusigeria, medis drėgnas ir nėra tinkamas statybai, gali būti, jog jis buvo nukirstas netinkamu laiku arba atvežtas iš pelkingos vietovės.¹⁸⁹ Kad medis greičiau išdžiūtų, jis turėtų būti padalijamas reikalingais ilgiais, nes šviežiai nukirstas medis lengviau yra kapojamas, nei sausas, kuris labiau tinkamas pjaustymui ir obliavimui.¹⁹⁰ Atskirai aptariamas ažuolo paruošimas statybai, nes jis, anot F. Rausch, tiks visiems, net ir smulkiausiems darbams, jei bus keletą savaičių ar ilgiau mirkomas vandenyje, po to džiovinamas pavėsyje.¹⁹¹

Įdomus yra F. Rausch priminimas apie įžvalgumą ir išankstinį pasiruošimą statyboms. Autorius kritikuoja savo laikų visuomenę dėl trumparegiškos ir aplaidžios elgsenos medinės statybos atžvilgiu ir skatina atgaivinti protėvių tvarkingumą ir apdairumą, kai ūkiai buvo aprūpinti pilnomis medienos pašiūrėmis, o miestiečių reikmėms buvo statomi atskiri medienos sandėliai. Autorius teigia, kad daugelyje užsienio valstybių miestų ši tradicija dar gyva, tačiau mūsųose buvo patingėta ją išsaugoti, nes vietos yra miškingos. Būtent šis medienos perteklius skatina trumparegišką užsakovų ir meistrų požiūrį tiek į medžio savybes, tiek į statomo pastato tvirtumą.¹⁹²

P. Świtkowski kartoja F. Rausch nurodymus medienos paruošimui, tačiau kartu duoda ir naujų patarimų. Jis kaip atgyveną kritikuoja iki šiol vyravusią nuomonę apie tai, jog medžius reikia kirsti atsižvelgiant į mėnulio padėtį. Anot autoriaus, ši taisyklė nebegali būti taikoma XVIII a., mat tada jau buvo paplitęs paprotys medį iš anksto įkirsti iki šerdies ir palikti džiuoti. Autorius be viso to, kaip ir K. Zdziański, siūlo gyvo medžio šakeles nukirsti bei patepti moliu ar purvu.¹⁹³ Remdamasis G. L. L. De Buffon patarimu, ažuolą autorius siūlo ruošti nuo gegužės mėnesio, kada, turi būti nuimama jo žievė, ko pasėkoje medis ne tik gerai išdžius, bet ir sustiprės jo brazdas.¹⁹⁴ P. Świtkowski siūlo šiuos darbus atlikti iš anksto, todėl pataria dar prieš metus dailidėms kartu su girininkais medžius apžiūrėti, tinkamus paženklinti ir paruošti kirtimui sekančiais metais.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Rausch F., *Budownictwo wiejskie...* Warszawa, 1788. P.13-18.

¹⁹⁰ Ten pat. P. 18-19.

¹⁹¹ Ten pat. P. 10.

¹⁹² Ten pat. P. 19-20.

¹⁹³ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 5.

¹⁹⁴ Ten pat. P. 2.

¹⁹⁵ Ten pat. P. 37-38.

Primenama, jog medį nukirtus, reikia jį supjaustyti reikiama dydžiais, o tai galima padaryti ne tik rankiniu pjūklų, bet ir vandens lėntpjūvėse. Medį vėjui atvirose, tačiau nuo saulės ir drėgmės apsaugotose pašiūrėse reikia džiovinti dvejus-trejus metus. Prieš naudojant medį statybai, reikia įsitikinti, kad vienam pastatui naudojama mediena yra iš to paties miško, nes vienoje vietoje augęs medis pasižymi panašiomis savybėmis ir laiko tėkmėje vienodai keis savo fizinius bruožus.¹⁹⁶

XIX a. pradžioje medžio paruošimo klausimams buvo skiriama kaip niekad daug dėmesio. M. Szulc architektūros paskaitų metu duoda daug vertingų patarimų, kurie turėjo padėti sutvirtinti medinį statinį, natūraliais būdais antiseptikuoti medieną. Architektas teigė, jog medžio sultys yra šalintinos, tačiau būtina išsaugoti medžio sakus, nes jie apsaugo medieną nuo puvinimo. Sakams išlaikyti, autorius siūlo, Venecijoje patikrintą metodą – apdeginti rąstą iš visų pusių. Autorius mini ir Virgilijus patarimą – mediena aprūkyti dūmuose. Taip pat aprašoma įdomi, Olandijoje susiformavusi, praktika, kai mediena yra tepama derva, o po to dar apiberiama jūros smėliu. Architekto tikinimu, taip sustiprinta mediena bus atspari įvairiems aplinkos poveikiams. Apsisaugojimui nuo biologinių kenkėjų M. Szulc pataria naudoti terpentinę, o norint švelnesnio efekto – riešutų arba, brangesnį, - kadagių ar kedro aliejų.¹⁹⁷ Stiprinti vandenyje autorius siūlo ne tik ąžuolą, bet ir eglę. Medis turi būti laikomas vandenyje tol, kol nebeskleis savo spalvos. Po to mediena turi būti išdžiovinama gryname ore.¹⁹⁸ Aptariamas ir prieštarinai vertinamas metodas mirkyti ąžuolus druskos tirpale¹⁹⁹. Jei medienoje atsirastų plyšių, juos patariama nedelsiant užglaistyti pjuvenų ir linų sėmenų aliejaus mišiniu.²⁰⁰

Kirtimo laiką, autoriaus manymų, tiksliausiai nurodė Vitruvius, kurio patarimus perėmė net XIX a. architektai. Pasiremdamas autoritetu, ir pats M. Szulc siūlo medžius kirsti rudens pabaigoje, žiemą²⁰¹, o prieš kertant juos dar įkirsti. Autorius mini net gi 1765 m. Kotrynos II direktyvą dėl iš anksto nužievintos medienos naudojimo statybose.²⁰² Tokią praktiką, anot autoriaus, vykdo visos valstybės, užsiimančios laivyba. M. Szulc pasitelkia ir Niujorko bei Švedijos pavyzdį, kur jau XVIII a. viduryje laivų statybai buvo naudojami tik iš anksto, dar prieš kirtimą, nužievinti ąžuolai. Šis metodas suteikia daugiau galimybių sustiprėti, nes sukietėja viena jo minkščiausių dalių – brazdas.²⁰³

¹⁹⁶ Ten pat. P. 5-7.

¹⁹⁷ Szulc M., *Architektura cywilna*. P. 13.

¹⁹⁸ Ten pat. P. 8v.

¹⁹⁹ Ten pat. P. 19v.

²⁰⁰ Ten pat. P. 8v.

²⁰¹ Ten pat. P. 18.

²⁰² Ten pat. P. 19v.

²⁰³ Ten pat. P. 18v.

Kitas žymus XIX a. pradžios architektas K. Podczaszyński medienos paruošimo statybai patarimus pakartojo, remdamasis pirmtakais. Tiesa, nors jo žvilgsnis į antikos laikų architekto Vitruvius bei plačiai liaudyje paplitusius patarimus yra kritiškas, galų gale ir šis teoretikas sutinka, jog medžiai turėtų būti kertami šalčiausiu metų periodu, o žievė dar prieš šį procesą nuimama arba medis įkertamas iki šerdies. Šiais teiginiais, anot autoriaus, neleidžia abejoti grafo de Buffon bei Duhamel atlikti tyrimai.²⁰⁴

3. Konstrukcinių sprendimų galimybės

Jau XVI a. leistoje P. Crescentyn knygelėje apie ūkininkavimą nurodomi konstrukciniai siūlymai, suteikiantys pastatui tvirtumo. Remiantis A. Palladio aprašymais, siūloma pamatus daryti platesnius už sieną, po pusę pėdos iš abiejų sienos pusių. Taip pat nurodoma, jog pamatas turėtų būti iškilęs viena pėda aukščiau žemės lygio ir apačioje atsiremti į tvirtą gruntą. Smulkiai aprašomos medžiagų (smėlio, kalkių) savybės bei pateikiamas tinkamo jų mišinio receptas.²⁰⁵

Mediniams pamatams P. Crescentyn siūlo naudoti ažuolo medieną, kuri gerai laikosi žemėje, o ten kur dar ir drėgna - alksnį, kuris jokioms kitoms dalims nenaudotinas.²⁰⁶ Lygiai taip pat ažuolą ir alksnį pamatams siūlo naudoti ir XVIII a. architektai W. Bystrzonowski²⁰⁷ bei K. Zdziański²⁰⁸.

Svarbiausiu pastato tvirtumą apsprendžiančiu elementu laikytas ne tik pamatas, bet ir stogas. Šiai statinio daliai skirtas taip pat didesnis dėmesys ankstyvuosiuose teoriniuose darbuose. J. H. Haur knygoje apie ūkį patariama stogus kuo atidžiau prižiūrėti ir kuo dažniau taisyti. Šiam darbui, skirtingai nuo visų kitų statybinių darbų, net nereikėjo dvarininko sutikimo.²⁰⁹

Stogo konstrukcinis tvirtumas teoretikų darbuose taip pat siejamas su skirtingos medienos naudojimu. XVIII a. jau buvo išskirtos medienos rūšys, kurios labiausiai tinka stogams dengti. Eglė dėl savo lengvumo, anot autoriaus, gali pakelti didesnius svorius, todėl naudotina sijoms gaminti. Tinkamas yra ir bukas, tačiau kartu jis yra mažiau atsparus drėgmei, todėl labiau tinka stogų vidinėms konstrukcijoms.²¹⁰

Sienojų rentimui taip pat ne kiekviena mediena tikusi, štai ažuolas nenaudotinas dėl to, jog traukia drėgmę, todėl sudaro didžiulius plyšius, o alksnis greitai sensta. Tinkamiausiais medžiais

²⁰⁴ Podczaszyński K. Początki architektury... P. 94-95.

²⁰⁵ Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie...* P. 34.

²⁰⁶ Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie...* P. 34.

²⁰⁷ Bystrzonowski W., *Informacja matematyczna*. Liublin, 1743. P. 321.

²⁰⁸ Zdziański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749. P. 7.

²⁰⁹ Haur J.K., *Oekonomika ziemiańska generalna*. Kraków, 1675. P. 3.

²¹⁰ Zdziański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749. P. 7.

sienojams K. Zdziański laikė tuopą, gluosnį, liepą, guobą, uosį, skroblą, kiparisą, pušį ir kadagį. Įdomu tai, jog autorius nurodo ir medieną, naudotiną svirtims gaminti, tai – guoba ir uosis²¹¹, tai patvirtina ir P. Świtkowski.²¹²

Vėlesni XVIII a. autoriai medienos savybes dar labiau detalizuoja. F. Rausch perspausdintame veikale viena vertingiausių laikoma ažuolo mediena. Pakartojama, jog ažuolas naudotinas drėgnose vietose, žemėje, tačiau pažymima, jog lygiai taip pat šis medis gali praversti stogų sijų ir sujungimų, stulpų ir polių, durų ir polių arkų gaminimui. Kolonomis, stulpams, pavėsinių, sijų ir gegnių dirbinimui lygiai taip pat tiktų ir maumedžio, eglės ar kėnio mediena. Pabrėžiama, jog šie medžiai pakelia didžiulius svorius. Be viso to kėnis vartotinas ir stogų dangai, durų rėmams, staktoms gaminti. Tuo tarpu eglė tinka netgi įvairiausiems pamatiniams įrenginiams: poliams, kalstams, mat šis medis drėgmės veikiamas tampa mūrų žemėje. Kartu su pušų ir alksnių, eglių mediena naudotina tokiems įmantriems technologiniams įrengimams, kaip požeminiai vamzdžiai.

Pagal autoriaus aptariamą pastato konstrukcines dalis, galime spręsti, jog tinkamos medienos pritaikymo stogams klausimas lygiai tiek pat svarbus, kiek ir pamatų įtvirtinimo problemos. Stogų sijas siūloma gaminti iš lengvos liepų ar beržų medienos, kurią nuo drėgmės galėtų apsaugoti beržo žievė, naudojama stogo dangai. F. Rausch neužmiršo ir smulkesnių pastato statybai reikalingų detalių – įvairių ašių, velenų, kurie ilgiausiai tarnautų, jei būtų padaryti iš sedulos.²¹³

P. Świtkowski atsargiau vertina ažuolo konstrukcines galimybes, mat autoriaus teigimu, netgi naudojamas žemėje ar vandenyje, ažuolas lankstosi, todėl turėtų būti paremiamas ramsčiais. Sausumoje ažuolą geriau naudoti vertikaliai, o ne horizontaliai²¹⁴, todėl rąstiniams sienojams siūloma pušies, kėnio, maumedžio, eglės, net gi alksnio mediena. Anot architekto, šie medžiai nepraranda tvirtumo, kai sienujuose yra įstatomos durys ir langai. Pateikiamas metodas, kaip gaminti jungiamuosius pleištus. Tam patariama naudoti uosio medieną, išdrožtus pleištus džiovinti krosnyje, tuomet jie bus tvirčiausi ir pastoviausi. Uosis, kaip ir guoba blogai išlaiko svorį, tačiau dėl savo ilgumo yra tinkami ramsčiams.²¹⁵ Stulpai turėtų būti apvalios formos, tada jie lengviau išlaikys didesnius svorius.²¹⁶

²¹¹ Ten pat. P. 7-8.

²¹² Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 4.

²¹³ Rausch F., *Budownictwo wiejskie...* Warszawa, 1788. P. 10-13.

²¹⁴ Šį patarimą kartoja ir XIX a. architektai. Žr. Szulc M., *Architektura cywilna*. P. 7v.

²¹⁵ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 2-5.

²¹⁶ Ten pat. P. 122.

Jei anksčiau siūlyta buvo statybai naudoti pilnus rąstus, tai P. Świtkowski knygoje pirmą kartą pasigirsta teigiami pjaustytų rąstų sienojų vertinimai.²¹⁷ Primenama nešvaistyti ir šalutinių medienos produktų - drožles rekomenduojama surinkti ir naudoti ūkio reikmėms. Šie pasiūlymai atspindi XVIII a. pabaigoje aktualias statybų racionalizavimo tendencijas, taupumo ir ekonomiško idėjas.

P. Świtkowski veikale pirmą kartą detaliam aptariami įvairių ūkio ir gyvenamųjų pastatų konstrukciniai sprendimai. Ankstesni autoriai šioms problemoms skyrė palyginti mažai dėmesio, buvo apsiribojama keliais patarimais. Štai svirnius J. H. Haur siūlė statydinti pakėlus virš žemės, gerai ventiliuojamus, kad nuo graužikų ir nuo derliaus gedimo apsisaugoti.²¹⁸ Panašius nurodymus ūkiniam pastatams XVIII a. davė ir W. Bystrzonowski, taip pat pabrėžęs, jog svirno grindys turėtų būti pakeltos aukščiau nuo žemės, pastatai statomi sausose vietose, pakankamai erdvūs.²¹⁹ Tuo tarpu P. Świtkowski jau smulkiai ir išsamiai aprašo, kaip pastatai turi būti keliami nuo žemės, kokie pamatai klotini.

P. Świtkowski patarė pastatus statyti aukštesnėse vietovėse, fundamentus kloti vieno uolekčio ilgio, jei statoma žemesnėje, drėgnoje žemėje, ir pusės uolekčio, jei žemė yra sausesnė ir aukščiau aplinkinių vietovių. Tokie namai bus pakankamai tvirti ir galės stovėti daugiau nei penkiolika-dvidešimt metų, kaip amžininko teigimu buvo tapę įprasta. Autorius nurodo užsienių valstybių pavyzdžius, kur namai su tvirtais pamatais stovi septyniasdešimt-aštuoniasdešimt metų ir ilgiau.²²⁰ Pastato apačia, architekto siūlymu, taip pat turėtų būti užpildoma tvirtais akmenimis arba degintomis plytomis, kad žemė prie apatinio aukšto grindų nesiliestų²²¹, o pamato ir medinių sienojų sujungimo vietos dar turi būti izoliuotos deguto ir dervos mase, apsaugančia nuo drėgmės. Atrodo, kad pamatų klojimo praktika nei kaimo, nei miesto statybose šalyje dar nevyravo, nes P. Świtkowski primygtinai ragina miestuose veikusias komisijas *Boni Ordinis* tokią tvarką įvesti ir skaudžiai bausti jos pažeidėjus.²²²

Be drėgmės mediniams pastatams labai kenkia atmosferos pokyčiai, vėjas. Ypač didelių nuostolių gali atnešti siaurės, siaurės vakarų vėjai, todėl siūloma pastatus iš šių pusių apsaugoti

²¹⁷ Ten pat. P. 6.

²¹⁸ Haur J.K., *Oekonomika ziemiańska generalna*. Kraków, 1675. P. 12.

²¹⁹ Bystrzonowski W., *Informacja matematyczna*. Liublin, 1747.

²²⁰ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 129-130.

²²¹ Ten pat. P. 119.

²²² Ten pat. P. 130-131.

užsodinant medžius.²²³ Nuo vėjo ir didesnių šalčių galėtų apsaugoti ir lauko durys, kurios turėtų būti gaminamos iš kuo ilgesnių pjautinių lentų.²²⁴

4. Kaip išvengti grėsmingiausio prieššo – gaisro?

P. Crescentyn mini ugniai atsparų gluosnį, kuris dėl šios savo savybės naudojamas stogams dengti.²²⁵ Vėlesni autoriai šios gluosnio savybės savo architektūrinuose vadovuose jau nebeiškiria, ir apskirtai mažiau kalba apie medienos atsparumą ugniai. Tik XVIII a. viduryje K. Zdziański, remdamasis Vitruvijaus pasakojimu, trumpai pamini, jog maumedis antikiniais laikais buvo laikomas nedegiu²²⁶. Ypatinę maumedžio savybę iliustravo pasakojimas apie tai, kaip Gajus Julijus Cezaris užkariaudamas kaimynines žemes Alpėse susidūrė su vietos žmonių pasipriešinimu tvirtovėje, vadinamoje *Lorignum*. Tvirtovės priešakyje stovėjęs rąstinis bokštas, kurį G.J. Cezaris buvo įsakęs sudeginti. Ugnis buvo apėmusi beveik visą bokštą, tačiau visų nuostabai, mediniai rąstai nuo jos nė trupučio nenukentėjo. Bokštas liko stovėti nepažeistas, o maumedis, pagal tvirtovės vardą įgavęs lotynišką pavadinimą *larignum*, tapo paklausus visoje imperijoje.²²⁷ Tačiau čia pat K. Zdziański savo teiginiu suabejoja, teigdamas, kad reali patirtis šią maumedžio savybę gali paneigti²²⁸. Tačiau jau po kelerių dešimtmečių architektūros teorijos veikalą išleidęs F. Rausch maumedžio atsparumą ugniai vėlgi prisimena²²⁹, šią maumedžio savybę pabrėžia ir P. Świtkowski.²³⁰

Pastarasis autorius be natūralių medžio atsparumo ugniai savybių aptarimo, pirmą kartą ragina imtis ir papildomų priemonių medinio pastato saugumui didinti. Jis siūlo pasitelkti Vilniaus miesto pavyzdį, kuriame 1766 m. buvo liepta visus pastatus uždengti čerpėmis. Fakto, jog tuo pačiu įsakymu buvo griežčiau reglamentuota medinių pastatų statyba ir priežiūra miesto centre, autorius nemini.²³¹

XIX a. atsparumo ugniai klausimas architektams buvo itin aktualus. Dėl XVIII a. gaisrų, nuomonė apie medinį pastatą prastėjo, todėl reikėjo sutekti, apibendrinti ir pritaikyti praktikoje

²²³ Ten pat. P. 132.

²²⁴ Ten pat. P. 42.

²²⁵ Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie...* P. 34.

²²⁶ Zdziański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749. P. 8.

²²⁷ Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*. New York, 1960. P. 62-63.

²²⁸ Zdziański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749. P. 8.

²²⁹ Rausch F., *Budownictwo wiejskie...* Warszawa, 1788. P. 11.

²³⁰ Świtkowski P., *Budowanie wiejskie...* P. 4.

²³¹ Ten pat. P. 131.

architektų žinias apie medinės architektūros atsparumo ugniai didinimą. Šios užduoties ėmėsi X. M. Bohusz, kuris savo knygelėje apie XIX a. pradžios architektų inovacinius pasiūlymus, daugiausia dėmesio ir teikė medžio degumo klausimui išspręsti. Autorius apibendrina krašto architektų patirtį ir pateikia veiksmingiausių priemonių rinkinį. Įdomūs: natūralūs ir aplinkai nežalingi, yra architekto pateikiami medžio impregnavimo ir glaistimo receptai, kurie gali būti taikomi šiandieninėje paveldosaugoje, kaip tradiciniai medinio paveldo apsaugos būdai.

Autorius siūlo glaistą iš vandens, potašo ir priemolio, kuriuo reikia pastato sienojus užtepti, o po to dar sutvirtinti mišiniu su klįjuojančiais miltais.²³² Panašus patarimas – rąstus iš vidinės ar išorinės pusės aptepti kalkėmis ar moliu, sumaišytu su potašu ir linų sėmenimis. Tokia masė, anot autoriaus, gali tarnauti kaip puikus pagrindas sienojų dažymui. Šis sienų tinkavimo metodas plačiai naudojamas užsienyje, kur, kaip rodo statistika, gaisrai kyla rečiau.²³³ Kitas siūlomas būdas – iš vidaus sienojus užglaistyti moliu su spygliais arba sakais užtepti.²³⁴

X. M. Bohusz taip pat siūlo nestatyti vieno namo greta kito, o aplink pastatą pataria sodinti sodus, dar geriau – lapuočius medžius, kurie nėra tokie degūs.²³⁵ Namai turėtų stovėti šiaurės-pietų kryptimi, kad dažnas vakaris vėjas neatneštų ugnies. Taip pat pirmą kartą architektūros traktate siūloma statyti žaibolaidžius, nurodoma, kaip tai atlikti. Autorius be viso to primena, jog kaminai turi būti reguliariai valomi, o šviesos šaltiniai privalo turėti gaubtus.²³⁶

Į stogų apsaugą turi būti kreipiamas didžiausias dėmesys, nes gaisras prasideda būtent nuo jų. X. M. Bohusz siūlo atskirti stogą nuo viso namo karkaso apsauginėmis priemonėmis: storesne perdanga, aplipdyta moliu.²³⁷ Šis metodas autoriaus yra smulkiai aprašomas; molio ir šiaudų mišiniu turi būti apvyniojamos perdangų sijos, tokia mase, primaišius smulkių akmenukų, turi būti užliejamos ir palėpės grindys.²³⁸

Stogo dangos pasirinkimas, autoriaus pastebėjimu, yra sudėtingiausias uždavinys. Jis sutinka su XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje paplitusia nuomone, jog čerpių stogai sulaiko liepsną, tačiau tvirtina, jog tokie stogai paprastiems žmonėms yra per brangūs, ieško alternatyvių problemos sprendimo būdų. Nuo ugnies X. M. Bohusz pastebėjimu neapsaugo skiedrų, gontų, nendrių ir šiaudų stogai.²³⁹ Stogo dangai autorius siūlo naudoti šiaudus, kurių pėdai, išmirkyti molio ir vandens mišinyje. Jie ant stogo rišini galvomis į apačią, o ne kaip įprasta, galvomis į viršų. Toks stogas gali

²³² Bohusz X.M., *O budowli włościańskiej...* P. 15.

²³³ Ten pat. P. 62.

²³⁴ Ten pat. P. 53.

²³⁵ Ten pat. P. 22.

²³⁶ Ten pat. P. 52.

²³⁷ Ten pat. P. 22.

²³⁸ Ten pat. P. 35-36, 58.

²³⁹ Ten pat. P. 55.

būti ne tik savo fizinėmis savybėmis atsparus ugniai, bet ir išvaizda priminti čerpių stogą. Tam autorius šiaudinius stogus siūlo dažyti raudonai. X. M. Bohusz pažymi, jog tokia stogų dengimo technologija yra patikrinta laiko ir bendros patirties, nes yra itin populiari visame Lietuvos krašte.²⁴⁰ Taip pat pristatomas kitas būdas apsaugoti stogą nuo ugnies – velėnos danga. Smulkiai aprašoma ir ši technologija, tačiau autorius abejoja, ar toks stogas bus atsparus drėgmei, todėl siūlo taip dengti stogus ilgalaikiams stebėjimams atlikti.²⁴¹

X. M. Bohusz, plėtodamas apsaugos nuo ugnies mediniuose pastatuose temą, neaplenkia ir konstrukcinių pakitimų siūlymų. Laiptus į antrą aukštą, palėpę jis siūlo įrengti ne viduje, kaip paprastai, o išorinėje statinio dalyje.²⁴² X. M. Bohusz taip pat kritikuoja amžininkų patarimus taupyti medienos sunaudojimo statyboms sąskaita ir nepataria statyti sienojų iš plonesnių lentų ar prūsiško mūro (fachverko), nes toks pastatas bus itin degus. Tik storais rąstais rėstos sienos, anot autoriaus, yra atsparesnės ugniai.²⁴³ Architektas mano, jog storų sienų atsparumą ugniai dar labiau turėtų padidinti ir gilesni pamatai.²⁴⁴

Išsami architekto studija neapsiėjo ir be praktiškų buitinių patarimų, kaip apsisaugoti nuo gaisro pavojaus. Jis perspėjo, jog gyventojai turi būti nuolat pasiruošę nelaimingam atsitikimui, turėtų kablius, naudojamus degančio stogo nukėlimui, ir kopėčias, kuriomis būtų galima ant stogo patekti, bei saugotų didesnes vandens atsargas. Patariama pasirūpinti džiovintu varpučio kilimėliu, kurį sudrėkinus galima užslopinti liepsną.²⁴⁵

²⁴⁰ Ten pat. P. 11, 24.

²⁴¹ Ten pat. P. 36.

²⁴² Ten pat. P. 22.

²⁴³ Ten pat. P. 15.

²⁴⁴ Ten pat. P. 53.

²⁴⁵ Ten pat. P. 62.

Išvados

1. Paveldosauginės minties istorija liudija, jog praeities relikto išsaugojimo pavyzdžių galima rasti jau Antikos laikais. Pagrindinė sąlyga – aktuali senoji arba suteikta nauja paveldo funkcija. Svarbiausia, jog praeities reliktas tarnautų dabarčiai, todėl vyravo kūrybinis požiūris į pritaikymo darbus. Kūrybines inspiracijas ribojo Vitruvius architektūros kriterijų tradicija, kuria buvo sekama iki pat XIX a. Architektūros *ilgaamžiškumo* reikalavimas galėjo tapti veiksniumi, sąlygojusiu ne tik mūrinės, bet ir medinės architektūros išlikimą. Istorinis tęstinumas buvo nutrauktas industrializacijos procesu, o atsiradus distancijai nuo tradicinės visuomenės, imta saugoti amžiams dingusios praeities monumentaliuosius paminklus. Visgi medinio paveldo pripažinimo kelias paminklosaugoje buvo dar ilgesnis. XX a. moderniosios paveldosaugos dokumentas – Venecijos chartija dar neatskyrė medinio ir mūrinio paveldo apsaugos politikos, nors medinio paveldo išsaugojimo metodai iš esmės skiriasi.
2. Modernių socialinių-ekonominių procesų vėlavimas Lietuvoje moderniosios paveldosaugos sistemos formavimą dar labiau nutolino. Nors nacionalinės valstybės kūrime istorija užėmė itin svarbią vietą žadinant nacionalinius jausmus, praeities relikto šiame procese vaidino palyginti menką vaidmenį. Vėluojantys modernizacijos procesai dar nebuvo taip giliai paveikę visuomenės, kad kiltų reakcingas visuotinis paminklosauginis judėjimas. Didžiojoje visuomenės dalyje vyravo tradicionalistinė pozicija, kuri leido praeities relikto „numirti natūralia mirtimi“, tačiau iš kitos pusės palaikė gajų tradicinių amatininkystės žinių bei įgūdžių perdavimą. Tačiau tokia laikysena XX a. pradžioje buvo itin pavojinga, mat tradicijos nutrūkimas buvo neišvengiamas dėl perdėm skubios modernizacijos. Taigi, nepriklausomoje Lietuvoje modernioji paveldosauga dar nebuvo išitvirtinusi, o tradicionalizmas jau imtas rauti su šaknimis. Profesionaliosios paveldosaugos sistema buvo sukurta jau sovietiniu laikotarpiu, kuomet buvo suformuoti esminiai moderniosios paveldosaugos elementai: juridinės, administracinės bei metodinės priemonės. Tik dėka moderniosios paminklosaugos, kaip pagrindo, sukūrimo, šiandien jau galime bandyti pasukti į iššūkių kupiną postmoderniosios paveldosaugos kelią.

3. Medinio palikimo apsauga plačiau susidomėta tik padvelkus postmodernizmo vėjams, paveldo sąvokai įgavus demokratiškesnę išraišką, apimančią ne tik išskirtinius elitinius monumentaliosius paminklus, bet ir „mažąją“, tipinę, įprastą architektūrą. Medinio paveldo apsaugai itin pasitarnavo nematerialaus dėmens išryškėjimas, o būtent tradicinės amatininkystės žinių ir įgūdžių klausimo iškėlimas. Vakarų pasaulyje, kur gyvoji tradicija buvo prarasta, susirūpinta, tradicijos atkūrimu bei pratęsimu. Vis didesnis dėmesys šiandien skiriamas ne *materialiam* pastato *autentiškumui*, o dinamiško *proceso*, kuris sudarė sąlygas praeities reliktui atsirasti ir išlikti, *autentiškumui*. Akcentuojamas jau ne pokyčių praeities relikte užšaldymas, o aktyvus bei kūrybingas paveldo bei šiuolaikinės visuomenės santykis, skatinant tradicinį tęstinumą bei tvarios sociokultūrinės aplinkos plėtros palaikymą.
4. Išanalizavus medinio paveldo apsaugos klausimus laiko bei erdvės perspektyvoje, išryškėjo du keliai, kuriais šiandien yra žengiama. Abi pozicijos yra tiesiogiai susijusios su modernizacijos procesų apimtimi bei įtaka tradicinei visuomenei. Vien „Trečiųjų šalių“ terminas nusako, jog šiose valstybėse tradicinis gyvenimo būdas yra mažai pakitęs, taigi išlikusi ir *gyvoji* medinio paveldo apsaugos tradicija. Išskirtinis pavyzdys – Japonijos, šalies, patyrusios ir industrializaciją, ir urbanizaciją, tradicinė paveldo apsaugos samprata. Pasitelkdamas šias Rytų praktikas kaip pavyzdžius, Vakarų pasaulis kuria šiandieninę medinio paveldo apsaugos koncepciją. Tačiau neturi būti užmirštas išskirtinis medinio paveldo bruožas – jo lokališkumas. Paveldotvarkos etikai nustatyti, būtina *atgaivinti* jau užmirštas vietinės tradicinės dailidystės žinias bei įgūdžius.
5. Tradiciniams amatams patekus į paveldosaugos akiraty, esame įpareigoti saugoti medinio paveldo objektų atlikimo autentiškumą. Nors vėluojančios Lietuvos situacija sudarė sąlygas tradicinės dailidystės įgūdžiams plėtotis ilgesnį laiką, šiandien liaudies meistrų skaičius sparčiai mažėja. Radikalūs XX a. pokyčiai sociokultūrinėje aplinkoje lėmė tradicinių žinių iškraipymus. Taigi, Lietuvoje turime pradėti kalbėti apie dailidystės tradicijų atgaivinimą. XVI – XIX a. architektų veikalai padeda užčiuopti seniausių dailidystės žinių fragmentus, kurie galėtų ateityje pasitarnauti patariamojo pobūdžio veikalų, medinio paveldo pastatų tvarkymo rekomendacijų rengimui bei dailidžių-restauratorių ugdymui.

Santrauka

Tradicinės dailidystės bei medinio paveldo apsaugos klausimų nagrinėjimą įgalino XX a. septintojo dešimtmečio paveldosaugos krizė, kada refleksyvios paveldo apsaugos istorijos studijos bei postmodernizmo idėjos padėjo išsilaisvinti iš *moderniojo paminklų kulto*. Praktiniame lygmenyje buvo nusivilta modernia paveldotvarkos praktika. Cheminių medžiagų bei pramoninių produktų naudojimas nepateisino paveldotvarkos lūkesčių, todėl pradėta ieškoti išeities kelių iš modernaus *tradicijos* ir *technologijos* supriešinimo. Į paveldosaugos diskursą buvo įvesta istorinės sociokultūrinės aplinkos sąvoka, o paveldo koncepcija suvokta santykyje su aplinkos, kraštovaizdžio, atlikimo technikos autentiškumu. Šiuolaikinė paveldosaugos samprata rėmėsi atsigrežimu į tradicines praktikas, kurios turėjo užtikrinti istorinį tęstinumą. Vis plačiau diskutuotas alternatyvusis - proceso autentiškumo išsaugojimo, kelias, įteisinantis kūrybinę paveldo recepciją.

Vienas iš pirmųjų darbo tikslų buvo išsiaiškinti postmoderniosios paveldosaugos impulsus bei ištakas, komparatyvistiniu metodu nustatyti jos santykį su moderniąja paveldosauga bei tradiciniais relikto apsaugos būdais. Atlikus istorinę rekonstrukciją, reziumuota, jog kūrybinis paveldo įsisavinimo kelias buvo būdingas nuo Antikos iki moderniosios paveldosaugos susiformavimo. Istorinio tęstinumo nutrūkimas didžiąją dalimi buvo sąlygotas modernizacijos reiškinų: industrializacijos bei urbanizacijos. Ilgiau tradicinė dailidystė gyvavo Lietuvoje, kurią palyginti vėliau pasiekė modernizacijos vėjai - iki XX a. vidurio čia dar buvo gajai tradicionalistinė pozicija.

Atlikus lyginamąją tradicinės dailidystės bei medinio paveldo apsaugos raidos analizę laiko bei erdvės perspektyvoje, išryškėjo dvi galimos išeitys, kurios iš esmės yra sąlygotos įvykusių modernizacijos procesų masto. *Gyvoji* tradicinės dailidystės, o kartu ir medinio paveldo, apsauga būdinga „trečiojo pasaulio“ šalims, išskirtinis šiuo atveju yra tik Japonijos pavyzdys. Tuo tarpu Vakarų pasaulio istorinė raida sąlygojo dailidžių žinių išnykimą jau XIX-XX a. sandūroje, todėl čia, skirtingai nuo Rytų valstybių, tradicinės amatininkystės žinios šiandien *atgaivinamos*.

Nors vėluojančios Lietuvos situacija sudarė sąlygas tradicinės dailidystės įgūdžiams plėtotis ilgesnį laiką, tačiau XX a. radikalių permainų pasėkoje esame priversti mokytis iš Vakarų, o ypač Skandinavijos paveldotvarkos pavyzdžių. Atgaivinant tradicinės dailidystės technologijas Lietuvoje būtina atsižvelgti į jų lokališkumą, svarbu išlaikyti tradicijos autentiškumą. Darbe atlikta pirminių šaltinių – XVI-XIX a. paklausių architektūros veikalų, analizė bei sintezė, kuri gali tarnauti kaip pagrindas tolimesniems dailidystės technologijų tyrimams, papildyti paveldotvarkos rekomendacinio pobūdžio veikalus.

Summary

The research on protection of traditional carpentry techniques and wooden heritage was enabled by the crisis of heritage protection in the 7th decade of XX century, when reflexive studies on heritage protection and postmodern ideas helped to disengage from *modern cult of monuments*. The disillusion with modern praxis of heritage protection was felt even in the practical sphere. The use of chemical materials and industrial products belied the expectancy, so the search for the means of recourse from the modern contraposition of *tradition* and *technology* was started. The notion of historical socio-cultural setting was introduced into the discourse of heritage protection, while the concept of heritage was perceived in relation to authenticity in environment, landscape and workmanship. Contemporary conception of heritage protection has already been based on the turn to traditional praxis, which ensured historical continuity. The alternative way – protection of process authenticity, which enabled creative reception of heritage, was presented.

One of the main aims of the study was to examine the impulses of postmodern heritage protection, to measure its relation to modern and traditional protection of the relicts in the comparative manner. Historical reconstruction revealed that from the antiquity to the development of modern heritage protection reception of heritage was rather performed in the creative way. Historical discontinuity was conditioned by phenomenon of modernization. Traditional carpentry survived for a longer time in Lithuania, where the tendencies of modernization were late – traditional attitude was vital here till the middle of XX century.

Comparative analysis of the development of traditional carpentry techniques and wooden heritage protection in the time and space perspective showed that two ways of recourse are possible, which are mainly determined by the degree of modernization. *Living* tradition of carpentry and wooden heritage protection is inherent to the “third world” countries, the only exception is the case of Japan. Meanwhile the history of Western world conditioned the disappearance of traditional carpentry techniques in the end of XIX -beginning of the XX centuries, therefore differently from Eastern countries the knowledge of traditional carpentry is *revitalized*.

After the radical changes of XX century, we are constrained to learn from the Western, and especially Scandinavian, examples of heritage protection. Though, while revitalizing the traditional carpentry in Lithuania it is important to consider its local character and to sustain authenticity of tradition. The analysis and synthesis of primal sources – the books on architecture of XVI-XIX centuries, was made in the study, which could serve as a base for further investigations of traditional carpentry techniques and could complement the recommendations on wooden heritage protection.

Literatūra

1. *“Appropriate Technologies” in the Conservation of Cultural Property. Technical Handbooks for Museums and Monuments.* 7. Paris: UNESCO, 1981.
2. *Bergen Wharf (Bryggen).* World Heritage Convention Periodic State of Conservation Report. 1999-2000. ICOMOS Norway: 2000.
3. Bertašiūtė, Rasa; Levandauskas, Vytautas. „Medžio architektūros problemos XVI-XIX a. teoriniuose darbuose“ *Urbanistika ir architektūra.* 1999, XXIII tomas, Nr. 3.
4. Bertašiūtė, Rasa. *Forma ir konstrukcija Lietuvių sodybos medinių trobesių architektūroje.* Daktaro disertacija. Architektūros ir statybos institutas. Kaunas, 2001.
5. Bertašiūtė, Rasa. „Lietuvos kaimo trobesių sienų ir stogų konstrukcijų regioniniai savitumai“, *Liaudies kultūra.* Nr. 3 (90). 2003.
6. Bertašiūtė, Rasa. „Medinė architektūra: išsaugojimo ir plėtros galimybės“, *Lietuvos muziejai.* Nr. 4., 2004.
7. *Bouts de bois/ bois de bout. L’atelier de Normandie – workshop in Normandie. European carpenters.* Die: éditions À Die, 2004.
8. Buitkutė, Asta. “Miestelių turtas – unikalios medinės bažnyčios”//*lrytas.lt.* 2006-05-14 11:05
9. *Buv. Kurtuvėnų dvaro sodybos paminklotvarkos sąlygos.* PRI. (F2-1556-360).
10. *Buv. Kurtuvėnų dvaro sodyba. Individualus apsaugos ir naudojimo reglamentas.* PRI (A 1556-250).
11. *Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention.* Preparatory Workshop. Bergen, Norway, 31 January – 2 February 1994. [Trondheim] [Oslo]: Tapir, 1994.
12. *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe.* Grenada: 1985.
13. Crawford, Margaret. “Arts and Crafts as an Ideological Myth”//*Journal of Architectural Education.* Vol. 44. No. 1. (Nov. , 1990)
14. Čepaitienė, Rasa. *Kultūros paveldo sampratos Lietuvoje XX amžiuje.* Daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas: 2003.
15. Čepaitienė, Rasa. *Paveldosaugos teorijos.* Paskaitų konspektai. Vilniaus Universitetas: 2003.
16. Čerbulėnas, Klemensas. „Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija“, *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis.* Vilnius, 1958.
17. Čerbulėnas, Klemensas. „Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų pastatų genezės klausimu“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai.* T. I. Kaunas, 1960.

18. Čerbulėnas, Klemensas. „Užvažiuojamųjų namų architektūra“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. III. Vilnius: Mintis, 1966.
19. Čerbulėnas, Klemensas. „Liaudies buities muziejaus genezė“. *Architektūros paminklai*. III. Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1975.
20. Čiubrinskas Vytis. *Lietuvių valstiečių trobesių statybos papročiai (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*. *Etnosocialinė terpė, ritualinė struktūra ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas. Vilnius, 1993.
21. Dethlefsen, Richard. *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*. Vilnius: Mintis, 1995.
22. *Dėl medinio kultūros paveldo išsaugojimo*. Lietuvos respublikos valstybinės paminklo saugos komisijos sprendimas. Rugsėjo 13 d. Nr. 88. 2002.
23. *Dieveniškų apylinkių medinė architektūra*. Kaunas: Lututė, 2002.
24. Ditauskienė, Janina. „Medienos konservavimas LTSR liaudies buities muziejuje“, *Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga*. Rumšiškės: LTSR buities muziejus, 1982.
25. Donkin, Lucy. *Crafts and Conservation: Synthesis Report for ICCROM*. 2001.
26. Drėma, Vladas „Senoji technologija Lietuvoje“, *Architektūros paminklai 4*, Vilnius: Mokslas, 1977.
27. Egenberg, Inger Marie. *Tarring maintenance of Norwegian medieval stave churches. Characterization of pine tar during kiln-production, experimental coating procedures and weathering*. Daktaro disertacija. Göteborg University. Oslo: Signatur A/S, 2003.
28. Erder, Cevat. *Our Architectural Heritage: from Consciousness to Conservation. Museums and Monuments*. XX. Paris: UNESCO, 1986.
29. *Etnokultūros vertinimo kriterijai ir tvarka*. Kultūros vertybių apsaugos departamento prie Lietuvos respublikos kultūros ministerijos direktoriaus įsakymas. 2004 m. vasario 20 d. Nr. Į-35.
30. Galaunė, Paulius. *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Vilnius: Mokslas, 1988.
31. Gimbutas, Jurgis. *Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert: ein Beitrag zur Geschichte des Holzbaues*. Stuttgart, 1948.
32. Gimbutas, Jurgis. „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos metraštis*. T.5. Roma, 1970.
33. Gimbutas, Jurgis. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
34. Glemža, Jonas Rimantas. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilnius: VDA, 2002.

35. Gudavičius, Edvardas. ““Pastumtos kortų kaladės” dėsnis”, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr.4.
36. Hall J. A. „Wood in Industrial World“, *The Scientific Monthly*, Vol. 67, No. 6. (Dec., 1948).
37. *Helsinki Declaration on the political dimension of cultural heritage conservation in Europe*. Helsinki: 1996.
38. *ICOMOS International Wood Committee. 8th International Symposium*. Kathmandu, Patan and Bhaktapur, Nepal. 23-25 November 1992. Trondheim: Tapir, 1994.
39. *ICOMOS International Wood Committee. Principles for the Preservation of Historic Timber Buildings*. 1999.
40. *ICOMOS Wood Committee. Proceedings of the V. International Symposium*. Norway 1983. Øvre Ervik: Alvheim & Eide. 1984.
41. *Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo programa*. Patvirtinta Kultūros vertybių apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos direktoriaus 2005-01-05 įsakymu Nr. Į-04.
42. *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter)*. Venice: 1964.
43. *Intangible Cultural Heritage – a Mirror of Cultural Diversity*. UNESCO IIIrd Round Table of Ministers of Culture. Istanbul: 2002.
44. *International Symposium on Fire Protection of Historic Buildings and Towns*. Risør: Tapir Forlag, 1992.
45. Jankevičienė, Algė. „Lietuvos TSR medinių varpinių architektūra“, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. III. Vilnius: Mintis, 1966.
46. Jankevičienė, Algė. *Žemaičių medinių bažnyčių architektūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1996.
47. Jankevičienė, Algė. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.
48. Jankevičienė, Algė. „Lietuvos medinių koplyčių architektūra“, *Menotyra*. 1998, Nr. 2.
49. Jankevičienė, Algė. „Liaudiškų bažnyčių architektūros raida Lietuvoje“, *Menotyra*. 1999, Nr. 2(15).
50. Jankevičienė, Algė „Medinės barokinės bažnyčios Lietuvoje“, *Urbanistika ir architektūra*. 1999, XXIII tomas, Nr. 4.
51. Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation*. Daktaro disertacija. University of York: 1986.

52. Jurevičienė, Jūratė. „Paveldosauginis kaimo gyvenvietės vertinimas. Tradicija ir tendencijos.“, *Urbanistika ir architektūra*. XXVIII tomas, Nr. 1, 2004.
53. Kirkutis, Vytautas. „Sueigoje kurtuvėniškiai išsakė savo bėdas ir džiaugsmus“//*Šiaulių kraštas*. Sausio 16 d., 2002.
54. Klicner, Loreta. „Iš gaisravietės naujas svirnas“//*Šiaulių kraštas*. Gegužės 8d., 2002.
55. Konstantinavičius, Raimondas. „LTSR Liaudies buities muziejaus statybos darbų eiga“, *Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga*. Rumšiškės: LTSR buities muziejus, 1982.
56. Kugevičienė, Birutė. „Liaudies architektūros paminklų restauravimas“, *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos*. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Mokslas, 1977.
57. Kugevičienė, Birutė. „II-asis LTSR liaudies buities muziejaus statybos etapas“, *Lietuvos TSR liaudies buities muziejaus metodinė medžiaga*. Rumšiškės: LTSR buities muziejus, 1982.
58. Kulpa-Kulpavičius, Alfredas. „Lietuvių liaudies medinių bažnyčių proporcijų apžvalga“, *Lietuvos Katalikų Mokslų Akademijos suvažiavimo darbai*. T. 8. Roma, 1974.
59. Linauskaitė, Audronė. LTSR Nacionalinio parko etnografinių kaimų tyrimai ir pasiūlymai, kaip juos regeneruoti. *Architektūros paminklai*. IX. Vilnius: Mokslas, 1984.
60. Larsen, Knut Einar. *Architectural Preservation in Japan*. Trondheim: Tapir Publishers, 1994.
61. Larsen, Knut Einar; Marstein, Nils. *Conservation of Historic Timber Structures. An ecological approach*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2000.
62. Laužinskaitė, A. „Kauno medinės architektūros paveldo vertybės“, *Urbanistika ir architektūra*. XXIII tomas, Nr. 3., 1999.
63. Levandauskas, Vytautas, „Lietuvos renesansinių pastatų mūro medžiagos ir technika“, *Architektūros paminklai 4*, Vilnius: Mokslas, 1977.
64. Levandauskas, Vytautas, *Architektas Karolis Podčasinskis*. Vilnius: VDA, 1994.
65. Levandauskas, Vytautas. „Architektūros studijų šaltiniai Vilniaus Universitete XIX amžiuje“, *Urbanistika ir architektūra*. 1998, XXII tomas, Nr.1.
66. Levandauskas Vytautas. „Architekto Andrea Paladijaus poveikis Lietuvos klasicizmui“, *Konferencija „Statyba ir architektūra“*. Kaunas: 1997.
67. Levandauskas, Vytautas. „Statybos technikos istorija ir architektūros paveldas Lietuvoje“//*Kultūros paminklai*. Kn. 4, 1997.
68. *Lietuvių liaudies architektūra. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*. I. Vilnius: Mintis, 1965.

69. *Lietuvių liaudies architektūra. Miesto gyvenvietės, visuomeniniai pastatai, ūkiniai ir gamybiniai trobesiai, buvusių dvarų sodybos ir mažoji architektūra.* II. Vilnius: Mintis, 1968.
70. *Lietuvos medinis paveldas.* Mokslinė-praktinė konferencija. Rumšiškės 2006 m. balandžio 27, 28 d. Vilnius: VDA, VPK, 2006.
71. *Living Wooden Culture Throughout Europe.* Council of Europe Publishing, 2002.
72. Lowenthal David. *The Past is a Foreign Country.* Cambridge : Cambridge University Press, 1985.
73. Lowenthal, David. „Material Preservation and Its Alternatives“//*Perspecta.* Vol. 25. (1989).
74. Lowenthal, David. *The Heritage Crusade and the Spoils of History“.* Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
75. Lowenthal. David. „Natural and Cultural Heritage“//*International Journal of Heritage Studies.* Vol. 11, No. 1. March 2005.
76. Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje.* Vilnius: Baltos lankos, 1999.
77. Mackonis, Vilius. „Medinių namų restauratoriams – užsienio meistrų pamokos“.
„Sostinė“//*Lietuvos rytas.* 2005 m. gegužės 5 d., Nr. 103.
78. Makovska, Kristina. „Statybų meistras XV-XVI amžių sandūroje: sąvokos ir socialinė padėtis“, *Menotyra.* 1999. Nr. 4(17).
79. *Medinė architektūra Lietuvoje.* Vilnius: Vaga, 2002.
80. Misius, Kazys. Šinkūnas, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios.* Vilnius: Pradai, 1993.
81. Munjeri, Dawson. „Tangible and Intangible Heritage: from difference to convergence“, *Museum International.* Vol. 56. No. 1-2. 2004.
82. *Nara Conference on Authenticity in Relation to World Heritage Convention.* Nara, Japan. 1-6 November 1994. Trondheim: Tapir, 1995.
83. *Nara Document on Authenticity.* Nara, 1994.
84. Narkeliūnienė, Aušra; Ganusauskienė, Violeta. „Misija – lietuviškas kaimas“// *Statyba.* 2004. Nr. 8 (19)
85. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.* 1987.
86. *Palūšės bažnyčios paminklotvarkos sąlygos.* PRI: 1994 m.
87. *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings. Monuments and Sites.* XIV. Paris: UNESCO, 1972.
88. Puodžiukienė, Dalė. „XVI-XIX a. teoriniai darbai apie dvarų sodybų architektūrą“, *Konferencija „Statyba ir architektūra“.* Kaunas: Technologija, 1997.

89. Puodžiukienė, Dalė. „Dvaro sodybų architektūra XVI-XIX a. teoriniuose darbuose“, *Liaudies kultūra*. 1998. Nr.3(60).
90. Puodžiukienė, Dalė. „Tradicinės architektūros ponų namų raida XVI-XVII amžiais“, *Liaudies kultūra*. 2001. Nr. 3(78).
91. *Resolution on the Role of Cultural Heritage and the Challenge of Globalisation*. Portorož: 2001.
92. *Restoration of Old and Modern Wooden Buildings*. Oulu, 2000.
93. Rūkštelė, Antanas. „Svarbiausieji veiksniai, nulėmusieji lietuvių liaudies statybos formą ir jos pobūdį“, *Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus metraštis I*. Kaunas, 1941.
94. Samalavičius, Stasys. *Vilniaus statybininkų cechai 1595-1795 m.* Daktaro disertacija. Vilnius, 1973.
95. Samalavičius, Stasys. „Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII – XVIII amžiais“, *Architektūros paminklai 4*, Vilnius: Mokslas, 1977
96. Soeder, Hans. *Das Dorf Tritschuny im litauisch-weißruthenischen Grenzgebiet : ein Beitrag zur Geschichte des Holzbaues*. Daktaro disertacija. Dramstadt, 1918.
97. Stravinskas, Antanas. *Lietuvos kalvystė: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Gelspa, 2004.
98. *Tarp istorijos ir būtovės*. Vilnius: 1999.
99. *The Challenge to Our Cultural Heritage. Why Preserve the Past?* Paris: UNESCO, 1986.
100. *The Wooden Heritage of Riga*. Riga: Neptuns, 2001.
101. *UNESCO Convention for safeguarding of the intangible cultural heritage*. Paris: 2003.
102. *UNESCO Recommendation on Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. Paris: 1989.
103. Urbelis M. „XVI a. Lietuvos kaimo gyvenamieji pastatai pirminių šaltinių duomenimis“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*. XVI. Vilnius: Mokslas, 1978
104. Urbelis M. „XVI-XVII a. kaimo medinės statybos technikos lygis Lietuvoje“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*. XIX. Vilnius: Mokslas, 1981.
105. Vainilaitis, Valdas. *Mediniai pastatai ir sodybos Vilniuje XIII – XVII a.* Daktaro disertacija. Vilniaus Universitetas. Vilnius, 2001.
106. Vainilaitis, Valdas; Valionienė, Ona. „Rekonstrukcijos šiuolaikinėje tradicionalistinėje architektūroje ir archeologijoje“, *Miestų praeitis*. I. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.
107. Williams, Michael. “The History of Deforestation”//*History Today*, July 2001.
108. Zwerger, Klaus. *Wood and Wood Joints: building traditions of Europe and Japan*. Basel; Berlin; Boston: Birkhäuser, 1997.

Šaltiniai

1. Crescentyn P. *Księgi o gospodarstwie i opatrzaniu rozmnożenia rozlicznych pożytków, każdemu stanowi potrzebne*. Kraków, 1549.
2. Gostomski A., *Gospodarstwo*. Kraków, 1588.
3. Haur J.K., *Oekonomika ziemiańska generalna*. Kraków, 1675.
4. Bystrzonowski W., *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka świat cały, niebo i ziemię i co na nich jest w trudnych kwiestiach i praktyce jemuż ułatwiające*. Liublin, 1747
5. Solski S. *Architekt Polski*. Kraków, 1690
6. Zdziański K. *Elementa architektury domowej*. Lwów, 1749.
7. Alberti L. B. *Architecture*. London, 1755.
8. Świtkowski P., *Budowanie wiejskie dziedzicom dobr i possesorom też wszystkim jakąkolwiek zwierzchność po wsiach i miasteczkach mającym do uwagi i praktyki podane*. Warszawa, 1793
9. Rausch F., *Budownictwo wiejskie do gospodarskich potrzeb stosowane a do użycia krajowego podane*. Warszawa, 1788
10. Bohusz X.M., *O budowli włościańskiej trwałej, ciepłej, tannej, od ognia bezpiecznej i do Kraiu naszego przystosowanej*. Warszawa, 1811.
11. Podczaszyński K., *Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej*. T. 1. Wilno, 1828
12. Podczaszyński K., *Nomenklatura architektoniczna czyli słowomiwnnik powodowany cieślicznych wyrazów*. Warszawa, 1854
13. Rouget M., *Budownictwo wiejskie*. Warszawa, 1828
14. Szulc M., *Architektura cywilna*. (1807-1808) (VUB RS, F. 2, B.DC-163)
15. Vitruvius, *The Ten Books on Architecture*. New York: Dover Publications, 1960.